

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI

TOIMETISED

УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ

ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS

615

TARTU ÜLIKOOL JA EESTI
KIRJANDUSLIKU PROTSESSI UURIMINE
ТАРТУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ И ИЗУЧЕНИЕ
ЭСТОНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО
ПРОЦЕССА

Töid eesti filoloogia alalt
IX

Труды по эстонской филологии

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893.a. VIHK 615 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893.g.

TARTU ÜLIKOOL JA EESTI
KIRJANDUSLIKU PROTSESSI UURIMINE
ТАРТУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ И ИЗУЧЕНИЕ
ЭСТОНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО
ПРОЦЕССА

Töid eesti filoloogia alalt
IX
Труды по эстонской филологии

*Nostrae Almae Matris festo hoc anno lublæi
laetemur: gremium ipsius nutrit amore
fovit surgentem ut quercum donansque vigorem
ingenuas artes literarum historiam et gentis
Estonum monumenta antiqua et sacra colentes.*

TARTU 1982

Toimetuskolleegium: E. Laugaste, K. Muru, U. Kolk.

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri (EKRK) liikmed on kateedri loomisest (1944) alates lisaks mahukale õppetööle tegelnud pidevalt teadusliku uurimistööga kirjandusloo, kirjandusteooria, historiograafia, kirjanduse õpetamise metoodika, rahvaluule jt. aladel. Regulaarselt toimuvad rahvaluulealased uurimismatkad, pidevalt korraldatakse üliõpilaste välipraktikat vabariigi ulatuses. Järjepidevalt on tegeldud teaduse ajaloo uurimisega.

Käesolevasse, TRÜ 350. juubeliaastale pühendatud kogumikku on koondatud kateedri õppejõudude, aspirantide ja laborantide uurimusi ja ülevaateartikleid, millede ühismi-
metajaks on eesti kirjandus ja rahvaluule Tartu ülikoolis selle ajaloo erinevatel etappidel. Sellesuunaline uurimistöö jätkub.

Ученые записки Тартуского государственного университета.

Выпуск 615.

ТАРТУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ И ИЗУЧЕНИЕ
ЭСТОНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА.

Труды по эстонской филологии IX.

На эстонском языке.

Резюме на разных языках.

Тартуский государственный университет.
ЭССР, 202400, г.Тарту, ул.Юликооли, 18.

Ответственный редактор А. Ярв.

Корректоры Л. Яго, И. Пауска.

Подписано к печати 10.09.1982.

МВ 09505.

Формат 60x90/16.

Бумага писчая.

Машинопись. Ротапринт.

Учетно-издательских листов 7,12.

Печатных листов 7,25.

Тираж 500.

Заказ № 872.

Цена 1 руб. 10 коп.

Типография ТГУ, ЭССР, 202400, г.Тарту, ул.Пялсона, 14.

S i s u k o r d

<u>E. Laugaste</u> , <u>A. Järv</u> : Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri teaduslikust tööst	5
E. Laugaste, A. Järv: Über die wissenschaftliche Arbeit des Lehrstuhls für estnische Literatur und Folklore. Zusammenfassung	10
E. Laugaste, A. Järv: О научной работе кафедры эстонской литературы и фольклора. Резюме	10
<u>E. Laugaste</u> : Eesti üliõpilaste osast kirjandus- ja rahvaluuleteaduses 19. sajandil	11
E. Laugaste: Der Anteil der estnischen Studenten an der Förderung der Literaturwissenschaft und Volkskunde des 19. Jahrhunderts. Zusammenfassung.	20
E. Laugaste: О роли эстонских студентов в литературоведении и фольклоре XIX столетия. Резюме	21
<u>H. Peep</u> : August Annisti kirjandusteaduslikud marginaalid	22
H. Peep: August Annists literaturwissenschaftliche Marginalien. Zusammenfassung	35
H. Peep: Литературоведческие маргиналии Августа Анниста. Резюме	36
<u>E. Lõhmus</u> : Eesti luule uurimise Tartu koolkond	37
E. Lõhmus: Tartu School of the Estonian Poetry Studies. Summary	53
E. Lõhmus: Тартуская школа изучения эстонской поэзии. Резюме	54
<u>A. Järv</u> : Lugejamaäranguga seotud probleeme eesti lastekirjanduses	55
A. Järv: Probleme der estnischen Kinderliteratur, die mit der Leserbestimmung in Zusammenhang stehen. Zusammenfassung.....	64
A. Järv: Проблемы, связанные с особенностями читательского восприятия в эстонской детской литературе. Резюме	65
<u>L. Epner</u> : Traditsiooni ja novaatorluse suhe eesti nõukogude draamas (1956 - 1964)	66

L. Epner: The Relation between Tradition and Novelty in Estonian Soviet Drama (1956 - 1964). Summary	78
Л. Эпнер: Соотношение традиции и новаторства в эстон- ской советской драматургии (1956 - 1964). Резюме	80
<u>H. Noor</u> : Jooni meie novelli kujunemisest	81
H. Noor: On the development of Estonian short stories Summary	90
X. Hoop: О становлении эстонской новеллы. Резюме	91
<u>P. Hagu</u> : Setu rahvalaulud EKRK kogus	92
P. Hagu: Setukesische Volkslieder in der Folkloresamm- lung des Lehrstuhls für estnische Literatur und Volksdichtung. Zusammenfassung	105
П. Хагу: Сетуские народные песни в фольклорном архиве кафедры эстонской литературы и фольклора ТГУ. Резюме	106
<u>R. Vääri</u> : TRÜ ettevalmistusosakonna ja kirjanduskur- suse spetsiifikast	107
R. Vääri: Specific Features of the Preparatory Depart- ment of Tartu State University and its Litera- ture Course. Summary	115
Р. Вääри: О специфике курса литературы подготовитель- ного отделения Тартуского государственного уни- верситета (1970 - 1980). Резюме	116

EESTI KIRJANDUSE JA RAHVALUULE KATEEDRI
TEADUSLIKUST TÖÖST

E. Laugaste, A. Järv

Kohe sõja järel loodud eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri teadusliku töö põhiülesandeks sai eesti kirjanduse ajaloo, kirjanduse teooria ja eesti rahvaluule süstemaatiline uurimine ja senise teadusliku pärandi ümberhindamine monograafiliste uurimuste, artiklite ja teaduslike ettekannete kaudu. 1945. a. algul tegi EKP Keskkomitee eesti kirjanduse ja eesti rahvaluule kateedritele ülesandeks koostada viiekõiteline ülevaatlik eesti kirjanduse ajalugu. Töö käiku ja suundi arutati EKP esimese sekretäri N. Karotamme juures 1945. a. septembris. Kateedri liikmeist võtsid sellest koosolekust osa v.-õp. K. Taev, dots. V. Alttõa, prof. kt. F. Tuglas ja dots. E. Laugaste. Valmisid järgmised köited: E. Laugaste, "Eesti kirjanduse ajalugu I. Eesti rahvaluule" (1946). See oli esimene ülevaatlik eesti rahvaluule käsitus. III köide "Rahvuslik ärkamis- ja venestusreformide aeg" (1946) ilmus V. Alttõa koostatuna. IV osa ilmus F. Tuglaselt teemal "Kriitiline realism" (1947). See oli õigupoolest esimene teaduslik ülesanne kahele kateedrile. Valminud osi kasutati kaua õpikuna nii ülikoolis kui ka abivahendina keskkoolides.

Samal ajal töötas eesti kirjanduse periodiseerimise valdkonnas K. Taev (kateedrijuhataja 1944 - 1966) ning andis sellealase esimese lahenduse. Teise uurimisteemana valgustas K. Taev eesti kirjanduse ja tsaristliku tsensuuri suhteid, koostades selle kohta ka kandidaadiväitekirja (1963). K. Taevilt ilmus samuti mitmeid programmlisi kirjutusi eesti nõukogude kirjandusteaduse kohta. 1953. a. toimetas ta väljaandmiseks Fr. R. Kreutzwaldi kommenteeritud teoseid viies köites. 1976. a. avaldas tekstikriitilise väljaande "Kristjan Jaak Peterson. Laulud. Päevaraamat".

1955 - 1966 töötas kateedris dots. L. Raud, kes võttis juhtivalt osa kirjandusteaduslike albumite "Fr. R. Kreutz-

wald" (1953) ja "Eduard Vilde sõnas ja pildis" (1966) koostamisest, osales kirjandusajalugude kirjutamisel ning avaldas materjale Fr. R. Kreutzwaldi, Ed. Vilde, J. Lilienbachi jt. kohta.

Dots. J. Kõosaare uurimisprobleemiks oli Eduard Vilde looming. Samuti tegeles ta soome kirjanduse õpetamisega.

Prof. E. Laugaste (1944 - 1948 eesti rahvaluule kateedri juhataja) teaduslikus töös on olnud kaks probleemi: eesti rahvaluuleteaduse ajalugu ja muistendite ning regivärside kui žanrite ajalooline kujunemine ning olulisemad tunnused. Viimaselt alalt on ka doktoridissertatsioon "Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti rahvalauludes. Eesti rahvalaulu struktuur ja kujundid I" (1969), kaitstud 1970. a. Paralleelismiküsimuste kohta on peetud ettekandeid NSVL-teaduslikel konverentsidel ja FU kolmandal kongressil Tallinnas. On ilmunud samuti rida lühimonograafiaid ja ülevaateid mitmes keeles. Hiiumuistendite kolmeköiteline täielik tekstikriitiline väljaanne (trükkis 1959 - 1970; kaasautoriteks E. Normann ja E. Liiv) kasvas välja loengukursustest "Kalevipoeg". Eesti rahvaluuleteaduse ajaloo alalt on ta avaldanud "Eesti rahvaluuleteaduse ajaloo" I (1963) ja II (1980). E. Laugaste osales kaasautorina "Kalevipoja" kaheköitelise teadusliku väljaande juures (1961, 1963), kirjutas võrdluse "Alg-Kalevipojaga" ning osa kommentaare. Põhjalik kommentaar on muistendiväljaande ja rahvaluuleteaduse ajaloo juures. E. Laugaste organiseeris kaks köidet mitme autori uurimusi - "Kalevipoja küsimusi" (TRÜ toimetised 53 ja 138). Ta oli algataja ja kaastööline suure neljaköitelise regilaulude antoloogia koostamisel, millise töö eest sai 1975. a. Nõukogude Eesti preemia. Praegu töötab asutustevahelise regivärsiväljaande "Vana Kannel" peatoimetajana. Kirjastamiseks on esitatud kaks köidet, neist teine E. Laugaste koostatud.

Juba 1945. aastast peale asuti E. Laugaste juhendamisel õppe- ja menetluspraktika ning ekspeditsioonide korras läbi töötama kas frontaalselt või temaatiliselt (näit. muistendite, regilaulude, kombestiku uurimiseks) kogu Eesti NSV-d. Süvendatumalt on töötatud Kihnus, Setus, Saare- ja Hiiumaal. Hiiumuistendite kogumiseks väljaande tarvis on töötatud mitmetes kihelkondades. Väljaspool Eesti NSV-d on töötatud Karjalas, Vadjas, Lutsis. Võimaluste piires on praktiseeritud samuti filmimist.

Prof. V. Alttoa, kes pikemat aega juhatas lääne-euroopa kirjanduse ja klassikalise filoloogia kateedrit, kirjandusteaduslikud uurimused valmisid eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris. Siia kuuluvad doktoriväitekirjateemal "August Kitzberg" (1960) jm. Peamine süvenemine toimus kriitilise realismi alal. V. Alttoa on "Eesti kirjanduse ajaloo" I ja III köite autoreid. Põhjapanevate sõnakunsti uurimuste hulka kuulub monograafia "Eduard Vilde sõnameistrina" (1973). Koos dots. A. Valmetiga eesti keele kateedrist avaldas ta tekstikriitilise väljaande "17. sajandi ja 18. sajandi alguse eestikeelne juhuluule" (1973).

Prof. H. Peebu (kateedri juhataja 1966 - 1980) põhilisteks uurimisteedeks on kirjandusteooria ja lüürika koos vastavate sõnakunstinikega. Nii omendas ta kandidaadikraadi teemal "J. Vares-Barbaruse kirjanduslik-esteetiliste ja ühiskondlik-poliitiliste vaadete kujunemine" (1961). Doktoriväitekirja teemaks oli aga "Eesti lüürika kujunemislugu aastail 1917 - 1929" (kaitstud 1970. a.). Lühimonograafiaid ja ülevaateid on ilmunud H. Peebult mitmelt alalt ja mitmes keeles, samuti artiklite kogumikke, mis annavad tunnistust laialdasest teoreetiliste küsimuste tundmisest. Prof. H. Peep on NSV Liidu ainsa, TRÜ juures toimiva soome-ugri keelte ja eesti kirjanduse väitekirjade kaitsmise erialanõukogu esimees.

Prof. K. Muru (kateedri juhataja alates 1980. a.) kaitses filoloogiakandidaadi kraadi 1963. a. Tema kirjandusteaduslik uurimine on keskendunud eesti 1930. aastate luulele. J. Kärneri luule oli tema väitekirja teemaks ja lühimonograafia-aineks - "Jaan Kärner nõukogude luuletajana". Doktoriväitekirjateemal "Eesti lüürika aastail 1930 - 1940" on kaitstud 1974. a. Olulist kohta tema töös omab ka eesti kirjanduse õpetamise metodika probleemide uurimine. Peale selle on K. Muru avaldanud uurimuslikke artikleid paljude autorite kohta. Temalt on ilmunud peatükke keskkooli eesti kirjanduse õpikule ning ülevaade J. Sütiste elust ja loomingu-
gust.

Dots. A. Järve uurimisalaks on olnud "Kalevipoja" eesti ning väliskriitika suhted. Hiljem on ta siirdunud eesti draamaloomingu ja lastekirjanduse alale. 1967. a. kaitses A. Järv kandidaadiväitekirja teemal "August Kitzbergi draamalooming teatris ja kriitikas". Uurimusi on tal draamateooria ja kirjandusajaloo alalt. Koostanud H. Raudsepa "Va-

litud näidendid" (1974), artiklitevalimiku "Libahunt" teatris ja kriitikas" (1979) ja koos A. Nagelmaaga tekstikogumiku "Eesti näidendid" (1971). Samuti on ilmunud temalt peatükke keskkooli eesti kirjanduse õpikule ning ülevaated A. Jakobsoni ja J. Smuuli loomingust.

Dots. J. Põldmäe põhimiseks uurimisteemaks oli värsiteooria, eriti eesti värsi eripära ja eestikeelse värsi kujunemislugu. Sellelt alalt kaitses ta 1971. a. kandidaadiväitekirja "Eesti värsisüsteemid ja silbilis-rõhulise värsisüsteemi arengujooni XX sajandil". 1978. a. ilmus monograafia "Eesti värsiõpetus".

Dots. T. Kuldsepa peateemaks on eesti-soome kirjandussuhted. 1978. a. kaitses ta kandidaadiväitekirja teemal "Eesti kirjanduse retseptsioon Soomes (1900 - 1940)".

V.-õp. U. Kolk on kirjutanud sisukaid uurimusi regivärsi teooria ja eesti rahvamuusika alalt.

V.-õp. R. Vääri on tegelnud ettevalmistusosakonna kirjanduse õpetamise metoodika probleemidega.

Vanemlaborant P. Hagu on avaldanud mõned uurimused setu rahvatraditsiooni alalt.

Lühemat aega töötasid kateedri õppejõududena A. Vinkel (uuris J. Liivi loomingut) jt. Käesoleval ajal on kateedri juures statsionaarse aspirandina L. Epner (draama) ning mittestatsionaarsete aspirantidena (samaaegselt õppejõud) E. Lõhnus (lühirika) ja H. Noor (eepika) ning sihtaspirandina S. Sa-bitov Mari ANSV-st (rahvaluule).

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri liikmete teadusliku tööga on väga tihedalt seotud õppemetoodilise kirjanduse avaldamine üliõpilastele (õpikud, loengukonspektid, õppefilmid, praktikajuhendid jm.) ning keskkoolidele (kirjandusõpikud, metoodilised juhendid jm.).

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedril on tihedad suhted teiste asutustega. E. Laugaste töötab NSVL TA Karjala filiaaliga koos originaaltekstide publikatsiooni "Karjalan kansan runot" väljaandmisel. Seni on ilmunud 2 köidet.

E. Laugaste osales ka KKI rahvaluule sektori loomisel, oli 1947 - 1952 selle sektori esimene juhataja. 1971 - 1975 töötas kohakaaslasena sama asutuse uurimisgrupi juhatajana, tulemuseks uurimuste kogu "Saaksin ma saksa sundijaks" (1976), kirjastamisel selle teine köide "Mõis rikas valla vaevast". Kaalukas ja ulatuslik on E. Laugaste töö asutustevahelise väljaande "Vana Kannel" peatoimetajana.

K. Taev, V. Altoa, K. Muru ja H. Peep on aastate vältel seotud ENSV Kirjanike Liidu tööga (Tartu osakonna büroo, kriitikasektsioon jm.). 1979. a. sai H. Peep oma raamatu "Tähtraamat" eest J. Smuuli nimelise kirjanduse aasta-preemia.

E. Laugaste on aastaid seotud ülevabariigilise kodu-uurimisega, kuulub ka vabariikliku kodu-uurimiskomisjoni koosseisu. Kodu-uurimise alalt ilmus temalt koos A. Rõõmuga teejuht Kalevipoja-muistendiga seotud paikadesse "Kalevipoja jälgedel" (1965), algatas väljaande "Kas tunned maad" koostamise, olles selle autoreid, samuti kodu-uurimise käsiraamatu kaasautor (1966). Soome keeles ilmus soomlastele kasutamiseks ülevaateteos "Eestin kansanrunouden kysymyksiä" (1958). Samuti T. Kuldsepa väitekirja soomekeelne variant "Viron kirjallisuus Suomessa" (1977). Suomen Kirjallisuuden Seura kirjavahetajaliikmed on prof. E. Laugaste (ka Kalevalaseura ja Soome-Ugri Seltsi välisliige) ja dots. T. Kuldsepp ning Suomen Kielen Seura välisliikmeks dots. A. Järv.

Suurt töökoormust tähendab perioodiline keskkooliõpilaste kirjandusolümpiaad, mis on viinud kateedri lähisuhetesse meie vabariigi paljude koolide, eelkõige haridusministeeriumiga.

Pikaajaline koostöö on kateedril Kreutzwaldi-nimelise kirjandusmuuseumiga, mis ühtlasi on olnud kateedri üliõpilaste praktikabaasiks. Mitmetahulised on sidemed Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudiga. K. Taev, L. Raud, V. Altoa, H. Peep, K. Muru jt. on KKI toimetusel ilmuva "Eesti kirjanduse ajaloo" kaasautorid.

Peaaegu kõik meie vabariigi teadusliku kraadiga eesti kirjanduse ja kõik rahvaluuleteadlased - õppejõud on üliõpilasena, aspirandina või muul viisil olnud seotud eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedriga. Tähenduslik on olnud E. Laugaste, H. Peebu jt. töö kateedri aspirantide juhendajatena.

Nii kirjanduse kui ka rahvaluule eriala üliõpilased on pidevalt osa võtnud ÜTÜ konverentsidest ja teaduslike tööde konkurssidest, kusjuures üliõpilaste uurimistöid on hinnatud nii TRÜ kui ka vabariikliku tunnustusega. Rotaprintis on ilmunud kaks üliõpilastööde kogumikku (1963, 1976). Igal aastal toimuvad ainealase olümpiaadi raames kohtumised Tallinna Pedagoogilise Instituudi eesti filoloogiat õppivate

üliõpilastega. Kirjandusliku loominguga tegelevad üliõpilased kogu ülikoolist on kateedri vahendusel koondatud kirjanike liidu Tartu osakonna juurde.

ÜBER DIE WISSENSCHAFTLICHE ARBEIT DES LEHRSTUHLS FÜR ESTNISCHE LITERATUR UND FOLKLORE

E. Laugaste, A. Järv

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Beitrag gibt man eine Übersicht über die wissenschaftliche und pädagogische Arbeit der Lehrstuhlmitglieder von der Gründung des Lehrstuhls an im Jahre 1944. Berührt werden die Beziehungen zu anderen Lehr- und wissenschaftlichen Anstalten, es wird eine Übersicht über die Zusammenstellung von Lehrmitteln und -büchern, sowie über die Forschungsarbeit der Studenten gegeben, alles jedoch in allgemeinsten Zügen.

О НАУЧНОЙ РАБОТЕ КАФЕДРЫ ЭСТОНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ФОЛЬКЛОРА

Э. Лаугасте, А. Ярв

Р е з ю м е

Кафедра эстонской литературы и фольклора ТГУ была организована в 1944 г. на базе нескольких лекторов бывшего Тартуского университета. В статье дается обзор научно-педагогической работы кафедры. Отмечаются достигнутые успехи в этой работе, характеризуются связи кафедры с другими научными и педагогическими учреждениями. Особо подчеркивается вклад коллектива кафедры в развитие филологической мысли Советской Эстонии.

EESTI ÜLIÕPILASTE OSAST KIRJANDUS- JA
RAHVALUULETEADUSES 19. SAJANDIL

E. L a u g a s t e

Jaan Bergmann on kindlasti neid mehi, kes eesti o m a poetikast ja värsiõpetusest sügavalt huvitusid, ja seda õige mitmel põhjusel: teoreetilisest vaatenurgast, veel enam ehk praktilise luuletajana ja luule tõlkijana, veel ka sel põhjusel, et tema ette kerkinud kahtlejaile tõestada, kuidas eesti keel on sobiv koguni raskete kreeka eepiliste luuleteoste edasiandmiseks. Selleks tõlkis ta gümnaasiumiõpilase-na Tallinnas kreeka keelest Homerose "Iliast" parodeeriva heksameetrilise poemi "Batrahomyomahhia". Gümnaasiumiaeg Tallinnas andis noorele kirjandusehuvilisele võimaluse süveneda antiik- ja saksa klassikalisse luulesse, ühtaegu eeldas tõlketöö ka lähedast kokkupuudet värsiteooria kirjandusega. See kõik oli omakorda ettevalmistuseks hilisemale tegevusele eesti värsiõpetuse probleemidesse süvenemisel, pidades silmas ka regilaulu. Gümnaasiumipõlves proovis ta esmakordselt kirja panna oma kodukihelkonna Kolga-Jaani juba kadumise tunnuseid sisaldavat vana rahvalaulu. Temapoolne soovitus rahvaluulet kunstluulele eeskujuks võtta, näib ilmutavat ka Kreutzwaldi mõjusid, küllap ka Hurda omi (vt. luuletust "Vanna kannel").

1877. a. sai Bergmannist Tartu ülikooli üliõpilane, ta jätkas luuletamist ning tegelemist luuleteoreetiliste küsimustega. Siin sai ta lisaks tõukeid rahvusliku ärkamise tegelestelt, eriti kontaktis Eesti Kirjameeste Seltsiga, selles kõigepealt Jakob Hurdaga.

1878. aasta kujunebki Bergmannile pingeliseks ja tulemuslikuks aastaks. Sel suvel sai teoks juba 1876. aastal katsetelisel alustatud Kolga-Jaani laulude üleskirjutamine Hurda otsesel soovitusel. Hurt tsiteeribki noore Bergmanni aruandelaadlist kirja, millest tähelepanu väärivad järgmised momendid. 1876. a. vähesed kirjapanekud olevat tehtud Rudolf Kalda õhutusel. Tulemuseks olid vaid mõned fragmendid, mis

kõos Kolga-Jaani kihelkonnakoolmeistri Kristjan Grau üleskirjutustega R. Kalda vahetalitusel läkitati Hurdale, kes selle laskis oktavformaadis kõita. Vihik leidub kirjandusmuseumi rahvaluuleosakonnas šifri all "Kolga-Jaani laulud" I, sisaldades 19 + 6 teksti. Järgnevalt juba Hurda nõuandel töötas Bergmann suuri takistusi ületades läbi siiski kogu kihelkonna, saagiks hulk häid laule, eriti kolmelt silmapaistvalt laulikult. Eriti on põhjust esile tõsta Rõõt Meielilt saadud ainestikku, 120 laulu, millele lisandub R. Grau 15 üleskirjutust; sellelt laulikult siis üldsummas 135 teksti (1). See kvartformaadis vihik on signeeritud "Kolga-Jaani laulud III". Tiitellehel: "Eesti rahvalaulud Kolga-Jaani kihelkonnast Viljandimaalt. Kirjutanud aastal 1878 Jaan Bergmann, stud. theol." Esimene tekst on dateeritud 21. juunil 1878. Viimane laul kannab numbrit CCLXVIII. Hurda lugemist mööda on Bergmann kirja pannud 271 laulu (2). Siin tuleb õiendada hinnang, mis leidub akadeemilise "Eesti kirjanduse ajaloo" II köite (1966) lk. 562 ja "Eesti kirjanduse biograafilises leksikonis" (Bergmanni all), kus öeldakse, et Bergmann on kirja pannud üle 300 teksti. Kuna Hurt on juba õige arvu kindlaks teinud, siis ei maksaks teaduslikes väljaannetes ja teatmeteostes kasutada enam ebamääraseid andmeid.

Ka oli Bergmann kohaliku murraku tundjana "Vana kandle" II osa redigeerija oma Peterburis töötamise 1883. aastal (3).

Et Bergmann on Kolga-Jaani kuulsaima lauliku Rõõt Meieli laulude peamine kirjapanija, siis mõni sõna laulikust.

Rõõt Meiel, sünd. Ott, Oti Hansu tütar Oti külast Kolga-Jaani kirikuvallas, nägi maailmavalgust 3. (15.) septembril 1803, abiellus 1824. a. Hans Meieliga Soosaare vallas Purtsi talus, kus oli algul vaid minia, siis 33 aastat perenaine. Leseks jäi ta juba 1866. a. V. Reiman, kes kirjutas temast nekroloogi (5), mis on esimene eesti rahvalaulikute kohta üldse, lisab temast veel mõned andmed, ka selle, et ta oma väärtuslikud laulud laulis Jaan Bergmannile, kelle vahendusel need "Vanas kandles" ka avaldati. Surres novembris 1897 oli 94-aastane Rõõt Kolga-Jaani vanim elanik (4). Surnud on ta 21. nov. (3. dets.) 1897 (5).

1878. aastal, siis juba teisel üliõpilasaastal esines J. Bergmann 3. jaanuaril Eesti Kirjameeste Seltsis ettekandega "Luuletuskunst. Lühikene õpetus luuletuste koorest", kus

lühidalt selgitatakse luulekunsti olemust, värsitüüpe ja rütmi moodustavaid tegureid. Ettekanne ilmus ka trükis (6).

Ilmunud artikli järgi algab käsitus luulekunsti ise-loomustamisega. See olevat "kenaduse kujutus keele läbi". Luuletaja üleolek seisneb selles, et luuletajale on "luulet" hoopis rohkem antud kui muile su-relikkudele, "ja pääle luule veel võim seda, mis laul ette kujutas, luuldel loodud lõbusel sõnal teiste teada anda, nii et need sedasama tunnevad ning mõtlevad, mis luuletaja luuleski. Seega on luulekunst: haritud võim luulelt saadud ning luuldel kujutatud kenadust keele läbi sellel kombel ilmsiks teha ning kujuks kududa, et ka teiste laul teda iluduseks peab ja luuldena tunneb ning maitseb. Aga ka sügavast mõtetest ei tohi luuletusel puudu olla, sellepärast peab luuletaja ise ka väike mõttetark olema, et ta iludust luules mitte tulu toomata ei unustaks." Ja edasi arutleb autor veel - mitte ainult inimese enese mõtted ja tõekspidamised pole luuletuse loomise küllaldane alus, vaid luules peavad peegelduma ümbritsev elu, tööd, püüdlused, loodus, kõik inimesele ja tema elule vajalik. Ainaks erandiks see, mis luule mõjul surnust elavaks tõusta ei suuda. Seega on luulekunst "elu ise puhtuses pununud ja keele kenaduses avaldatud". Seega on muidugi esile tõstetud kujundi väärtus. Luuletaja saab olla ikkagi see, kellel on vastavaid eeldusi rohkem kui muudel kaaskodanikel. Omaained valib ta elust, oma ümbrusest, ja teeb seda oma elamuste vahendusel keelelises vormis. Siit järgneb nagu iseendast kaks külge - sisu ja vormi seos, Bergmanni sõnastuses tuum ja koor.

Koor ei ole selles ühtsuses teisejärguline, see aitab sisul mõjule pääseda.

Rütm tekib ja sõltub silbi struktuurist. Silpe on eesti keeles pikki ja lühikesi, kord kerge, kord raske rõhuga. Rõhuline silp on raske, olgu see siis loomult pikk või lühike. Ja otsus: "Üksirõhu pääle vaadates võime Eesti keeles veerevaid värssisid luua ning ilmale tuua." Lisatagu: nii

on see küll luuletajate loomingus, teisiti aga rahvalaulus, kus silpide pikkusel on esma-, sõnarõhul teisejärguline tähtsus.

Edasi selgitab Bergmann: rõhuliste ja rõhutute silpide vahelduses tekib v e e r e e . r ü t m (rhythmus), mis koosneb tõusust ja langusest. Tõus seostub sõna rõhu, langus rõhuta või väherõhuliste silpidega. "Tõus aga võib ainult ühe silbi pääl olla, kuna mõõn ü h e ja k a h e ja vahest harva kolme silbi pääl aset võib leida, see on, iga värssi-jala kohta arvatud. Värssi-jala märkidest pannakse v e e r d e - k u j u k o k k u . " Märkidena kasutatakse: $\smile$ kerge mõõnasilp (sõnarõhuta); $-$ raske mõõnasilp; $\frown$ raske tõususilp (pearõhuline).

Edasi tutvustab ta värsirütmitüüpe: 1. t r o h h e u s (trochäus, jooksik) $\frown\smile$ (vata); 2. j a m b (jambus, viskaja) $\smile\smile$ (kas näed ; toho); 3. d a k t ü l (daktylus, sõrmiline) $\smile\smile$ (polele, laulage); 4. a n a p e s t (anapästus, vastik) $\smile\smile\smile$ (aga, nüjd; ega meid); 5. s p o n d e u s (spondeus, aste): a) $\frown -$ (paks põsk); b) $- \frown$ (hurr-jah); d) $\frown \frown$ (mis eest; tõppäev). Peatus värssi keskel (tsesuur) kannab temal nimetust l õ i g e . Edasi selgitab ta veel nende olemust ja kasutamise võimalusi eesti luules.

Trohheust peab autor eesti luulele kõige loomulikumaks, sest eesti keeles seisab pearõhk esimesel silbil, kaarõhud kolmandal ja viiendal. Nii on see rahvalauluski, aga seal leidub siiski järgmisi rütmihikuid (veerde-põhikujusid):

Sõua, laulik/ lasa suuga.

Ja kui daktülid sekka astuvad, tekivad järgmised rütmihikud:

- a) Tähele/minagi/lähen
- b) Kaugel/on, kaugel/ nähike
- d) Tungib /Kalevi/ tunnistus
- e) Ehk /tahad, /marjuke/ magada

Samas konstateerib Bergmann, et rahvalaulule on trohheiline rütm kõige loomikum. Jamb rahvalaulus puudub. Nagu näeme, satub autor raskustesse kolmesilbiliste sõnade ees. Arutlus on puhtteoreetiline, pole tähelepanu all olnud laululine ettekanne. Nii tehakse vahel tänapäevalgi, ja te-

ooria kaldub kaugemale asjast enesest.

Pikalt peatub Bergmann alliteratsioonil, mida ta õigusega arvab eesti luules genuiinseks. Regilaulus moodustab see ühe põhikomponendi. Alliteratsioon tekib, kui värsis tõususiibid (mõeldud on sõna esimest ja kolmandat silpi) algavad sama konsonandiga (umbhäälelisega). "Mitu korda seisvat algustähte aga hüütakse s a m b a k s" (praegu nimetame a h e l a k s). Ta peab võimalikuks nimetada alliteratsiooni ja assonantsi s a m m a s r i i m i k s, sest sel sõnaalguliste häälikute kordusel on ju riimi tunnused. See on esmakordne juhtum eesti luuleteoorias, kus alliteratsiooni nimetatakse üldse riimiks (sammasriimiks). Hljem on hakatud seda nimetama a l g r i i m i k s (7).

Iseloomulikult vahelduvad kahe-, kolme- ja neljasambalised värsid (praegu ütleme 2-, 3- ja 4-lülilised ahelad). Kõige rohkem olevat kaheambalisi värsse (61 %). Sambad asetsevad kas mõlemal pool või ainult ühel pool lõiku (tsesuuri):

Leski võttis kana kaissu,

Pistis tedremuna põue.

Vähem on kolmesambalisi (26 %):

Tulge, künkad, tunnistama.

Nagu eelnenud näitest selgub, arvestab Bergmann ka kaasarõhulisi silpe. Neljasambalisi on üksnes 8 %. Siin on kas kõik tõusud samakonsonandilise algusega või grupeeritud 2 + 2, esinevad kas järjestikku või vahelduvalt:

Võtab yihu võltsi yallast

Näitab kuju kulla nägu

Seisab seitse kalmu küngast

Ka mitu värssi kõrvu võib alata sama konsonandiga. Alliteratsioonita värsse on 5 %. Alliteratsioon rahvalaulu esituste kaudu on kandunud ka kunstluulesse.

Assonants tekib samade vokaalide kordumisest värsis sõnade algul. Kõige kaunimini kõlab alliteratsioon koos assonantsiga:

Sundis suvel sõudevaida

Lehekesi lehvimaie.

Tuleb veel tähele panna, et ta peab alliteratsioonishe-la lülide hulka kuuluvaks vokaalijärgset konsonanti, nagu on viimases näites.

Ka eri konsonandi järgseid vokaale loeb ta assonantsiks:

Tõbi võtab õrnad ära

Järgneb veel pikk arutlus riimist ja märkmeid luuletuste keele kohta. Sõnad olgu valitud, ei tohi olla asjataid paiksõnu, iga komponent asugu oma kindlas paigas.

Bergmann kasutab näidismaterjalina "Kalevipoega", sealt on võetud ka statistika materjal. Rahvapärasel ainekul baseerub E. Laugaste uurimus alliteratsioonist, kus leidub ka võrdlusmaterjale "Kalevipojast" (8), seepärast seda siin ei käsitleta.

Küll aga tuleb veel kõnelda ühest terminist, mis samas artiklis selgesti välja ei tule, kuid leidub sama koosoleku protokollis (9). Sel koosolekul kõneles ta luulest (l u u l d e s t), selle eksistentsist eesti vaimupõllul, selle olemusest ja tähendusest. Vana eestikeelne sõna, mis "viletsuse vihmal meelest ära ununud". Nähtus ise olevat lõbustaja ning "armsaks tegija ja vaimu rikkuse ning osavuse ilmutaja." Ettekandes selgitati ka vahet r a h v a luulde ja k u n s t luulde vahel. Esimene olevat rahvalik, kareda koore, aga sügava sisuga, teine kunstlik, sileda koorega, aga osalt lahja sisuga. Ta mainis luulerikkaid rahvaid, pöördus siis soomlaste kaudu eestlaste juurde. Nende rahvaste luulerikkusest annab tunnistust kõigepealt rahvaluule, nende kunstluules on aga vähe tõsist oma vaimuvara. Kahjuks on aga r a h v a luule ununemas. Luuletajad pangu aga r a h v a l u u l e t paremini tähele.

Siit võime juba välja lugeda rahvaluule kui termini kasutuselevõttu, muidugi värssloomingu sisus. Suulise rahvaloomingu sisus laiemalt hakkas seda terminit kasutama veidi noorem kaasüliõpilane M. J. Eisen, kes ka 1880. aastate algul hakkas koguma rahvaluulet, eriti muistendeid ja mõistatusi. Rahvaluule mõistes kasutas Hurt terminit v a n a v a r a (sünonüümidena r a h v a t e a d u s ja folklore, lauludel runo, regivärss), seda täiesti järjekindlalt. See nimetus on ka käsikirjakäidete tagaküljel. Kui 1893. a. tehti ettepanek (Eisen) asendada vanavara terminiga r a h v a l u u l e, vaidles Hurt sellele otsustavalt vastu esijoonel motiivil, et r a h v a p ä r a n e on vanavara, r a h v a l u u l e aga tuletis (10). Ometi läi eestikeelse terminina folkloori kõrval läbi rahvaluule kõigi liikide, koguni suulise traditsiooni tähenduses. Eisen kasutas seda oma uurimustes, üleskutsetes ja aruannetes ning see on praegu tunnustatud eestikeelne termin.

Bergmanni alustatud värsiõpetuslikke küsimusi jätkab Ado Grenzstein 1879. aastal teoses, mis on tema käsitluses üsna kõrvaliseks jäänud. See on "Koolmeistri käsiraamat". Selle teose lk. 52 - 53 leidub artikkel "Paar sõna rahvalaulude ilust". Grenzsteinisse suhtutakse inertsi mõjul ikka kuidagi tõrjuvalt, kuigi ajaline kaugus peaks olema meid õpetanud teri sõkaldest eraldama, siis leiaksime, et tal, Grenzsteinil, on oma kindel osa ka folkloristika ajaloos rahvaluule kogumise ja väljaandmise küsimustes ja rahvaviiside kogumisel, väljaandmisel ning kasutamisel (11). Tõukeid selle kirjutise tekkimiseks on andnud ka J. Bergmanni siin vaadeldud värsikäsitus. Mainitud kirjutises analüüsib Grenzstein vist küll esimesena rahvalaulu kujundit laulu põhjal "Kuldkapja kõrvike". Autor peab rahvalaulude suurimaks iluks nende luulerikkust, sügavat mõtet kui ka vormi. Selline lähetealus on ju ka Bergmannil. Grenzstein täpsustab: "Iseäranis ilurohked on Eesti rahvalaulud oma välimise koore poolest, mida meie siin ühe näituse kallal tõendada tahame." Viidates Bergmanni siin tutvustatud artiklile lisab ta, et ta seal käsitletud küsimusi korrata ei kavatse.

Ta alustab kordustest (repetitio), siin praktiliselt kõne all epitseuksis (epizeuxis), mille kaudu kuulaja tähelepanu teritatakse. Analüüsitavast tekstist leiab ta inversiooni (tropus:inversion). Esimene värss moodustab apostroofi (apostrophe, Anrede). Kolm esimest värssi kokku moodustavad hõiskamise või hõikamise (exclamatio, Ausruf). Viies rida sisaldab ülepaisutatud kiitust, hüperbooli (hyperbole). Leidub ka sidesõna puudusi, asündetoni (asyndeton), et mitte asjatult juba olemasolevat korrata. Värsid 1, 2 ja 6, 7 sisaldavad värsialgulist kordust, anafoori (anaphora). Kuna värss-värsilt paisub hobuse kiitus, leiab Grenzstein siit kliimaksit (klimax). "Kuldkapja" ja "kuld kannusid" on "ilus ehitaja omadussõna" - epiteet (epitheton). Rohkesti on alliteratsiooni ja assonantsi, mis kuulub ju ka eufoonia (euphonia) alale. Ilu peitub ka selles, et iga mõte on kahe värsi kaudu väljendatud, nagu seda tunneme ka heebrea kirjandusest. See on, nagu alliteratsioongi, regilaulu põhitunnus, parallelism (Gedanken-parallelismus). Need kõik on kaunid kujundid. Ja just see kujundiilu teeb tagasihoidliku sisuga laulu kauniks rahvalauluks.

Samas "Koolmeistri käsiraamatus" annab Grenzstein ka kolm vanasõna koos nende sisu ja funktsiooni analüüsiga, es-

makordsest sellisena eesti rahvaluuleteaduse ajaloos. Need vanasõnad on: 1. Ema annab lapsele küll rinna suhu, aga meelt ei või ta temale mitte pähä panna. 2. Mis tema teise inimese hädast teab. 3. Rääkimine on hõbe, vaitolemine kuld.

J. Bergmanni töö jäi pikka aega küllalt ulatuslikuks ja ületamatuks eesti poeetika käsitleseks, oli kõige eelnevaga võrreldes tubli samm edasi. Eriti õnnestunud polnud järgnev K. Petersoni õpik. G. Suitsu mitme semestri jooksul peetud loengud eesti poetikast jäid aga trükkis ilmumata. Kõik see ja hilisem nõuab juba eri käsitlust.

Sama 70. aastate lõpu ja 80. aastate eestlastest üliõpilaste rühm pidas mõnevõrra silmas ka Soomes tehtavat. Soovitud kontakti leidsid nad varsti ja mõned neist püsisid soomlastega suhetes aastakümneid. Informatsioon rahvakultuuri alal Soomes tehtavast saabus Tartusse üsna lünklikult. Oli vaja oma silmaga näha, mida ja kuidas töötatakse Soome Kirjanduse Seltsis. Otsekontakti võtmise võimaluse said samad üliõpilased 1880. aastal Tallinnas, kuhu olid laulupeole ilmunud kolm soome teadlast: prof. J. R. Aspelin, dr. H. Appelgren ja noor keeleteadlane O. A. F. Lönnhohm (Mustonen). Neist viimane tegigi ettepaneku osa võtta Soome Kirjanduse Seltsi 50. a. juubelist 1881. aastal Helsingis. Selleks moodustati 12-liikmeline delegatsioon, kuhu arvati ka üliõpilased A. Mõtus, J. Bergmann, H. Treffner, M. J. Eisen. Eesti Kirjameeste Selts, kelle liikmeskonda nad kuulusid, saatis ter vitusena M. J. Eiseni äsja valminud luuletuskogu "Eesti luuletused", pühenduseksemplar kuldtrükkis (12). "Eesti kirjanduse ajalugu" II, lk. 551 konstateerib, et "mõnevõrra tutvuneti /neil aastail/ soome luulega," rõhutades, et tutvus oli tagasihoidlik. Kui aga arvestame, et töö tegijaid oli vähe, siis tuleb saavutatutki kõrgelt hinnata. Ilmus ju 1891-1898 endise Tartu üliõpilase M. J. Eiseni tõlkes "Kalevala", mida võib julgesti pidada sel ajal silmapaistvaks saavutuseks. Soome Kirjanduse Seltsi juubelist 30. VI osavõtvaist üliõpilastest pidas Aleksander Mõtus, eesti üliõpilasorganisatsioonide loomise eest võitleja ja eesti üliõpilastele saksa üliõpilastega võrdsete õiguste taotleja, hilisem koolmeister Vladimiris, soomekeelse kõne Tartu suurkooli eestimeelsete üliõpilaste poolt. Selles kõnes ütles ta muuseas: "See on kui päike, mis paistab rõõmuks ka eesti rahvale." Seegi ettevõtte tõi kasu eesti rahvusliku kultuuri arenemi-

sele ja andis ka julgust võitluseks baltisaksa üliõpilaskonna survepoliitika vastu.

Olgu käesolev vaid üheks näiteks üliõpilaste osast eesti kultuuri ja teaduse arendamisel.

Kirjendus. Märkused

1. Eskõne. 22. VII 1886. - Vana kannel II. Trt., 1886, lk. V - VII.
2. Vana kannel II (1886), lk. IX.
3. Vana kannel II, lk. IX - X.
4. R e i m a n , V. /Rõõt Meijel/. Postimees, 1897, 27. XI, nr. 265.
5. V. Reimani andmeil. Surmadaatum Eesti NSV Vabariikliku Perekonaseisuvallitsuse kirjas Kirjandusmuuseumile. Selles kirjas on antud sünnipäevana 28. sept. (10. okt.). - KM RO RKM I, 14, 71.
6. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1878, lk. 36 - 48, prot. lk. 2 - 3. Kokkuvõttest protokollis järeldub, et ettekande tekst on "Sõnakene luuldest" ("Sakala Lisal." 1878, nr. 3), vt. ka V. Mälk (Eesti Kirjameeste Seltsi osast ..., lk. 131), V. Mälgu järgi kirjutab "Eesti kirjanduse ajalugu" II (1966). "Luuletuskunst" (ilm. EKS-i aastar.) on eri artikkel eesti prosodiast ja kujundist, moodustades olulise järgu eesti poeetika ajaloo, oli siiani käsitlemata.
7. Terminit algriim kasutab S. Kutti, O. Looritsa ja H. Tampere antoloogias "Valimik eesti rahvalaule" (1935), lk. 117 jm. ja E. Laugaste "Eesti kirjanduse ajalugu I. Eesti rahvalaule" (1946), lk. 35. Seda kasutas ka G. Suits oma loenguis ja seminarides. Mõiste algriim ei ole kahjuks J. Põldmäe leiutatud (nagu ta ise arvab siseretsensioonis ENE-le) ja temalt olevat siis omastanud E. Laugaste (vt. "Looming", 1981, nr. 7, lk. 1017, allm. 51). Nagu siit nähtub, kasutas E. Laugaste seda juba ammu enne, pidevalt tänapäevani, oma üldkursuse loenguis, mida ju J. Põldmäe kah kuulab.

8. L a u g a s t e , E. Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti rahvalauludes. - Eesti rahvalaulu struktuur ja kujundid. I. - Tõid eesti filoloogia alalt II. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised. Vihik 234. Trt., 1969, lk. 1 - 356.
9. Eesti Kirjameeste Seltsi XIII koosoleku protokollist 3. ja 4. jaanuaril 1878. - Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat VI. Trt., 1878, /protokollide osa/, lk. 2 - 3.
10. L a u g a s t e , E. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu I. Trt., 1963, lk. 376.
11. L a u g a s t e , E. Ajakirjanduse abist eesti rahvaluule kogumisel 19. sajandi teisel poolel. - Läbi kahe sajandi. Tln., 1971, lk. 141 - 155; Grenzstein, A., Kaske! - Eesti Postimees, 1876, nr. 25, lk. 193 - 194; K o l k , U. A. Grenzstein kui naturaalse rahvaviisi propageerija. - Edasi, 1981, nr. 59. Gr. sai kõrghariduse Viinis.
12. M. J. Eiseni elu ja töö. Trt., 1939, lk. 52 - 59. - T u g l a s , F. Eesti Kirjameeste Selts. - Teosed, 5. köide. Tln., 1956, lk. 132 - 133.

DER ANTEIL DER ESTNISCHEN STUDENTEN AN DER FÖRDERUNG
DER LITERATURWISSENSCHAFT UND VOLKSKUNDE
DES 19. JAHRHUNDERTS

E. Laugaste

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die vorliegende Untersuchung gibt die Analyse des Aufsatzes des ehemaligen Tartuer Studenten und späteren estnischen Dichters Jean Bergmann "Die Dichtkunst" (erschienen im Jahre 1878), in welchem er mit einem recht tieferen und sachkundigeren Hineindecken, als es bisher der Fall gewesen war, die Eigenheiten der Dichtkunst, ihre Ausdruckskraft und den poetischen Versrhythmus behandelt hat. Als schaffender Dichter hat der Autor sich mit aller Bestrebung in die Theorie des Dichtens und in die von ihm übersetzten altgriechischen Dichtungen vertieft. Dabei ist es gefälligst beach-

тенсивно, что Бергманн die Eigenheiten der estnischen Sprache weitgehend berücksichtigt. Zugleich hat er sich mit dem estnischen alliterierenden Volksliede befasst und den noch bis zum heutigen Tage gebräuchlichen Fachausdruck "rahvaluule" (die Volksdichtung) eingeführt. Nachträglich zum Aufsätze Bergmanns hat Ado Grenzstein im Jahre 1879 das Wort ergriffen und darauf hingewiesen, wie die alliterierenden estnischen Volkslieder und Sprichwörter zu analysieren seien. Beisammen mit einigen sich für die Poesie interessierenden Studenten (wie M. J. Eisen u. a.) hat Bergmann zudem auch mit den finnischen Philologen Fühlung gesucht.

О РОЛИ ЭСТОНСКИХ СТУДЕНТОВ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ И ФОЛЬКЛОРЕ XIX СТОЛЕТИЯ

Э. Лаугасте

Р е з ю м е

В настоящем исследовании анализируется статья бывшего тартуского студента, эстонского поэта Яана Бергмана "Искусство стихотворства" (1878 г.), в которой основательнее и более умело, чем ранее, рассматриваются особенности, образность и стихотворный ритм поэзии. Автор, сам подлинный поэт, изучил современную ему теорию стихосложения, а также древнегреческую поэзию, которую он же и переводил. Примечательно и то, что Бергман учитывал своеобразие эстонского языка, занимаясь одновременно и эстонскими аллитерационными народными песнями, избрав для них по сей день употребляющийся термин "народное поэтическое творчество" ("rahvaluule"). В дополнение к сказанному А.Гренцштейн в 1879 г. указал, как следует анализировать эстонские аллитерационное народное творчество и пословицы. Совместно с несколькими студентами, интересовавшимися стихотворством (М.Ю.Эйсен и др.), он стремился завязать контакты и с финскими филологами.

AUGUST ANNISTI KIRJANDUSTEADUSLIKUD
MARGINAALID

H. P e e p

August Annist (kuni 1936. a. Anni) on meie XX sajandi kirjandusliku mõtte üks märkimisväärsemaid uuendajaid. Tema elu- ja tegevusaastatesse (1899 - 1972), langes rida filoloogiateaduse tähistevahetusi, kusjuures alates sajandi kolmandast kümnendist lõi Annist esseisti või uurijana kaasa peaaegu kõigis kaalukais kirjandusteoreetilistes sihiseadmistes, milles kõne all olid kirjanduse ja rahvaluule sidemed või ka üldisemad rahvaliku kultuuri probleemid.

August Annisti teadustöö senistes tõlgendustes on üldistavalt välja toodud järgmised tunnused: tema avar kirjandusteoreetiline lugemus ja kontakt kaasaegse Lääne-Euroopa filoloogilise mõttega; süvendatud huvi eriti soome kirjanduse ja kultuuri vastu; mitmete metodoloogiliste printsiipide (positivism, vaimulugu, komparativism jt.) teooria tundmine ja vahelduv praktiline rakendamine; oma isikupärase sünteesi otsimine neist teatava abstraktse kultuuritahetelisuse raames; huvikeskme kaldumine folkloorsete ja kirjanduse esiaegadesse kuuluvate eepilise luule suurvormide poole; teoreetilise dihhotoomia k l a s s i k a - r o m a n t i k a rakendamine eri ajastute loomenäidete interpretatsioonil; rahvuskirjanduste kujunemise teede ja vormide võrdlev jälgimine; žanriteooria ja poeetika mitmete detailküsimuste diskussiooniline lahendamine. Mainitud on ka A. Annisti loomepärandi mitmeid teisi sõlmpunkte, mis kokkuvõttes kõnelevad laia eruditsiooni ning huvideringiga uurijast (E. Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu II, Tln., 1980; R. Põldmäe, Kirjamehi mitmes mõõdus. Tln., 1973.; M. Kalda, Kirjandusest ja kriitikast. Tln., 1976; H. Peep, Tähtsamat. Tln., 1978).

August Annisti arvukate publikatsioonide tekstis võime kohata väga palju viiteid teoreetilistele ja metodoloogilistele inspireerijatele, samuti ka otseseid tutvustavaid lõike teda huvitanud töödest. Lugemuse kasvades need huvisuunad mõ-

nelgi puhul teisevad, mistõttu tema kirjutiste teoreetiline taustüsteem on üpris dünaamiline. Annisti lugemus ja töö raamatuga võivad aga pakkuda mõningat täiendavat teavet tulevasele eesti kirjandusliku mõtte arenguloo koostajale, eriti kasutatud välisallikate ja originaalse vaatlusviisi dialektika küsimuses.

TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri raamatukogu on talletatud suur hulk A. Annistile kuulunud raamatuid, mille leheküljed kannavad tiheda kasutamise jälgi. Suur osa neist on signeeritud (Anni, A. Anni, Aug. Anni), mitmed ka varustatud kuupäevaga, mil raamat omandatud. Raamatute tekstiosa äärtel on aga arvukalt märkusi ja on selliseidki teoseid, mille vahele on jäetud paberilehed konspektiivsete ülestähendustega. Kõik need kasutajapoolsed tekstid on kirjutatud pehme pliiatsiga, paiguti raskesti loetavadi, kuid nende ja raamatutes leiduvate allakriipsutuste varal saame teatava ettekujutuse A. Annisti huvisuundadest ja mõtetestki, mis tekkisid teoseid lugedes. Järgnevas ülevaates peatagemgi neil marginaalidel, iseloomustades nende ulatust, suhet loetud tekstiga, iseloomu ja rakendatust uurija enese hilisemates trükiesinemistes.

Säilinud ja vaieldamatult A. Annistile kuulunud raamatute üldiseloomustuseks olgu öeldud järgmist. Need on valdavalt kirjandusteaduse, esteetika- ja filosoofia-alased tööd, enamasti saksa, aga ka soome, inglise ja prantsuse keeles. Neile lisanduvad veel arvukad belletristlikud raamatud samades keeltes. Teosed on publitseeritud käesoleva sajandi alguskümnendel ja suur osa neist on ilmselt omandatud kompaktselt, ulatuslike tellimustena või välisreisidel. Nii on sissekirjutatud kuupäeva järgi otsustades suur hulk Münchenis Becki kirjastusel ilmunud töid omandatud 1921. a. sügisel. On ka üsna tõenäoline, et Leipzigi sari "Insel-Bücherei" oli tervikuna olemas, sest suur osa sellesse kuulunud väikeseformaadilisi raamatuid on praegugi säilinud nimemärgiga Aug. Annist. Ka O. Walzeli toimetusel 20. ja 30. aastatel ilmunud kolossaalne "Handbuch der Literaturwissenschaft", mis sisaldab nii teoreetilisi töid kui ka rea läbilõikekõiteid maailmakirjandusest, on sarjana olemas. On ka juba 1917. a. dateeringuga Leipzigi Reclam Universal-Bibliothekki kuuluvaid brošüüre.

Annistile kui raamatukasutajale oli omane järgmine meetodika. Tavaliselt tegi ta kohe lugedes raamatu äärtele plii-

atsimärkmeid või tõmbas tekstis huvitavamad kohad alla. Sealjuures ei hõlmanud selliselt töödeldud tekstid kogu raamatut, vaid ainult valitud kohti või peatükke sellest. Neis raamatuis vahelduvad täiesti puhtad leheküljed tihedalt märgistatutega, näit. Eino Railo "Yleisen kirjallisuuden historia", Gustave Lanson'i "Histoire de la Littérature Française", Oskar Walzeli "Das Wortkunstwerk", Georg Brandese "Moderne Geister", Lauri Haarla "Kaksi kuningatarta", Wilhelm Schneideri "Deutscher Stil- und Aufsatzunterricht", I. Sterne'i "Tristram Shandy" saksakeelne tõlge ja mitmed teised. N. Boileau "Oeuvres poétiques" mahukast köitest on üksnes programmine "L'art poétique" tihedalt allakriipsutusi ja ääremärkmeid täis, kusjuures korduvalt on osutatud paralleelidele Horatiusega.

On raamatuid, mis on töödeldud üksnes algusosas ja siis ilmselt huvipuudusel kõrvale jätetud. Sellised teosed on Immanuel Kanti "Kritik der Urteilskraft", P. Hinnebergi sarjas "Die Kultur der Gegenwart" ilmunud koguteos "Die Griechische und Lateinische Literatur und Sprache", Eduard Engeli "Geschichte der deutschen Literatur des neunzehnten Jahrhunderts und der Gegenwart", Rudolf Lipperti "Methodisches Handbuch der deutschen Literatur", Johannes Volkelti kolmeköiteline "System der Ästhetik", T. Söderhjelm'i "Italian renessansia" ja Eduard Zelleri "Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie". Võib veel lisada, et Jacques Chevalier' "Bergson" on eest vaid mõnekümne lehekülje ulatuses lahti lõigatud, samuti mõned Reclami väljaanded.

On mitmeid raamatuid, milles lugemisjälgi on minimaalselt või üldse mitte (paljud ilukirjanduslikud tööd, Richard Müller-Freienfelsi "Das Denken und die Phantasie", André Bretoni "Manifeste du Surréalisme", W. Raleigh' "Style", sarja "Handbuch der Literaturwissenschaft" need köited, mis käsitlevad renessanssi ja barokki eri rahvuskirjandustes).

Suurimat huvi pakub see osa teostest, mis kannab endal läbiva töötluse jälgi. Siin on A. Annist tähelepanelikult fikseerinud kogu teose probleemistikku, mõnel puhul veel kas raamatu või peatükkide lõppu omapoolseid resümeeid sõnastades. Nii suguse põhjaliku tundmaõppimise objektideks on olnud R. Müller-Freienfelsi "Poetik", Ernst Elsteri "Prinzipien der Literaturwissenschaft", Emil Ermatingeri "Das dichterische Kunstwerk", Fritz Strichi "Deutsche Klassik und Romantik oder Vollendung und Unendlichkeit", Ernest Seillière'i

"Le romantisme", Rudolf Lehmanni "Deutsche Poetik", V. Artti "Runoanalyysi ja runotekniikka", J.-J. Rousseau "Julie ou La nouvelle Héloïse", V. Peltoneni "Puhetaito", Karl Heine-
manni "Die deutsche Dichtung". Ka Friedrich Gundolfi "Goethe" on valdavalt väga tihedasti läbi töötatud, nagu ka A. Heus-
leri "Die Altgermanische Dichtung", O. Walzeli kahekõiteline "Deutsche Romantik" ja Carl Busse kahekõiteline "Geschichte der Weltliteratur" (siin vaid idamaade kirjandus on lugeja tänelepanust kõrvale jäänud). Palju konspekteerivaid märkmeid on ka enamikus sarja "Handbuch der Literaturwissenschaft" köidetes.

Märkimist väärrib, et ka mitmed ilukirjanduslikud tööd on varustatud kommentaaridega, näiteks C. Brentano "Gedichte", G. A. Bürgeri lüroepilised teosed, Angelus Silesiuse "Cherubinischer Wandersmann", Victor Hugo "Poésies" jmt. F. Hölderlini "Gedichte", mis on signeeritud ja dateeritud 1921. aastaga, sisaldab peale Annisti kommentaaride veel eri lehel vahele pistetud paari mustandlikku tõlkekatset ("Hyperioni saatuslaul", "Noorus"). Jean Pauli "Leben des vernünftigen Schulmeisterlein Maria Wuz in Auenthal" on aga varustatud vaid arvukate allakriipsutustega.

Omaette tuleb mainida veel Robert F. Arnoldi teost "Allgemeine Bücherkunde zur neueren deutschen Literaturgeschichte". See 1919. a. ilmunud teos kujutab endast annoteeritud temaatilist bibliograafiat. A. Annist on siin alla kriipsutanud ja ka märkustega tähistanud nii mitmeid teoseid kui ka neile langetatud hinnanguid. Välja on tõstetud Croce, Baumgarteni ja Müller-Freienfelsi teosed esteetikast, poeetika käsitlustest aga Meyeri, Schereri ja Lehmanni raamatud. Põhiliikide ja žanride kohta kirjutatust on Annisti tähelepanu pälvinud eriti uuringud eepose kohta (lk. 298), saksa kirjanduslugudest Nadleri, Vogti, Lamprechtli omad. Tihedasti on töödeldud üldkirjanduse osa (lk. 46 jj.), samuti folkloristika (lk. 52 jm.) ning teatrilugu (lk. 406 jj.). Võib arvata, et selle soovitusnimestiku alusel on ka teoseid hantitud ning loetud.

Kui püüda kuidagi Annisti kommenteerimistehnikat isoleerida, tuleb üldistavalt öelda, et teksti kõrvale kandis Annist tavaliselt märksõnad, faktid ja refereeringud. Sisuline kommentaar, poleemika ja resümee paigutati lehekülje ülaossa, teksti kohale, või siis - enamikul juhtudel - lehekülje alumisele äärel. Kirjandusloolistes tekstides oli

poleemikat esilekutsuvad tavaliselt vähem, teoreetilistes töödes aga rohkem. Viimastes ongi Annisti hinnangulised rep- liigid, probleemitsemised ja väitlused selgelmini nähtavad. Tavaliselt aga domineerib siiski refereeriv alge, omapärane konsekti kujundamine raamatu äärtel. On ka vahele- ja pea- lekirjutusi ning kustutusi, mis kõneleb teksti mitmekordsest kasutamisest.

A. Annisti üldistuspuüetest annavad mitmed teosed hea ülevaate. Näiteks A. Heusleri "Die Altgermanische Dichtung" äärtel on sisuliselt konsepekt, lehekülgede all aga problee- miseaded, paralleelid (lk. 134 jm. ka eesti rahvaluulega). F. Gundolfi "Goethe", F. Strichi "Deutsche Klassik und Ro- mantik" ja mõnegi teise teose marginaale on Annist oma arti- klite koostamisel silmas pidanud.

Milliseid järeldusi lubavad siis Annisti allakriipsu- tused, refereeringud ja kommentaarid teha kõigepealt tema kirjanduslike huvide osas? Analüüsitud fond võimaldab ül- distavalt esile tuua mitu probleemikompleksi, mille juures A. Annist on korduvalt lähemalt peatunud.

Eelkõige märkigem spetsiifilisi folkloristika küsimu- si. Neid on jälgitud küllaltki detailselt nii allakriipsu- tuste, refereeringute kui ka kommenteerivate märkuste abil, kusjuures on silmas peetud eri uurijate individuaalsusi ning säilitatud küllaltki kriitiline hoiak loetavasse. R. M. Meye- ri "Die deutsche Literatur bis zum Beginn des 19. Jahrhun- derts" töötlus viitab eelkõige Annisti huvile romantikute ja valgustajate rahvaluulekasutuse vastu. On ka üksikuid pa- ralleele meie kogemusega. Lk-l 400, kus on juttu pietismi ja valgustuse vahekorrast, osutab Annist: "Kõik rahvaluule har- rastajad olnud papid: Hurt ja Eisengi". Probleemikamaid ar- vamusid on väljendatud seoses rahvaluule elujõu küsimusega.

F. Strichi "Deutsche Klassik und Romantik" marginaali- des on samuti kajastusi eesti rahvaluule ja Kreutzwaldi ret- septsioonist. Lk. 31, kus on kõne all romantikute elustpõ- genemine, kommenteerib A. Annist: "Nii Kp., Lembitugi yk- sindus pole klassiline normaalelu ideaal vaid vaev, rom." Lk. 146 on tekstis juttu F. Schlegeli põhjamaise müüdi kä- sitlusest. A. Annist lisab: "Ka Fählm. katse luua põhja myt. kujudest klassilist laadi". Siin ja mujalgi kasutab ta oma- aegset keelendit k l a s s i l i n e p r o k l a s s i - k a l i n e ja nõustub Strichi dihhotoomilise skeemiga.

Lehekülgedel 286 ja 288 on põhitektis arutus eepilisest kompositsioonist, Annisti täiendustes aga väidetakse vastavalt: "Kr. Kp. kontsentreerija on kujuga pärit klassilisest, kuid syndmuskontsentratsiooni nagu "Iliases" pole" ja "Kr. vähemalt tahtis, et igas laulus oleks syndm. iseseisev". Kalevipoja kuju on silmas peetud ka E. Ermatingeri teose kommentaaris lk. 179.

F. Gundolfi "Goethe" 65. leheküljel on tekstis kõne all romantikutele omane vanade jumalate vabastamine allegoorilisest kangestusest. A. Annisti paralleel: "Vrdl. eesti mytoloogia". Tihedalt on allakriipsutusi ka Gundolfi ballaadikäsitluses (lk. 504 - 513). Nii selles kui ka paljudes teistes teostes on lähemalt jälgitud eriti Herderi ja Schlegelite tõlgendusi.

W. Schneideri "Deutscher Stil- und Aufsatzunterricht" 25. leheküljel leidub Annisti märkus võimalikkusest lastekeele uurimismetoodikat rakendada ka rahvaluule vaatlemisel. P. N. Sakulini "Russische Literatur" rahvaluulekäsitluses on huvitavaid tähelepanujuhtimisi allakriipsutuste vormis. Bürgeri neljaköitelise teostekogu äärtel on eriti lüroepiliste laulude kohta ridamisi märkusi, samuti viimase köite Ossiani-käsitluses (lk. 119 jj.). R. Lipperti "Methodisches Handbuch der deutschen Literatur" tekstist on töödeldud minnesingerite, rebaselugude, ballaadide ja ajalooliste laulude ning vaid üksikute autorite käsitlused (viimasena Lessing). A. Heusleri mainitud teose 14. leheküljel on juttu vürstide kaaskondade sõjalauludest. Annist lisab: "Sellest "kaitseliiduluulest" ei tohi järeldada kogu rahva elutunnet!"

Paralleele eesti materjaliga on visandatud "Kinderlieder aus des Knaben Wunderhorn" äärtele. Väga ulatuslikult on refereeringuid ja kommentaare F. Schmidti teoses "Die Erneuerung des Epos". Ka A. R. Niemi raamatu "Liettualainen kirjallisuus" mahukates ääremärkustes on korduvalt osutatud rahvaluule küsimustele, lk. 136 aga A. Annist resümeerib: "Kõik nagu meilgi: rahva surmasõnum äratas teaduse, teadus - rahva". R. Koskimiehe "Saksalaisen kirjallisuuden historia" teksti kõrvale on kantud arvukalt Annisti kriitilisi märkusi rahvaluule ja vanima rahvusliku kirjanduse käsitluse aadressil, samuti E. Ermatingeri teosesse "Die deutsche Lyrik seit Herder".

Need olid vaid mõningad näited. Kokkuvõtvalt võiks öelda, et märkmetest ilmneb A. Annisti huvi eriti eepilise luule vastu, samuti ka XIX sajandi romantikute rahvaluulereptsiooni vastu selle dünaamikas.

Teine suur probleemide ring, mis Annistit on huvitanud ja ka tugevasti seostub eelmisega, on poetika ja stilistika. Siinkohal mainigem, et eri autoritel pole need mõisted üheselt piiritletud ja Annistigi marginaalides on teatavat ebajärjekindlust. Ta on küll paiguti poleemilinegi, näiteks R. Lehmanni tihedasti töödeldud raamatu 56. jj. lehekülgedal pole rahul rahvaluule poetika valgustamisega, lk. 80 aga annab hinnangu: "Milline udusus!" Kriitilisi kommentaare on teisigi. Samas ta aga ei distantseeru selle teose ("Deutsche Poetik") liiga laiast objektimääratlusest, mille kohaselt ka mitmed vooluloolised, žanriteoreetilised ja isegi üldesteeetika aspektid on vahetult poetika üldmõiste alla surutud.

Richard M. Meyeri "Deutsche Stilistik" tekstis on kõige põhjalikumalt läbi töötatud troopide ja figuuride osa (epiteet, metafoor, metonüümia, eleege, aposiopees, anakoluut, kordusfiguurid). See on konsept, paiguti isegi graafiliste skeemidega väljendatud. Muide, selliseid graafilisi lahendusi on Annist otsinud veel mitmes teiseski poetika ja stilistika käsitluses.

W. H. Hudsoni "An Introduction to the Study of Literature" allakriipsutustes ja ääremärkustes on lähemalt jälgitud eepika ja dramaatika žanrispetsiifikat. Tihe konspeteerivate märgete ja allakriipsutuste võrk on R. Müller-Freienfelsi teoses "Poetik". F. Strichi ülalmainitud raamatu poetikakäsitluses on A. Annisti pilku eriti paelunud luulekeele küsimus seoses Klopstocki rütmnovaatorlusega (d e r f r e i e R h y t m u s leiab siin tõlkevaste v a b a r y t m), kirjandusliku keele fenomeni on jälgitud mujalgi selles teoses (lk. 185 jj.).

Eriti detailselt on A. Annist uurinud Ernst Elsteri teost "Prinzipien der Literaturwissenschaft", milles kasutatud poetikamõistete kohta on tehtud tihe äärekonsept. Mingeid otsustavamaid lahkarvamusi tal konspeteeritava teose autoritega tekkinud pole, ehkki metoodiliselt võiks Elsteri printsiipides täheldada õige mitmeid kaalukaid vasturääkivusi, eriti mis puutub sisu ja vormi dialektika mõistmisse,

kujundi tehnika ja semantika vahetõrgete eritlemisse.

Varasemates, eriti saksa poeetika käsitlustes on Annist toimunud peamiselt õppijana, refereerijana ja paralleelide otsijana. Hiljem tundma õpitud teosed, näiteks 1932. a. ilmunud V. Arti "Runoanalyysi ja runotekniikka", on juba esile kutsunud tunduvalt kriitilisema lähenemise. Lk. 22 Annist kommenteerib siin: "Puudub peagu täiesti esteetil. sissejuhatust, psükol. põhjend." Põhjalik ja poleemiline äärekonspekt on "Kalevala" käsitlusel lk. 169 jj. Lk. 199 Balzaci "Inimliku komöödia" struktuurivaatluse kõrval sõnastub etteheide: "Filisterlik totter targutus. Teem on tähtis, ei arhitektoonika." Lk. 311: "Kõneleb luulest nagu lihunik, nõudes vaid kaloreid." Samas vaimus edasigi. R. Koskimiehe "Väinö Runousoppi" (1937) on samuti valdavalt kriitiliselt kommenteeritud.

Omalaadseks meelisteemaks on A. Annistile olnud romantismi ja romantika küsimus (neid mõisteid ta küll alati piisavalt ei diferentseeri). Juba A. W. Schlegelil esinenud sõnakunsti tüpoloogiline jaotus klassikaliseks ja romantiliseks (tõsi, ta nägi ka vahepealset jälgendavat pseudoklassikalist etappi), on tema paljude järgijate hoolet tõusnud väramatuks dihhotoomiliseks skeemiks. Ka A. Annist on selle üldprintsipi omaks võtnud ning kasutab teda mitmeis oma marginaalides (märkmel "Handbuch der Literaturwissenschaft" üksikõidetes, Kanti teoses "Kritik der Urteilskraft" lk. 94, O. Walzeli teoses "Deutsche Romantik", F. Gundolfi teoses "Goethe" väga ulatuslikult, Eduard Engeli teoses "Geschichte der deutschen Literatur des neunzehnten Jahrhunderts und der Gegenwart", J. Volkelti raamatus "System der Ästhetik" lk. 69 jm. ning teisteski kasutatud väljaannetes).

Erilise põhjalikkusega on neid kaht polaarset kategooriat jälgitud läbi F. Strichi mainitud teose "Deutsche Klassik und Romantik". Ehkki A. Annist paiguti süüdistab autorit fraasitsemises (lk. 5), mõistete ebatäpses kasutamises (lk. 186), mitmel pool aga püüab laiendada liig mehhanistlikku jaotust, on ta teose põhipaatose omaks võtnud ja, nagu edaspidi näeme, kasutab seda omagi publikatsioonides.

Märkimisväärne on seegi, et inglise ja prantsuse kirjanduslugudes (Gustave Lanson'i "Histoire de la Littérature Française" ja E. Legouis' ning L. Gazamiani "Histoire de la Littérature Anglaise" on vaid klassitsismi ja romantismi osad tihedasti läbi konspekteeritud, kõik muu on puhas.

Nende kahe pooluse kokkupõrkes eelistas A. Annist ise romantilist klassitsistlikule, vähemalt selles mahus, nagu ta Strichil jt. on - romantikute uuenemistung, enese kaudu maailma tunnetamine, liikuv kujundite maailm, uus inimesekontseptsioon paeluvad teda. Klassika poole pealt hindab ta korrastatust, harmooniat, asjalikkust, keelepädevust, kuid seda eelkõige vaid väljendustasandis. Romantiline tunnetus oli lähem.

C. Brentano "Gedichte" vahel on paberileheke, millele A. Annisti käega on kirjutatud: "Vaja oleks õige psühholoogiliselt uurida seda romantikute nuttu. Neil oli tõsine valu ja ometi vaid oma kujutus. Milline põhj sellel? Poliitiline? Fysioloogiline? Moodi hypnotiseering? Kuidas areneb see kisendus igas laulus?" Luuletuste teksti äärtel on aga arvukaid märkmeid nende tehnika ja ka vaimesuse kohta.

Realism on A. Annistit tunduvalt vähem huvitanud, vähemalt otsustades raamatutesse tehtud marginaalide alusel. Siiski tuleb siinkohal ära tuua arutlus F. Strichi teose 341. leheküljelt. Tekstis eneses on juttu Kleisti, Tiecki ja Goethe kujundiuuendusest draamas, romantika püüdest välja tõrjuda kunstilist argielu. Annist arutleb oma märkmeis raamatu äärel: "Eks sama sõda naturalismi vastu taas kordunud 1880 - 90 ja taas mõlemal alal: uusromant. ja uusklassits. Kas niisugune ongi kunstiarengu rütm: realismist (realelustki) igavustundes hargnevad kahele poole rom. ja kl., et idealiseeri omale ilm. Ja minnes liialdusse taas yhinevad realismiks?" See on ootamatu ja samas ka õige viljakas mõttekäik, mille järgi võime kohata ka Annisti omaaegses publitsistikas.

Belöelduga seostuvad need A. Annisti marginaalid, mis käsitlevad kirjanduslugu kui protsessi. Kuigi küllaltki palju on ka biograafilisi kommentaare ja konspekte ("Handbuch der Literaturwissenschaft", Carl Busse "Geschichte der Weltliteratur", R. M. Meyeri "Die deutsche Literatur bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts" jmt.), torkab silma Annisti huvi üldistava alge vastu. Just sissejuhatavad kirjutised ja ülevaatepeatükid on tema pilku eriti köitnud (Eduard Engeli, Rudolf Lipperti, Georg Brandese, Wilhelm Dilthey, Karl Heinemann'i osutatud teostes). Mitmes raamatus on koguni sisukord süsteemi ja problemaatika tasandis läbi kommenteeritud, samuti on lähemalt jälgitud periodiseeringut.

Rahvuskirjanduse kujunemisteed ja suhe rahvaluulelise alusega on üks Annisti meelisteemasid, mida ta on jälginud saksa, soome, leedu ja mitme teise rahva kirjanduslugude põhjal. Keele- ja vormikultuuri edasikandumine (Ernst Elster, Richard M. Meyer, Friedrich Schmidt, Rafael Koskimies), rahva enesetunnetuse küpsemine (Karl Heinemann, Georg Brandes, Eduard Engel, Rudolf Lippert, Fritz Strich), üldisemad rahvuskirjanduse spetsiifilised jooned (Wilhelm Dilthey, Oskar Walzel), müüdi ja religiooni ilmumine eri rahvaste kunstiloomingus (Novalise "Hymnen an die Nacht. Die Christenheit oder Europa" kommentaarid, Gustave Lanson'i, Eino Railo ja Fritz Strichi raamatute täiendused, viimases eriti lk. 53) - probleeme, mis on juhtinud üldistusele ja ka paralleelide tõmbamisele eesti sõnakunsti käekäiguga, pole vähe. Just sellistest kogemustest kasvavad välja mitmed A. Annisti kirjutiste uuenduslikud aspektid, muu hulgas ka artiklis "Meie valgustusaja kirjandus ja krahv Manteuffel" sõnastatud arvamused, et eesti kirjandusloo "perifeerseisse raamidesse" võiksid kuuluda ka eestlastest kirjutatud saksa keelsed tööd ("Looming" 1938, lk. 988).

Mitmetes teostes esinevad vihjed eesti kirjanikele (F. Strichi raamatus Fr. R. Kreutzwaldile, F. R. Faehlmannile, F. Tuglasele, L. Koidulale; F. Gundolfi "Goethes" K. J. Petersonile, R. Rohule, J. Semperile, E. Ermatingeri teoses F. Tuglasele, A. Kitzbergile, E. Ennole, M. Underile, E. Elsteri teoses K. A. Hindreyle jne.) ei tarvitse ju tõlgenduslikult palju uut pakkuda, kuid oma tunnetusvääratus A. Annisti mõistmiseks neil siiski on. Kui Gundolf oma uurimuse 69. leheküljel teeb Goethele etteheiteid tema armuelamuste pinnal, kommenteerib A. Annist: "Miks peabki inimene arm olema nii loomulikult kõikeunustav-metsik? Tuleb uus galantse armu aeg, kui ilm taltub oma romantikaga ylespuhut kirgedest. Shsw'le arm juba vaid anekdoot ja Semperile samuti, kuigi ta ise sest liiga palju peab." Wilhelm Schereri ja Oskar Walzeli ühisteose "Geschichte der deutschen Literatur" marginaalides viitab A. Annist lk. 245 saksa kirjanduse paralleelidele eesti juhuluulega, lk. 485 aga üldistab hernhuutliku kirjasõna olemusjooni. Selliseid analogiseerimisi pole sugugi vähe.

Protsessi üldistustaotlused põimuvad A. Annisti marginaalides omakorda veel süvendatud huviga esteetika põhimõistete vastu. Tundmaõpitud allikad on ses mõttes küll

vastuolulised ja kindlalt domineerivad idealistliku esteetika põhimõtted nii kasutatud tekstides kui ka kommenteerija märkmetes, kuid nende aastate üldiselt väga empiirilise mõistestiku taustal, nagu ta meie trükisõnas esines, tuleb siiski tunnustavalt märkida vähemalt probleemi nägemistki. Sellised vaatlustasandid nagu kunsti olemus ja funktsioonid, kunstilise peegelduse spetsiifika, loomemeetodi areng jpm. iseenesest meie sõjaeelses kirjandusarvustuses peaaegu üldse esile ei kerkinud. Kirjandusteooria all mõisteti valdavalt üksnes poetikat ja stilistikat. A. Annist oli üks väheseid, kes neid küsimusi üldse lahendada püüdis ja tegi seda, toetudes kasutatud välisallikaile. Viimastest mainigem juba nimetatud poeetika ja stilistika vaatlusi, O. Walzeli raamatut "Das Wortkunstwerk", W. Dilthey teost "Das Erlebnis und die Dichtung", I. Kanti nimetatud raamatu algusosa "Kritik der ästhetischer Urtheilskraft", Ernest Seilliére'i tööd "Le romantisme", Emil Ermatingeri, Johannes Volkelti, Friedrich Gundolfi uurimusi ("Goethe" lk-1 152 koomilisest, lk-1 27 allegooriast, lk-1 191 kunsti sotsiaalsusest, lk-1 721 kunstitõest jt. marginaalid illustreerivad hästi Annisti üldteoreetilisi huve). Esteetika, religiooni ja teaduse suhteid on ta samuti korduvalt eritleda püüdnud (vt. näit. F. Strichi teose kommentaari lk. 53). Samad probleemid seostatuna veel eetika ja armastusega tulevad esile kommentaarides L. Haarla teosele "Kaksi kuningatarta". R. Koskimiehe saksa kirjanduse ajaloo 107. lk-1 on sõnastatud etteheide: "Vaid isikud, ei midagi esteetikast ega sotsiaalsest j. m. ilmavaatest." Väga hoolikalt on konspekteritud ja kommenteeritud Yrjö Hirni esseistlik teos "Esteettinen elämä", mille A. Annist omandas juba 1921. a. Koomilise ja traagilise olemust ning avaldusvorme on jälgitud ka R. Lehmanni poeetikas. Selle teose sisukorra lõpul on aga iseloomulik hinnanguline märkus: "Järjekord ratsionalistlik, ei ratsionaalne. /---/ Paremp ehk kõige enne see, mida väljendada tahe-takse (idee, mõttelaad, voolud), siis yldvorm (liigid), siis alles võtted (vormielemendid)?"

August Annisti publikatsioonidest nähtub, et ta teataval määral tundis ka marksistlikku sotsioloogilist meetodit ("Looming" 1927, lk. 941 jj.), kuid kõnealuses fondis selliseid raamatuid pole. Samuti on vähe komparativistide töid, mida Annist koguni korduvalt on viidanud.

Viimase suurema huvideringina, mis kajastub Annisti marginaalides, tuleb välja tõsta pedagoogika ja metoodika küsimusi. Ilmselt on see aineala samuti kui üldesteetikagi olnud inspireeritud tema pedagoogilisest tööst Tartu ülikoolis.

Üldteoreetilises plaanis tulevad need huvid ilmsiks juba J.-J. Rousseau kommentaarides, R. F. Arnoldi bibliograafia märgetes, R. Lipperti teose probleemiseade tunnustamises, üksikutes vaidlusrepliikides E. Ermatingerile. Ka poeetikate ja stilistikate töötlus kinnitab pedagoogilis-metoodilise aspekti silmaspidamist, eriti katsed modelleerida üksikuid mõisteid.

Vihtori Peltoneni "Puhetaito" on põhjalikult töödeldud raamat. Allakriipsutustest ja märkmetest ilmneb A. Annisti praktiline huvi kõneoskuse arendamise vastu, on aga peatunud skandeerimise (lk. 195), lüroepilise rahvalaulu (lk. 208) ja mitmete teiste küsimuste juures. Lehekülgedel 168, 310 jm. avalduvad selgesti ka pedagoogilised kaalutlused.

Wilhelm Schneideri "Deutscher Stil- und Aufsatzunterricht" sisaldab suhteliselt vähe märkmeid. Tähelepanu äratav mõttekäik lk. 57, kus põhitekstis soovitatakse lasta õpilastel sõnastada oma konkreetseid elamusi. Annist kommenteerib: "Mulle olid vastikud just need oma (lollide) elamuste kirjeldused ja meeldisid palju enam vabad filosoferivad teemad, mis olid iseendast elamused. Seda ei arvesta Schneider - nõudes esteetilist väärtust, teisalt mitte nähes tegemise rõõmu." On teisigi arutlusi noorte kirjaliku ja kirjandusliku eneseväljenduse ainetel. Kõik need märkused annavad lisa ettekujutusele Annistist-pedagoogist.

Järgnevalt peatugem provisoorselt veel sellel, kuidas on A. Annisti lugemus ulatunud tema enese kirjatöödesse. Võib öelda, et tema lugemuse ja ka marginaalides talletatu jälgi kohtame praktiliselt igas Annisti publikatsioonis. Soome kirjanduse ja kirjandusteaduse ülevaadetes ("Eesti Kirjandus" 1922, 1923, 1931, 1935 jm., "Looming" 1930-ndail aastail), probleemartiklites eesti rahvaluulest ja vanemast kirjandusest, oma doktoritöös "Kalevipojast", uudiskirjanduse arvustustes, rahvusvahelise kirjandusliku mõtte arengu iseloomustustes on see materjal väga suures ulatuses ära kasutatud.

Aastatel 1919 - 1923 oli A. Annist Tartu üliõpilaseks, seejärel väikeste vaheaegadega stipendiaadiks Helsingis, Pa-

riisis ja Bonnisi. See õpiaeg kestis kuni 1927. aastani. 1929 - 1945 oli August Annist aga juba meie ülikooli õppejõud, lugedes eesti kirjandust ja rahvaluulet, Lääne-Euroopa kirjandust ja esteetikat. Kogu selle perioodi vältel publikatsioonides ta palju nii tõlkeid, uurimusi kui ka arvustusi.

Eespool vaadeldud allikmaterjalist on silmapaistvalt palju ära kasutatud A. Annisti artiklis "Uuemast prantsuse ja saksa kirjandusteadusest" ("Looming" 1927, nr. 9 ja 10). Tagasivaatena meenutanud Lessingit, Herderit, Schlegeleid, siirdub Annist lähemalt iseloomustama Taine'i, Lansonit, Walzeli, Gundolfi, Dilthey, Strichi jmt. uurija printsipi, põhimõtetes neid isiklike muljetega nii lugemusest kui ka kokkupuudetest vastavate isikutega. Käsitlus on ülevaateline.

Artiklis "Elu ja luule põhijõud" ("Looming" 1928, nr. 10) on esitus veel tugevamini materjalist mõjutatud. Tuginetakse E. Elsteri teosele "Prinzipien der Literaturwissenschaft", viidatakse Gundolfi, Walzeli, Peterseni mõttemaailmale, romantismi üle peetud vaidlustele, kirjutise põhi-osas on aga Strichi "Deutsche Klassik und Romantik" tutvustus. On arvustavaidki sõnu, kuid teisejärgulises, põhiprintsiibis aga väljendub juba marginaalidest tuttav poolehoid tolele skeemile. Ka mitmed mõisted, mida Annist neil aastail ulatuslikult kasutab (põhitung, kestvustung, intensiivteeditung), võlgnevad tänu osutatud teostele.

Artiklis "Võrdlev meetod eesti ja soome kirjandusloos" ("Looming" 1939, nr. 7) opereeritakse J. Texte, E. Schmidti, G. Brandese, W. Dilthey, O. Walzeli, A. Anttila jmt. seisukohtadega, artiklis "Soome kirjandus Eestis" ("Eesti Kirjandus" 1931) on kõnet ka F. Gundolfist, artiklis "Ilukirjanduse osa kasvatuses" ("Kasvatus" 1937) on mõttesidemeid loetuga, artiklis "Muinsusromantika osast Eesti arengus" (koguteoses "Raamatu osa Eesti arengus" 1935) arutletakse romantilisest müüdist, kirjanduse funktsioonidest, romantilisest ehk "tundelis-voluntaarsest" algest ning taas elujõust, F. E. Sillanpää bioloogilise eetika kontseptsioonidest ("Looming" 1939, nr. 10) on ilmseid loetu jälgi jne. E. Seillière'i müstitsismi interpretatsioon ("Looming" 1927, nr. 9, lk. 862) tuleneb aga vahetult tema teose marginaalidest ning prantsuskeelsest ajalehelõigendist selle teose vahel.

Toonitagem, et ülalmainitud ja paljudes teisteski kirjutistes on mõttesillad süsteemis osundatav teos -

m a r g i n a a l - a r v u s t u s l i k v a s t u k a j a hästi jälgitavad. Tavaliselt oli Annist lugedes kriitilisem kui kirjutades: kommentaar raamatu äärel oli tihti tigemad kui hilisem tutvustus, milles vastuolud leebuvad. Väärrib aga rõhutamist, et mingi distants loetuga oli tal alati olemas, ehkki mõned kirjanduslikud sümpaatiad jäid kauaks püsima (Strich, Gundolf, Walzel) ja paiguti eklektiliseltki põimusid uuemast lugemusest tulenevate mõjudega. Need uued vaatlustasandid aga, mis Annist oma lugemuse najal meie kirjanduspraktikasse tõi, pole vähetähtsad, ehkki suur osa neist jäi vastukajata. Nn. oma koolkonda Annist ei loonud, selleks oli ta ise ka mõneti läbematu, üha teisenev ja põhiprintsipiides küllalt abstraktne.

August Annisti kirjanduslik pärand on praktiliselt veel läbi töötamata. Eelöeldu võib seda tööd abistada mõnede faktiseoste ja psühholoogiliste sõltuvuste näitamisega. Eesti kirjandusliku mõtte kujunemislöö seisukohalt peaksid aga August Annisti marginaalid laiematki tähelepanu äratama.

AUGUST ANNISTS LITERATURWISSENSCHAFTLICHE MARGINALIEN

H. Peep

Z u s a m m e n f a s s u n g

August Annist (1899 - 1972) war einer der bedeutendsten estnischen Folkloristen und Literaturwissenschaftler. Jahrelang stand er in engen Beziehungen zur Tartuer Universität, und noch heute werden in der Bibliothek des Lehrstuhls für estnische Literatur und Folklore einige hundert Fachbücher aufbewahrt, die August Annist gehört haben. In diesen Büchern finden sich zahlreiche Unterstreichungen, Randbemerkungen und Kommentare. Diese Marginalien von A. Annist werfen Licht auf die Quellen seiner Erudition und stellen die theoretischen Unterlagen seiner Publikationen klar.

Besonderen Einfluß auf A. Annist hat die literaturwissenschaftliche Geistesgeschichte ausgeübt (F. Gundolf, E. Ermatinger, O. Walzel, E. Elster). Außer dieser gibt es dort zahlreiche Literaturgeschichten verschiedener Völker (G. Lanson, E. Engel, C. Busse, G. Brandes, P. N. Sakulin, R. Koskimies), deren Marginalien von seinem großen Interesse für die Entstehung und anfängliche Entwicklung der Nationalli-

teraturen zeugen. Weitgehend ist auch das theoretische Material über die in Erscheinung tretende Dichotomie Klassik-Romantik bearbeitet worden, besonders in der Literatur des XIX. Jh. (F. Strich, R. M. Meyer, E. Seilliére). Durchgearbeitet worden sind auch mehrere Spezialabhandlungen über Poetik und Stilistik (R. Lehmann, R. Müller-Freienfels, W. Raleigh, V. Arti), Lehrbücher der Ästhetik (J. Volkelt), philosophische Werke (I. Kant) und sogar Werke der schönen Literatur.

August Annists literaturwissenschaftliche Marginalien tragen dazu bei, die Vorstellung von der Entwicklung des literarischen Gedankens in Estland des XX. Jh. zu präzisieren.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЕ МАРГИНАЛИИ

АУГУСТА АННИСТА

Х. Пеэп

Р е з ю м е

Аугуст Аннист (1899 - 1972) был крупным фольклористом и литературоведом. В 1929 - 1945 гг. он преподавал в Тартуском университете эстонскую и общую литературу, а также эстетику. Его перу принадлежит ряд общетеоретических трудов, в которых отражается глубокое знание современной зарубежной филологической мысли.

В библиотеке кафедры эстонской литературы и фольклора Тартуского государственного университета хранится несколько сот принадлежавших А. Аннисту книг с его пометками на полях. В данной статье даны обзор и предварительный анализ этих маргиналий.

Особое внимание уделял А. Аннист проблемам романтизма, становления национальных литератур и роли фольклора в литературном творчестве. На основании изученных конспективных заметок А. Анниста удалось установить источники ряда его теоретических высказываний (произведения Ф. Штриха, Ф. Гундольфа, О. Валцеля, Г. Лансона, Э. Эльстера).

ESTI LUULE UURIMISE TARTU KOOLKOND

E. L õ h m u s

Eesti luule ja poeetika küsimused on Tartu kirjandusliku mõtte arengus alati olnud olulisel kohal. Käesolevas kirjutasises püütaksegi anda ülevaade Tartus tegutsenud ja tegutsesvaist, peamiselt ülikooliga seotud eesti luule uurijaist. Mõistagi pole võimalik vaadelda kõiki vähegi luulesse puutuvaid töid ja isikuid - kriteeriumiks on enamasti käsitluste teoreetiline uudsus, teaduslik kaalukus.

Laiemas mõttes koolkonna nimetust tarvitama õigustab asjaolu, et eriti viimastel aastakümnetel on TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri õppejõud ja kasvandikud tähelepanu pälvinud just luulekäsitlustega - kapitaalsetest dissertatsioonidest originaalsete arvustusteni. Tartu koolkonna tegevuses võib esile tuua kaht omavahel tihedalt seotud suunda - üldistavamat, luule p r o t s e s s i käsitlevat, ning formaalsemat, milles on tähtsal kohal värsit e h n i k a ja luulekujundi küsimused. Üliõpilaste seminari-, kursuse- ja diplomitööd on aidanud läbi viia mitmeid töömahukaid statistilisi uurimusi.

Et hiljaaegu ilmunud Jaak Põldmäe "Eesti värsiõpetus" sisaldab käesoleva käsitlusega mõneti paralleelse historioograafilise ülevaate, olen siinkohal loobunud põhjalikuma bibliograafia esitamisest, rangelt ajaloolisest järjepidevusest ning pikast, väljapoole Tartut ja tema koolkonda ulatuvast eelloost.

1

Esimesed uurimused eesti keele luulevõimalustest, peamiselt meetrika vallas, valmisid Tartus juba möödunud sajandil. Need olid Tartu arsti (päraspoolse ülikooli eesti keele lektori ja õpetatud Eesti Seltsi presidendi) Friedrich Robert F a e h l m a n n i "Eesti prosodia" (ettekanne ÜES-is 1840. aastal) ning ülikoolis teoloogiat õppiva kirjaneme Jaan B e r g m a n n i "Luuletuskunst" Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus 1878. aastal. Uurijaid huvitasid eesti keele prosoodilised iseärasused, regivärsi meetrumi laad, eesti luulele kohased värsimõddud, riimiküsimused.

Saksa värsiteooria eeskujul tunnistavad Faehlmann ja Bergmann eesti luulele kohaseks silbilis-rõhulise värsisüsteemi, mille meetrumeid tähistavad kvantiteerivate antiikmõõtude nimed. Regivärssi peetakse silbilis-rõhuliseks neljajalgseks trohheuseks. Bergmanni puhul tuleb eraldi esile tõsta tema loodud värsiõpetuslike terminite (rütmus e. veere, jambus e. viskaja, trochäus e. jooksik jne.) ja märkide süsteemi, täisriimikaanonit - ning üldse seda, et on tegemist esimese eestikeelse poetikaga, mis mõjutab tunduvalt järgnevat aastakümnete luulearusaamu.

Sajandi lõpp ja järgmise algus ei lisanud sellele enam oluliselt uut, ehkki luuletehnika küsimusi siin-seal - enamjaolt grammatikais ja kooliõpikuis - puudutati. Lisaks võib aga mainida Tartus kesknenud "Noor-Eesti" rühmituse arvustuslikku tegevust, samuti eesti luuleloo rikastamist Kr. J. Petersoni ja J. Liivi nimedega. Olulisemaks kujuneb mitmete nooreestlaste hilisem, rühmitusjärgne uurimistöö. Nüüdistähendusega luulekäsitlused hakkavad ilmuma 1920. aasta paiku, pärast seda kui lüürika enda kujundistruktuuris on toimunud märgatav uuenemine, mida teoreetilised käsitlusedki ei saa enam tähele panemata jätta. Peale selle mõjutab luuleuuringuid nüüdsest eesti ülikool - selle õppejõudude ja üliõpilaste teadustöö.

Ühena esimestest astub oma kriitiliste luulekäsitlustega välja Tartu ülikooli eesti keele lektor ja gümnaasiumiõpetaja Johannes A a v i k . Oma tähtsaimas sellealases töös "Puudused uuemas eesti luules" (tõsi küll, ilmunud Aaviku Kuressaare-perioodil 1921 - 22, ent ka teised kirjutised lähtuvad samadest tõekspidamistest) avaldab ta poolehoidu klassikalistele luulekaanonitele ning peab uema lüürika (eeskätt "Siuru" ja ajaluu) vabamat värsistruktuuri hoolimatusest või oskamatuses tulenevaks tõsiseks paheks. "Jah, versifikatsioonist on Bergmann Visnapuust kahtlemata ees, Koidula Underist, Jakob Liiv Semperist, Jakob Tamm Allest jne. /---/ Järelikult on meie luule tehnika suhtes tagurpidi läinud Underi, Visnapuu, Semperi ja muudega" (1, 28). Ehkki järeldusi ei saa tõsiselt võtta, tuleb tunnustada Aaviku tööd rikkaliku statistilise materjali registreerimisel eesti luule ühe olulise perioodi värsitehnika, keele ja stiili kohta.

Muu hulgas on Aavik esimesi, kes regivärssi hakkab käsitleda vältelise e. kvantiteeriva mõõduna, esitab soome folk-

loristide eeskujul rahvalaulu kvantiteedireeglid ning annat isegi välja nende järgi parandatud rahvalaulude kogumiku (1919). Samuti väljendab ta mõtet kvantiteeriva printsiibi võimalikust rakendamisest eesti kunstluules: "Sest oma kolme erisuguse pikkuse suhtes on eestikeelel niisugune prosodia mitmekesisistamise ja nüansseerimise abinõu, mis omab vaevalt mõni teine keel Euroopas" (1, 43).

Eriline koht meie poeetika ja luuleloo arendamisel on 1920. - 30. aastail ülikooli eesti ja üldise kirjanduse professoril Gustav S u i t s u l . Tema loengute põhiteemade hulka kuulus eesti poeetika, sellealaseid töid tehti tema juhendamisel seminarides. Et enamik õppetööga seotud materjale 1941. aastal Suitsu korteris tulekahjus hävis, ei ole terviklikku pilti Suitsu luuleteoreetilistest vaadetest. Nende avarust ja ulatust laseb aimata tema õpilaste tegevus. Üks probleeme, mille üle Suits ka ajakirjanduses mõtteid avaldab, puudutab luule rütmiküsimusi. Erinevalt Aavikust suhtub Suits teoreetikuna vältelise süsteemi võimalustesse eesti keeles õige reserveeritult, ei pea regivärssi puhtkvantiteerivaks ega poolda selle skandeerivat lugemist: "Ärgu otsitagu meie ürgvärssis mingit klassikalist vältekultuuri. Ärgu mõttekujutletagu, et meie rahvalaulu välterakendus vastaks Greeka-Rooma värssi kvantiteerivale seadusandlusele. Ärgu nõutagu meie veeruliste primitiivide skandeerimist valesti mõistetud analoogia põhjal. /---/ Aga niivõrd kui Eesti rahvalaulu sõnarütmilise inertsia koospidavast jõust kõnelda, oleks siin produktiivsem juba seda meie väheseadlustatud ürgvärssiõpetust käsitada rõhuliseks" (31, 622).

Kaalukas ja teedrajav on Suitsu töö luuleloo alal: Kr. J. Petersoni tutvustamine - alates artiklist "Meie esimene luuletaja" kogumikus "Võitluse päivil" (1905) kuni oma õpilaste töödest kogumiku "Lisandusi Kr. J. Petersoni tundmaõppimiseks" (1927) koostamiseni -, "Loomingus" ilmunud käsitlused noorest Kreutzwaldist (ka tema luulest), "Viru lauliku laulude" (1926), samuti Koidula "Kogutud luuletuste" (1925) koostamine ja eessõnaga varustamine, antoloogia "Eesti nüüdisluurika" (1929). Mainida tuleb ka artikleid noorest Grünthal-Ridalast, varasemast Underist, Barbarusest.

1920. aastail öeldakse eesti luules järk-järgult lahti täisriimi ainukehtivusest ning võetakse (ilmselt suures osas vene luule mõjul) kasutusele ebatäpne riim. Riimiküsimus

muutub üheks kesksemaks ka teoorias. Gustav Suitsu õpilane Valmar Adams rakendab uut tüüpi riimi oma debüütteoses "Suudlus lumme" (1924), mille lisalehes ("Lahtises lehes") ta selgitab uuenduse kunstikavatsuslikkust, nimetades seda irdriimiks. Teaduslikuma põhjenduse annab uuele riimistehnikale Adamsi magistritöö "Riim. Võrdlev-ajalooline ning kirjandusteoreetiline uurimus üldise ja eesti riimiteooria alalt" (1925). Eesti riimiajalugu "ei ole muud kui algusest peale kanoniseeritud pärisriimi valitsus". Alles viimaseil aastail näeb uurija vastupidist "dekanoniseerimisprotsessi", milles on teeneid Barbarusel, Semperil ja Visnapuul (2, 98). Kahtlemata sellest ajast peale ka Adamsil endal, ehkki tema irdriimimõiste hõlmab ainult osa selle riimi nähtusi. Nagu tõendab U. Otsus, kuulus uusriimile enne Adamsit väheoluline osa, uusriimi mõnede tüüpide peagi järgnenud kasutamine selle aja juhtivate poeetide loomingus aga viitab Adamsi mõjule (19, 266).

Adamsi poolt esiletõstatud riimiuuendaja Henrik Visnapuu (1930. aastate keskpaigani tartlane) esineb selles küsimustevallas ka teoreetikuna. Juba poleemikas Aavikuga, kes oma "Puudustes..." oli Visnapuud kõvasti sarjanud halbade riimide pärast, rõhutab luuletaja vajadust ületada täisriimi piiratud võimalusi. 1932. aastal arendab Visnapuu oma riimialased vaated kindlapiiriliseks, ehkki mõnevõrra isepäiseks süsteemiks. Täisriim hõlmab tal vokaal- (meie mõistes täisriimi) ning konsonantriimi (kupli:kopli), irdriim on esialgu nimetatud murdriimiks. Tähelepanu väärib regivärsi alg- ja uuema luule lõppriimi vaatlemine ühtse nähtusterühmana (32 - 33).

Visnapuu tähtsaks teoreetiliseks panuseks on ühes Tartu kooliõpetaja Jaan Ainelooga koostatud "Poeetika põhijooni" (1932). See on suuresti (eriti Ainelo-poolses üldisemas teoreetilises osas) tõlkeline teos, "enam kui lubatavas mainimata suguluses" B. Tomaševski kirjandusteooriaga (1925) - seetõttu on ka arvustajad õige karmisõnalised. Siiski on kõnesolev esimene arvestatav eestikeelne poeetika, mis aastakümneteks jääb vähemalt osaliselt leevendama uurijate ja luuletajate käsiraamatu-vajadust. Tomaševski kirjandusteooria on paremaid, mida saanuks sellal eestinda-da: tal on "lähedus kaasaja kirjandusele, tihedus, hää tahe hüljata vananenud reegleid" (29, 1197). Eesti variant on va-

rustatud näidetega oma kirjandusest, tõlge on enamasti kül-
laltki korralik. Algupära poolest väärrib esiletõstmist Vis-
napuu meetrikaosa, juba mainitud riimikäsitus, samuti stroo-
fikaülevaade. Esmakordselt tuuakse välja rõhuline värsisüs-
teem, mis "eraldub silprõhulisest selles, et temas ei nõu-
ta, et vastavate silpide arv oleks võrdne. Rütmi korralda-
takse selles süsteemis ainult sõnarõhkude järgi" (3, 135).
Konkreetseid mõtte uues süsteemis siiski ei näidata. Regi-
värsis eristab Visnapuu silbilis-rõhulist ja rõhulist tüü-
pi, kvantiteeti peab aga muusikalise esituse lisenähtuseks.

Regivärsi struktuur ja esitus on, nagu eelnenustki näh-
tub, vaadeldavail aastakümneil sagedasti kõne all. Vaidlu-
sed skandeerimise või mitteskandeerimise, regivärsi troh-
heilise või daktülotrohheilise, kvantiteeriva või aktsentu-
eeriva ehituse üle toovad kaasa hulga huvitavaid tõlgendusi
- näiteks kirjandusteadlaselt ja kriitikult Harald Parrest-
P a u k s o n i l t , folkloristilt Herbert T a m p e -
r e l t , ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule professo-
rilt Walter A n d e r s o n i l t . Viimase tehtud ja
juhendatud statistilisi uurimusi tuleks eraldi esile tõsta.
Töös "Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen
Volkslieder" (1935) selgitab Anderson Hurda "Vana kandle"
lauulude põhjal välja eesti regivärsi tüüpilisemad sõnasil-
bikombinatsioonid ning skandeerimise osatähtsuse. Regist-
reeritud 153 värsitüübist osutub sagedasimaks kombinatsioo-
niks 2-st kahesilbilisest ja 1-st neljasilbilisest sõnast
koosnev värsitüüp (224), mille valdavust soome-eesti regi-
värssides tõendavad ka teised analoogilised statistikatööd.
Üldiselt aga ei jõuta regivärsi olemuse suhtes ühtseile sei-
sukohtadele, ning erineva meetrilise struktuuri ja esitus-
viisiga rahvalaulude paralleelset esinemist tunnistatakse
täniini.

Johannes S e m p e r i kirjandusteaduslik ja ar-
vustuslik tegevus ei mahu formaalstatistilise suuna raames-
se, kuigi tema artiklites, ülevaadetes ja retsensioonides
pööratakse siin-seal tähelepanu ka luuletehnilistele üksik-
asjadele. Neid puudutab näiteks üks varasem esseistlik kir-
jutis "Lahtised lehed. Lüürikast" (1920), kus leiame mõt-
teid luule rütmist, riimist, instrumentatsioonist, kõneku-
junditest (epiteedist), isegi luule ja proosa vahekorras-
t. Kirjutamisega silmas pidades võib aina imetleda Semperi

eesrindlikke (ilmselt ka välismõjulisi) vaateid: "Luuletuse rütmiline ilu seisneb selles, et kõrvale kaldutakse kindlast meetrumist ning see kõrvalekaldumine kas teatud sümmeetrilise moodustab või on kooskõlas sisuga" (30, 111). "Riim näib olevat saanud despoodiks, millest raske vabaneda" (30, 109). "Üheski teises kunstiharus ei kaalu üksik sõna nii palju kui lüürikas. Eriti sõna kõlaline külg" (30, 113). "Lõpmata palju tähendab luuletuse teksti arhitektooniline paigutus./---/ paigutus võib omakorda ka proosa luuleks teha, sest see toob pause, tsesuure ning annab tekstile rütmilise selguse" (30, 115).

1924. aastal ilmunud "'Kalevipoja" rahvaluulemotiivide analüüsis" katsetab Semper psühoanalüütilist käsitusviisi, edaspidi aga annab tema kirjutistes mõnevõrra tunda ka vaimuloolise suuna mõju. 1930. aastail jälgib Semper peamiselt eesti kaasajaluulet - tema kirjutised Suitsust, Underist, Barbarusest, Visnapuust ja paljudest teistest, samuti luuleülevaated on valdavalt sünteesivat laadi. Semperi teened väliskirjanduse tutvustamisel ja käsitlemisel jäägu siinkohal kõrvale.

Üldistava, sünteesiva lähenemisviisi poolest sarnaneb Semperiga ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule, samuti Lääne-Euroopa kirjanduse ning esteetika õppejõud August Annist, kes kujuneb silmapaistvaks eesti folkloori ja varasema kirjanduse uurijaks. Vaimulooline käsitlussuund tuleb mõnedes tema kirjandusteoreetilistes ning sotsiaalse probleemistikuga artiklites eriti selgelt ilmsiks, kuid sellest on kantud ka luuleuurimused. Ei tohi piirduda "algeliisemate stiilielementide analüüsiga", nagu senine rahvaluulestatistika seda teinud, vaid tuleb "süsteemiliselt analüüsida ka seda stiililoovat dünaamikat, seda sisestiili ehk elusuhte ühtlust, mis üksi valib ja õigustab ka kõik formaalsed väljendusvahendid" (5, 782). Ajastu vaimsest palgest, kultuuriideaalidest lähtub Annist artikleis Kreutzwaldi saksakeelse luule kohta, samuti oma 3-osalises suurtöös "Kalevipojast": "Kalevipoeg eesti rahvaluules" (1934), "'Kalevipoja" saamisluugu" (1936), "'Kalevipoeg" kui kunstiteos" (1944). Nagu näha, on selleaegsete uurijate huvi Kreutzwaldi vastu üldse suur: Suitsu ja Annisti sisukatele käsitlustele võiks siinkohal lisada veel Liis Tohverit "Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist" (1932).

Annisti edasine, tunnustust pälvinud tegevus eestikeelse rõhulis-väetelise heksameetri loomisel ning teoreetilisel põhjendamisel seoses antiikeeposte tõlkimisega langeb sõja-järgsesse perioodi, mil Annist pole enam tartlane. Kuid esimene süsteemne eesti heksameetri käsitus avaldatakse 1938. aastal Tartu ülikooli vanade keelte korralise lektori Ervin R o o s i poolt. Tõõs "Eestikeelse kvantiteeriva heksameetri süsteem" annab Roos mitmeid põhimõtteid kvantiteeriva rütmi ülesehitamiseks (nn. mooraline, süllaabiline, positsiooniline, proportsiooniline printsip). Õnnestunud on Roosil silpide pikkadeks ja lühikesteks klassifitseerimine, mida on hiljemgi arvestatud.

Tartu ülikooli inglise filoloogia õppejõu, kriitiku ja tõlkija Ants O r a s e mitmekülgses tegevuses on eesti luule ja poeetika küsimused märkimisväärsel kohal. Seoses prantsuse aleksandriini originaalilähedase tõlkimisega pakub Oras välja silbilise e. süllaabilise värsisüsteemi võimaluse eesti keeles (18). Samuti on Orase arvukad tõlked "Loomingus" sageli varustatud originaali ja tõlke värsimõõtu ning riimi puudutavate järeilmärkustega.

Orase uskriitilist meetodit rakendavad arvustused ja luuleülevaated (ilmselt oli Oras 30. aastail kõige viljakam arvustaja) torkavad silma luuleteoste tundliku kunstilise analüüsiga, mis ikka peab silmas luuletervikut ning avardeb rahvusvaheliste kirjandusparalleelide toomisenigi. Oras ei ole küll rangelt normatiivne luulekäsitleja, kuid ta esteetilised tõekspidamised on üsna kindlad: neis on tähtsal kohal klassikalise vormisulguse ja -puhtuse hindamine. Eesti luulest arvustab Oras pea kõiki vaadeldava perioodi tähtsaimaid luuletajaid, näiteks võib nimetada kirjutisi Underist, Suitsust, Sütistest ning reast nooremaist luuletajaist, kelle kunstitaotlused on Orasele lähedased ja kelle loomingust ta koostab antoloogia "Arbujad" (1938), varustades selle ulatusliku saatesõnaga.

Need ülikooliga seotud noored luuletajad - Heiti Talvik, Paul Viiding, Bernard Kangro, August Sang jt. - lõõvad 30. aastate lõpul samuti luulearvustustes kaasa. Uurijana väärib neist tähelepanu filoloogiaüliõpilane, hiljem õppejõud Bernard K a n g r o oma žanriuurimusega "Eesti soneti ajalugu" (1938). Käsitus on varustatud rikkalikule allikmaterjalile toetuva teoreetilise osaga: soneti žanritunnuste juures eristatakse välisvormi (stroof, riim, värs,

keel), sisevormi (ühtsus, kaheosalisus) ja sisu (võimalikud piiramised ainestiku osas). Ülevaatele soneti levimisest Euroopas järgnebki eesti sonetti käsitlev põhiosa, milles antud teoreetilisest mallist lähtudes vaadeldakse eraldi järeelärkamisaegset, "Noor-Eesti"- "Siuru" ning hilisema aja sonetti. Nenditakse, et ligi poolesaja aasta jooksul (esimene sonett ilmus 1881) on eesti sonett pidevalt muutunud vabamaks võõr mõjudest, ehkki oma suhteliselt vähese kasutamise tõttu (ühtekokku on Kangro registreerinud ümmarguselt 1200 eestikeelset sonetti) pole see klassikaline nõudlik luulevorm siiski veel täiesti eestipärastunud (12, 118).

1940. aastaks on luuleuurimise tase Tartus arvestamisväärtne: on ilmunud mitmeid pädevaid teoreetilisi ning luuleloolisi käsitlusi, erinevaist uurimissuundadest ning autorite vaimsest isikupärast kantud arvustusi ja ülevaateid. Uus, eestikeelses ülikoolis hariduse saanud filoloogidepõlv on jõudnud või jõudmas teadlaseküpssuseni. Tegemata jäävad aga kõike sünteesivad tööd: originaalne ja süsteemne eesti poeetika ning kogu senise luuleprotsessi teaduslik üldistus.

2

Sõjajärgse perioodi esimene aastakümne (1940. lõpp ja 1950. algus) oli eriti teoreetilisemate luulekäsitluste osas vaene. Ilmunud arvustustes ja ülevaadetes keskenduti sisu ning meetodi küsimustele. Anti välja esimesed Nõukogudeperioodi kirjanduslood: 1946. aastal ilmunud "Eesti kirjanduse ajaloo" rahvaluuleosa kirjutas TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri õppejõud Eduard Laugaste, rahvuslikku ärkamisaega ning venestusperioodi käsitleva köite õppejõud Villem A l t t o a . Keeleteaduse alal tegutses tulemusrikkalt Paul A r i s t e , kelle "Eesti foneetika" (1946) ning eriti "Eesti keele foneetika" (1953) osutusid oluliseks lähtematerjaliks 1950. aastate lõpul taaselustunud värsiõpetusuuringuile.

Juba 1930. aastail rahvalaulu- ning "Kalevipoja"-ala-seid töid avaldanud Eduard L a u g a s t e tegevus kujuneb sõjajärgsel perioodil märkimisväärseks: peale mainitud rahvaluuleloko koostab ta "Valimiku eesti rahvalaule" (1948), avaldab mitmeid "Kalevipoja"-käsitlusi, edaspidi aga keskendub regivärsi alliteratsiooniuurimisele. 1969. aastal ilmub "Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti rahva-

lauludes" - doktoriväitekiri, millele 1960. aastail olid eelnenud artiklid "Keeles ja Kirjanduses" ning "Loomingus". Mahukas statistilises uurimuses esitatakse alliteratsiooni tüpologia, registreeritakse esinemissagedus ja -kohad. Autor puudutab ka rahvalaulu rütmi ammuseid vaidlusküsimusi: "Meil on liiga vähe tegeldud rütmikaga, me ei tea, kuidas oli lugu skandeerimise ja mitteskandeerimisega, seepärast ei saa otsust alliteratsiooni paiknemise kohta värsijala tõusus või languses lõplikuks püüda" (14, 6). Töö on oluliseks etapiks mitte ainult folkloristika, vaid ka üldse luule instrumentatsiooni seisukohalt.

Märkimist väärib kogu Laugaste rahvaluulepedagoogiline töö ülikoolis, tema koostatud õpik "Eesti rahvaluule" (1975) ning muud õppematerjalid. Viimaste juures on mõnel pool kaasautoriks olnud sama kateedri õppejõud Udo K o l k , kes on regivärsi poetikauuringusse lisanud käsitlused rahvalauluvariandi mõistest ja variatsioonitüüpidest (1959) ning regivärsisistest vormelitest (1962). Oma teaduslik-pedagoogilises töös on Kolk tegelnud ka rahvaluule ja kirjanduse suhete uurimisega.

1950. aastate lõpu luulemurrang ning tõlketegevuse hoo-
gustumine põhjustasid vajaduse teoreetiliste selgituste jä-
rele. Osalt luule- ja tõlkepraktilisest tarbest ongi ajen-
datud Ain K a a l e p i 1959. aastal ilmunud poetika-
alased artiklid, millest näiteks üks on mõeldud värsitehni-
liste näpunäidete andmiseks "Nooruse" luulekatsetajaist lu-
gejaile (9). Ent puhtteaduslikustki seisukohast on Kaalepi
käsitlused hinnatavad esimeste sõjajärgsete värsiteoreeti-
liste töedena, mille mõned seisukohad julgesti hilisematega
võivad konkureerida.

Kaalep kuulub (senises värsiõpetusloos ilmselt vähemu-
ses olevate) uurijate hulka, kes eesti luulekeelele peavad
vastavaks eeskätt vältelist printsipi. Toetudes P. Ariste
seisukohtadele, põhjendab ta seda teoreetiliselt. "Eriti
iseloomulik eesti keele fonoloogilisele struktuurile on
k v a n t i t a t i i v s e t e foneemide olemasolu" (8,
111). Luules valitsevad värsisüsteemid aga, eriti võõrõju-
line silprõhuline süsteem on Kaalepi arvates kvantiteeriva
põhimõtte teenimatult tagaplaanile jätnud. "Domineeriva kol-
me värsisüsteemi raamides /silprõhuline, rõhuline ja vaba-
värss - E. L./ on liiga vähe arvestatud eesti keele fono-
loogilisele struktuurile põhilisi kvaliteedinähtusi /---/.

Ei ole kahtlust, et värssi eufooniale tuleb kasuks pikkade või ülipikkade silpide eelistamine värssitõusus ja ülipikkade vältimine värssilanguses" (8, 114).

Kaalep esitab ka eesti värssisüsteemide tüpoloogia, kuhu peale mainitute - silbilis-rõhulise, rõhulise, välte- lise ja vabavärssi - kuulub ka peamiselt tõlgetes esinev, Orase poolt pakutud silbiline ehk süllaabiline süsteem. Põh- jalikult käsitleb Kaalep vabavärssi, avaldades esimese sel- leteemalise erikäsitluse (1959), mis oma ilmumisel - eesti vabavärssi äkilise ja kiire leviku ajal - oli väga oluli- ne, selgitades uudse luulestruktuuri olemust ja kunstiväär- tust. Vabavärss, mille rütmi organiseerib teadlikult, ela- musliku kaalukusega kasutatud intonatsioon, ei ole tegeli- kult ühtne nähtus. Kaalep eristab suhteliselt kindlarütmi- list, rõhulisele süsteemile lähedast taktoidset vabavärssi, lausestruktuuride kordumisel põhinevat süntaktilist vaba- värssi ning kõige reeglivabamana puhtintonatsioonilist va- bavärssi (11, 262 - 263). Vabavärss kasutab ära poeesia kõ- nelise esituse võimalusi, kuna reeglistatud süsteemid esin- davad luule lauldavat külge. Et kummalgi on oma esteetili- sed funktsioonid, pole usutav - nagu väidab Kaalep ja on tõestanud hilisem eesti luulepraktika -, "et vabavärss ohus- takts aktsentueeriva ja silprõhulise poeesia positsioone" (11, 273).

Tõlkeprobleeme puudutavais artiklis (mitmed koos või seoses August Annistiga) väidab Kaalep, et eesti luulekeel, milles saab rakendada nii rõhulisi kui vältelisi mõtte, an- nab tõlkijatele kätte erakordselt paindliku materjali ning lausa sunnib tõlkima originaali rütmile lähedaselt (10, 603). Oma praktilises töös, samuti viimastel aastatel TRÜ tõlke- kabinetit juhatades on Kaalep neid põhimõtteid järginud. Pööramata teooriale päriselt selga ka hiljem, esineb ta 1960. aastate lõpul ning 1970. aastail siiski rohkem luule- arvustajana ja väliskirjanduse vahendajana.

1960. aastate lõput koondub värssiõpetusuuringute põ- hiosa TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri aspiran- di, hiljem õppejõu Jaak Põldmäe kätte. Tema uurim- mustes saavutab eesti värssiõpetus 1970. aastail oma senise kõrgeima taseme. Iseloomulik, et Põldmäe (nagu Kaalepigi) üks esimesi käsitlusi on määratud algajatele luulehuviliste- le. "Poeetika koolis" (1968) püütakse hõlmata kogu värssi- õpetuse - nii meetrika, stroofika kui foonika - vallast

olulisimat. Kümne aasta jooksul ilmub Põldmäelt arvukalt artikleid, valmib kandidaadiväitekiri - nende käsitluste kronoloogiline jälgimine annab tunnistust luulematerjali pidevast läbitöötamisest ning ka teoreetiliste seisukohtade ja meetodite mõningasest muutumisest. Uurimisetapi lõpetab monograafia "Eesti värssiõpetus" (1978), esimene terviklik ja süsteemne eesti värssiõpetuse käsiraamat, mis jääb teadlase elutööks.

Jaak Põldmäe peamiseks uurimisvallaks on meetrika. Jälgides eesti värsskõne foneetilis-fonoloogilist ning prosoodilist struktuuri, esitab uurija silpide arvu, rõnku ja välidet silmas pidades ning kombineerides kaheksa võimalikku värssisüsteemi. Ometi jäävad ka Põldmäel luulepraktika seisukohalt olulisematena kehtima Kaalepi poolt esiletoodud süsteemid. Silbilis-rõhulise (selle süsteemi arengut uuris Põldmäe eriti) ning rõhulise süsteemi analüüsimiseks töötas ta välja küllaltki uudse metoodika, toetudes osalt vene ja saksa uurijate seisukohtadele. Ta loobus traditsioonilisest värssijala mõisest, määratledes meetrumeid potentsiaalselt paarõhuliste silpide (iktuste) ja potentsiaalselt mitterõhuliste silpide (intervallide) kindla vaheldumisena.

J. Põldmäe dissertatsioon "Eesti värssisüsteemid ja silbilis-rõhulise värssisüsteemi arengujooni XX sajandil" (1971) sisaldab pisut nagu omaette seisva irdosana huvitava käsitluse Betti Alveri poemide nelikjambi rütmist, kus analüüsitakse mitte värssimõõtu, vaid konkreetsete luuleteoste reaalse rütm. Rakendades Tomaševski-Kolmogorovi eeskujul nn. vertikaalset statistikat, jälgib uurija, kuidas ja milliste kõrvalekaldumistega nelikjambi meetrum antud luule rütmis realiseeritakse ning kuidas mõjutavad rütmilausefoneetilisest tegurid (23; 24). Veel pälvib tähelepanu dissertatsiooni lisana esitatud "Jaan Kärneri meetrika" kui esimene eesti üksikluuletaja värssitehnika vaatlus.

J. Põldmäe on ka eesti rõhulise värssisüsteemi esimene üksikasjalikum uurija. Ta näitab, et erinevalt varasematest definitsioonidest ei ole selles süsteemis rõhkudevaheline intervall täiesti määratlemata, vaid koosneb kuni 3 (enamasti 1 - 2) silbist. Põldmäe toob välja üksikud rõhulised mõõdud, võttes kasutusele omaloodud terminid rõhkur, paisur, liugur, lausur. Vabavärssikäsitluses läheb Põldmäe Kaalepist erinevat teed: ta annab rea vabavärssi distinktiivtunnuseid, n.-ö. kaheliikmeliste opositsioonidena, näiteks lühivärssiline või pikkvärssiline, väikese või suure häälbega, metroidne või düsmetroidne vabavärss jne.

Põldmäe kaldub pooldama pigem "rõhulist" kui "välte-
list" suunda. Ta ei tunnusta regivärsi meetrikauhtsust ning
rõhutades vana rahvalaulu tüpoloogilist mitmekesisust, eris-
tab rea mittekvanteerivaid regivärsitüüpe. Eraldi peab
veel märkima Põldmäe süsteemset ülevaadet klassikalistest
luule- ja stroofivormidest (23; 26).

Vaadeldes "Eesti värsiõpetust" kui Põldmäe uurijatöö
kokkuvõtet, on ilmne, et autori poolt põhjalikult uuritud
valdkondade kõrval leidub monograafias ka n.-ö. süsteemi
huvides lisatud vähem läbitöötatud materjali (eeskätt foo-
nikapeatükis). See nagu ka mõned Põldmäe meetoodilised ja ter-
minoloogilised eksperimendid - kasvõi värsijala hülgami-
ne, rõhuliste mõtude nimetused jne. - vajavad loomulikult
edaspidist kaalumist. Põldmäe tehtud töö aga võimaldab tu-
levasi poetikauuringuid alustada hoopis kõrgemalt tasemelt.

Kui Kaalepi-Põldmäe tegevussuunda kroonib kaasaegseile
nõudeile vastav eesti värsiõpetuse käsiraamat, siis TRÜ ees-
ti kirjanduse ja rahvaluule kateedri professorid Harald Peep
ja Karl Muru on tulemusrikkalt jälginud 1917. - 1940. aasta
eesti luule protsessi ning andnud sellele üldistava käsit-
luse. Samas on nende uuringud toonud uut ka eesti poetikas-
se, eeskätt luuleteoste analüüsi n.-ö. kõrgemate tasandite
osas.

Erilised teened on siin Harald P e e b u l , kelle
käsitlused lüürika žanripspetsiifikast ja analüüsivõimalus-
test 1960. aastatel, eriti artikkel "Kilde lüürikast ja te-
ma mõtestamisest" kogumikus "Pilk peegli taha" (1967), on
avaldanud järgnevaile lüürikainterpreteeringuile suurt mõ-
ju. Selle ajani valitsenud lihtsustavale - ühelt poolt te-
maatilisele, teisalt mehhaaniliselt kujundivõtteid loenda-
vale - käsitluslaadile vastandab Peep, toetudes saksa, mõ-
nel määral ka vene uurijaile, lüürika spetsiifikat enam ar-
vestatavad lähenemisviisid. Põhjendatult pooldab ta luules
nii oluliste suhtumiste kandja - lüürilise kangelase eris-
tamist reaalsest autorist: "Lüüriline kangelane on üheks
komponendiks luuletuste kujundilises struktuuris, ta on
k u j u t e l d a v isik, kelle nimel autor kõneleb, mõ-
tiskleb, tunnetab. Temas on autori tundeid, elukogemusi ja
tarkust, kuid mitte ainult tema omi: nagu iga kujund on ta
tüüpilise ja individuaalse ühtsuse väljendajaks" (21, 103).
Peep paneb aluse hiljem väga produktiivselt rakendatavale
esituslaadide - lüürilise eneseväljenduse, pöördumise ja

kirjelduse - eristamisele, rõhutades samas, et need "kolm esituslaadi, kolm põhitüüpi on t e n d e n t s i d , mis võivad põimuda, kuid tervikuna siiski maksimaalselt hõlmavad lüürika nii eriilmelisi loomingunäiteid, ja meie leiame nad sobivamad olevat igast kuitahes detailsest temaatilisest jao-tuskatsesest" (21, 106). Luule ammendav analüüs aga eeldab nel- ja sõlmküsimumuse, seose jälgimist: idee ja kujund, sõna ja kujund, autor ja lüüriline kangelane, autor ja kaasautor. Viimane aspekt on "ilmselt kõige keerulisem, siis peab tahes-tahtmata arvestama mitmepalgeliste huvide ja tarvitustega lu-gejat, tema võimet poeediga kaasa minna" (21, 114).

H. Peebu doktoriväitekirjas "Eesti lüürika kujunemislugu 1917 - 1929" jälgitakse lüürika teisenemisi alaperioodide kaupa ning väga mitmest, sealhulgas ka statistilist uurimist nõudnud poeetiliste üksiküsimuste aspektist. Siiski on tähelepanev eeskätt käsitluse üldistav, sünteesiv laad: lüürikat vaadeldakse kui protsessi, kõrvuti eksisteerivaid-arenevaid voole ja suundi, võitlust traditsioonilise ning no-vaatorliku vahel. Perioodi koguloomingu ühe karakteristikuna võetakse kasutusele mõiste "poeetiline triviaalsüsteem", tähistanaks teoorias ja loomepraktikas võidulepääsenud sisu-lisi ja vormilisi arusaamu. Oluliseks on ka üldse kirjanduse funktsioonide ning vaadeldava perioodi lüürika funktsioonide käsitlus.

Suurem osa väitekirjast on ilmunud artiklitena ajakir-janduses ning kahes H. Peebu kogumikus - juba mainitud "Pil-gus peegli taha" ja "Tähtraamatus" (1978). Neis on ilmunud aga ka käsitlusi üksikluuletajate loominguist (Barbarus, Vis-napuu, Under, Alver), artikleid kirjandusteaduse metodoloog-iaast ja kirjandusliku mõtte arengust Eestis ning paljumuu-dki, mis jääb väljapoole siin vaadeldavat kirjanduse põhiliiki.

Karl M u r u ei ole avaldanud spetsiaalseid luule-teoreetilisi töid, ent tema enda luuletundlikud, mõnes osas uus-kriitilist meetodit rakendavad kirjutised väärivad järgi-mist lausa teoreetilise eeskujuna. Esimene suurem töö, kan-didaadiväitekirj "Jaan Kärneri luule" (1963) on kirjutatud küllaltki traditsioonilises, luuletaja loominguist kronoloog-ilis-temaatiliselt käsitlevas laadis. Silma torkab aga tugev interpreteerimiskaldumus, mis mõnede üksikluuletuste - näi-teks "Üksilolu" (16, 154 - 155) analüüsil annab sisukaid tu-lemusi. Doktoritöös "Eesti lüürika aastail 1930 - 1940" on

(nagu H. Peebugi käsitluses) tähtsal kohal ajastu kultuurilise ja kirjandusliku üldilme ning lüürikas avalduvate tendentside eritlemine. Luulet vaadeldakse temaatika ja idees-tiku ning poetilise struktuuri seisukohast, kusjuures eriti viimane käsitlus on materjalitihed ja huvitav. Muuhulgas analüüsib K. Muru siin lüürikat ka esituslaadide vahekor-rast lähtudes. Peatükkides "Lüürikapublikatsioonid" tuuakse käsitluse ülevaatlikkusele vaatamata reljeefselt välja üksikluuletajate omapära.

K. Murult on ilmunud ka käsitlused tema poolt uuritud perioodi üksikautoritest: peale Kärneri veel Hendrik Adam-sonist, Valmar Adamsist, Betti Alverist, Heiti Talvikust, Kersti Merilaasist, August Sangast, Bernard Kangrost. Kõik need on esitatud uurijale omases diskreetses ning objekti-veerivas laadis. Eesti luulekäsitluse seisukohalt originaal-sed on Muru uskriitilise kallakuga üksikluuletuse-interpretatsioonid ("Elukuuljale-kaasakumisejale", "Kuukresside-etüüd"), milles jõutakse ikka seoseni luuletajate koguloo-minguga. Muru on viljakas ja kindlasti üks kõige pädevamaid kaasaegseid eesti luulekriitikuid, kes on pühendanud tähe-lepanu ka kõige noorematele luuletajatele.

Lisaks väärib veel äramärkimist teiste TRÜ eesti kir-janduse ja rahvaluule kateedri õppejõudude tegevus meie luu-le arenguteede ja olemuse mõtestamisel. Nii on dotsent Ants J ä r v lähemalt vaadelnud eesti lasteluule kujunemist (7), dotsent Toivo K u l d s e p a väitekirjas on aga muu hulgas jälgitud ka eesti luule retseptiooni Soomes (13). Ei saa unustada sedagi, et naaberkateedrite töötajad on oma uurimustega andnud tõhusat lisa üldisemate luuleprobleemide lahendamisele ning mitmed neist on toiminud ka meetodialas-te eeskujude andjaina eesti luuleuurijaile, näiteks profes-sor Juri L o t m a n (34). Professor Sergei I s s a -k o v on omakorda avanud nii mõnedki varjatud leheküljed eesti luule minevikust, samuti koostanud ja eessõnaga va-rustanud suuretiraazilise antoloogia "Поэты Эстонии" (Je-нинград, 1974).

Nii H. Peebu, K. Muru kui ka J. Põldmäe juhendamisel on eesti filoloogia kirjanduse eriharu üliõpilastel valmi-nud hulk arvestatavaid luuleuurimusi: diplom-, kursuse- ja võistlustöid. Olgu siinkohal ära toodud ainult mõned neist. L. S ö ö d i (Hainsalu) diplomitöös "Luuleprobleeme aja-kirjas "Looming" 1923 - 1960" on antud ulatuslik läbilõige

poeedi-kodaniku teemast eesti lüürikas (juh. H. Peep). P.-E. R u m m o "Henrik Visnapuu tulek luulesse" (1964, juh. H. Peep) käsitleb sõnamotiivide dünaamikat Visnapuu varasemas luules. U. O t s u s e "Riimiprobleemid 1920-ndate aastate luuleteoorias ja arvustuses" (1968, K. Muru) leidis käesoleva ülevaate ühe osa - 20-ndate aastate riimikäsitluste - juures juba refereerimist. Samalt autorilt on ilmunud veel riimi olemust ja tüpoloogiat käsitlev "Mõningaid märkmeid riimist" (1969). T. L i i v vaatlleb diplomitöös "Kujund eesti lüürikas 1964 - 1969" (1970, H. Peep) kaasajaluulet kujundist lähtudes, käsitledes ka kujunditeooriat. Töös "Metafoor eesti uusimas lüürikas" (1974, J. Põldmäe) analüüsib A. K a b u r eesti metafoori erinevate tüüpide struktuuri. S. O l e s k i "Silbilis-rõhuline daktül eesti nõukogude luules" (1977, J. Põldmäe) on pühendatud ühe meetrumi pikemaajalise esinemise fikseerimisele ja analüüsile. Poetikaprobleeme puudutavad veel näiteks E. L õ h m u s e "Betti Alveri luulekujundi semantika" (1975, H. Peep), M. S a a v e l i "Marie Underi lüüriline "mina" aastail 1917 - 1928" (1976, K. Muru), L. T o o m i n g a "Instrumentatsiooniprobleeme Henrik Visnapuu varasemas luuleloomingus" (1977, J. Põldmäe). Mitmed neist diplomitööst on ilmunud ka artiklitena.

Tartu ülikooli lõpetanud või veel siin õppivad eesti filoloogid on ikka agaralt kaasa rääkinud luulekriitikas. Nii on see olnud ka viimastel aastatel - ja eriti viimasel aastal, mil Tartu kriitikaelu on üldse elavnenud. See võiks häälendada optimistlikult Tartu koolkonna tulevikugi suhtes, sest suur osa eeskätt eesti uemast luuleloost ootab veel põhjalikku uurimist ja teoreetilist üldistamist.

K i r j a n d u s

1. A a v i k , J. Puudused uemas eesti luules. Trt., 1922.
2. A d a m s , V. Riim. Võrdlev-ajalooline ning kirjandusteoreetiline uurimus üldise ja eesti riimiteooria alalt. Trt., 1925. Diss.
3. A i n e l o , J., V i s n a p u u , H. Poetika põhi-jooni I. Trt., 1932.
4. A n d e r s o n , W. Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder. - Acta et Commen-

tationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B
XXXIV, 1. Trt., 1935.

5. A n n i / s t / , A. Meie rahvalaulu stiili küsimusi, - Looming, 1936, nr. 7, lk. 781.
6. B e r g m a n n , J. Luuletuskunst. Lühikene õpetus luuletuste koorest. - Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1878. Trt., 1878, lk. 36 - 48.
7. J ä r v , A. Eesti lastekirjandus. Vanemast lastelulest. Trt., 1979.
8. K a a l e p , A. Eesti keele fonoloogilise struktuuri ja eesti värsiõpetuse suhetest. - Emakeele Seltsi aastaraamat IV. Tln., 1959, lk. 110 - 126.
9. K a a l e p , A. Rütm, värss, värsisüsteem. - Noorus, 1959, nr. 6, lk. 41 - 42.
10. K a a l e p , A. Rütmi probleemidest luuletõlkes. - Keel ja Kirjandus, 1961, nr. 10, lk. 597 - 603.
11. K a a l e p , A. Teoreetilisi märkmeid vabavärsist. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 5, lk. 257 - 273.
12. K a n g r o , B. Eesti soneti ajalugu. - Akadeemilise Kirjandusühingu Toimetised XIII. Trt., 1938.
13. K u l d s e p p , T. Viron kirjallisuus Suomessa. Hels., 1977.
14. L a u g a s t e , E. Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti rahvalauludes. - Tõid eesti filoloogia alalt II. TRÜ toimetised. Vihik 234. Trt., 1969, lk. 3 - 356.
15. M u r u , K. Eesti lüürika aastail 1930 - 1940. Väitekirj filoloogiadoktori teadusliku kraadi taotlemiseks. Trt., 1974.
16. M u r u , K. Jaan Kärneri luule. Väitekirj filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Trt., 1963.
17. M u r u , K. Vaateid kolmest aknast. Tln., 1975.
18. O r a s , A. Prantsuse süllaabillise värsimõõdu, eriti aleksandriini, edasiandmisest eesti keeles. - Eesti Kirjandus, 1931, nr. 7, lk. 373 - 375.
19. O t s u s , U. Riimiprobleemid 1920-ndail aastail. - Keel ja Kirjandus, 1971, nr. 5, lk. 257 - 270.
20. P e e p , H. Eesti lüürika kujunemislugu aastail 1917 - 1929. Väitekirj filoloogiadoktori teadusliku kraadi taotlemiseks. Trt., 1970.

21. P e e p , H. Pilk peegli taga. Tln., 1967.
22. P e e p , H. Tähtsaamat. Tln., 1978.
23. P õ l d m ä e , J. Eesti silbilis-rõhulise värsisüsteemi uurimise meetod ja Betti Alveri poeemide nelikjambi rütm. - Tõid eesti filoloogia alalt. TRÜ toimetised. Vihik 363. Trt., 1975, lk. 163 - 233.
24. P õ l d m ä e , J. Eesti värsisüsteemid ja silbilis-rõhulise värsisüsteemi arengujooni XX sajandil. Väitekiri. Trt., 1971.
25. P õ l d m ä e , J. Eesti värsiõpetus. Monograafia. Tln., 1978.
26. P õ l d m ä e , J. Klassikalisi luuletus- ja stroofivorme. Trt., 1974.
27. P õ l d m ä e , J. Pöetika kool. - Noorus, 1968, nr.1-5.
28. R o o s , E. Eestikeelse kvantiteeriva heksameetri süsteem. - Akadeemilise Kirjandusühingu toimetised XII. Trt., 1938.
29. S e m p e r , J. Ühe eesti poeetika katse puhul. - Looming, 1932, nr. 10, lk. 1197 - 1201.
30. S e m p e r , J. Mõtterännakuid I. Artikleid ja esseid. Tln., 1969, lk. 106 - 116.
31. S u i t s m a a /-G. Suits/. Meie rahvalaulu skandeerimine. - Looming, 1924, nr. 7 - 8.
32. V i s n a p u u , H. Eesti riimi murrang. - Looming, 1932, nr. 5, lk. 579-593.
33. V i s n a p u u , H. Tähelepanekuid ja märkmeid riimist. - Looming, 1932, nr. 3, lk. 311 - 322.
34. Л о т м а н Ю. М. Анализ поэтического текста. Л., 1972.

TARTU SCHOOL OF THE ESTONIAN POETRY STUDIES

E. Lõhmus

S u m m a r y

There are two main directions in the poetry studies of Tartu scholars: a formal treatment of poetical technique and a generalizing treatment of the process of the Estonian poetry.

F. R. Faehlmann and J. Bergmann were the first examiners of the Estonian metrics in the 19th century. About 1920 more contemporary studies were first published. In them Professor

of Tartu university G. Suits played a significant role. In the 1920-ies and 1930-ies J. Aavik, H. Visnapuu, V. Adams, J. Semper, A. Annist, A. Oras, B. Kangro were productive scientists and poetry critics of the period.

At the beginning of the post-war period there were almost no theoretical publications on poetry. The started appearing at the end of the 1950-ies. The first post-war poetical studies were written by A. Kaalep. At the end of the 1960-ies J. Põldmäe started his successful studies on the Estonian metrics. At the same time research of the poetical process of the 1920-ies and 1930-ies was carried out by Professors H. Peep and K. Muru. The other lecturers of the Chair of the Estonian literature and folk-lore as well as many philology students have also taken part in the studies of the Estonian poetry.

ТАРТУСКАЯ ШКОЛА ИЗУЧЕНИЯ ЭСТОНСКОЙ ПОЭЗИИ

Э. Лыхмус

Р е з ю м е

В работах тартуских исследователей эстонской поэзии можно различить два основных направления: более формальное рассмотрение поэтической техники и более обобщающее изучение поэтического процесса в национальной литературе, начиная с ее истоков.

Первыми исследователями эстонской метрики в Тарту были Ф. Фельман и Я. Бергман. Более современные исследования стали появляться примерно с 1920 года. Большую роль сыграла научно-педагогическая деятельность профессора Тартуского университета Г. Суйтса. Продуктивными теоретиками и критиками поэзии в 1920-х и 1930-х годах стали Й. Аавик, В.Адамс, Х.Виснапуу, Й. Семпер, А. Аннист, А. Орас, Б. Кангро и др.

В первое послевоенное десятилетие теоретические исследования почти не публиковались. В конце 1950-х годов, в связи с оживлением поэзии и переводов оживилось и изучение поэтики. Исследователями метрики выступили А. Каалеп и особенно плодотворно — Я. Пылдмэе. В то же время Х. Пээп и К. Муру изучали и обобщали поэтический процесс 1920-х и 1930-х годов. Их ученики, а также другие преподаватели кафедры эстонской литературы и фольклора продолжают планомерное изучение эстонской поэзии.

LUGEJAMÄÄRANGUGA SEOTUD PROBLEEME EESTI
LASTEKIRJANDUSES

A. J ä r v

1970. aastatel räägiti-kirjutati meie lastekirjanduse üle ja ümber vist küll enam kui kogu senises arenguprotsessis kokku. Kesksel kohal oli kahtlemata NSV Liidu Kirjanike Liidu esinduslik ja asjalik nõupidamine 1977. a. Tallinnas. Nõu on peetud mitut puhku meie kirjanike liidus, räägitud kirjanike kongressidel, vaieldud vestlusringides, aukartust äratab ilmunud artiklite bibliograafia. Ja loomulikult on ilmunud soliidne arv algupäraseid lasteraamatuid (paraku küll vähe retsensioone nende kohta), millest küllalt paljud tõlgetena on hea vastuvõtu leidnud kaugel väljaspool koduvabariiki. Rääkimata juba sellest, et tegutsevad mitmed vastavad komisjonid ja nõukogud, et regulaarselt on teoks tehtud lasteraamatu/lastekirjanduse või laste- ja noorsookirjanduse päevi, nädalaid, dekaade ... ja kõigi nende ajal on samuti räägitud lastekirjandusest. Rahvusvahelisel lasteasutalgi tuli lastekirjandus otse väga erinevates seostes kõnesse. Kõik see räägitu-kirjutatu kokku hõlmab kümneid tuhandeid trükiridu, milles hulgi asjalikke tähelepanekuid-mõtteid-järeldusi meie lastekirjanduse päevaseisust, arenguprotsessidest, probleemidest, ja ei puudu paraku ka asjast kaugelt mööda käivad või muidu möödarääkivad jutuvõrud, mida uurijad tulevikus küllap mustaks huumoriks peavad (näit. "Eesti Raamat" valivat noorsookirjandusele põllumajandusliku kirjanduse formaadid; vt. "Laps vajab head raamatut", Tln., 1978, lk. 184).

Kogu selles mahukas ja sõnarikkas arupidamises on valdavaks, koguni ainumääravaks olnud lastekirjanduse temaatika ning kasvatuslik funktsioon. Tingimata on need olnud ja on vajalikud arutlusained, kuid eeldavad seejuures ja samal ajal mitmete muudegi oluliste probleemide keskele kohale asetamist. Üheks selliseks sisumahukaks ja mitmetahkseks probleemiks on lugejamäärang, mis üha uute raamatute ilmumisega on ajspikku aina keerulisemaks muutunud.

Lasteraamatute lugejamäärangu vajalikkust ja mõiste sisu motiveeritakse tavaliselt kahest aspektist: sisulis-teemaatiline ja keeleline tasand. Praktikas tähendaks see, et teaduslikus uurimistöös peaks eksisteerima samuti kaks suunda, millel on oma kindlad teemad, probleemid jne., et teatud küsimustes on kummalgi suunal ka otseseid kokkupuutepunkte, nii et ühel tuleb paratamatult teistki arvestada. Tegelikuses prevaleerib kindlalt vaid sisulis-teemaatiline suund, mis aga oma sisumahukusele vaatamata ei suuda tagada piisavat täpsust lugejamäärangulegi. Oma mahult päris selge mõiste pole näiteks "noorsookirjandus", sest küllalt tihti mõistetakse selle all kõike seda, mida kuni 18-aastased loevad.

Lugejamäärangu osas on kirjastuste, raamatukaubanduse ja raamatukogudegi tööpraktikas välja kujunenud ja kujundatud põhimõtteliselt töökindel ja väliselt selge süsteem oma üld- ja alajaotustega. Selles süsteemis eksisteerib üldjaotus "laste- ja noorsookirjandus", mis GOCT'i järgi kirjastuse temaatilistes plaanides jaotub kolmeks põhigrupiks: 1) raamatud eelkooliealistele, 2) nooremale koolieale, 3) keskmisele ja vanemale koolieale. Temaatilistes plaanides on veel neljaski põhigrupp - "pioneerikirjandus" -, mis arvindeksi järgi otsustades on aga eraldatud kolmandast põhigrupist.

Iga põhigruppi tähistab oma arvindeks, mis peaks aitama täpsemalt fikseerida lugejamäärangut. Nii märgistati näiteks eelkooliealiste raamatuid varem indeksiga 7-6-1, 1975. a. alates 70801 ja nüüd on üle mindud enam täpsustavale kümnekohalisele arvindeksile. Lisaks sellele on raamatu tiitelilehe pöördel sageli veel raamatukogusiffer, milles teadjale peegeldub teatud määral ka vanuseastet täpsustav lugejamäärang. Lugejale jääb selline numbrijada pikematagi kaugeks ja mõistetamatuks mänguks.

Ühelt poolt võiks arvindeksiga lugejamäärangut küllaldaselt hõlmavaks ning seadusega kindlustatukski pidada. Teiselt ja seega tarbija poolelt vaadatuna on vahendajate (kirjastus, raamatukaubandus jm.) lugejamäärangud juba väga pikka aega (kaasa arvatud viimasedki indeksiuuendused) ebamäärased, seda mitte ainult arvindeksite pinnalt vaid ka sõnades (noorem kooliiga jt.) väljendatu osas.

On mõneti kummalinegi, et üldise keskkariduse ajastul raamatute vahendajad lähtuvad adressaatide määratlemisel ik-

ka veel vanast haridussüsteemist ja nii küünib nendel "vanem kooliiga" endiselt vaid kaheksanda klassini. Põhigrupi nimetus "keskmine ja vanem kooliiga" oli üsna meelevaldne ja veniv varemgi, rääkimata juba tänasest päevast. "Noorsookirjandus", mis esineb ka üldjaotuses, oleks loomulikult õigem viimase põhigrupi nimetuseks mitte lihtsalt iga asja kangesti lahterdada tahtmise pärast, vaid sisuliselt ning maailma editsoonipraktikagi seisukohalt.

Kui "keskmine ja vanem kooliiga"-põhigrupi teoseid näiteks 1981. a. temaatilise plaani põhjal algul peigalt numbrite-indeksite pinnalt koondada, siis oled loomulikult nõutu (nõutuks teeb lisaks seegi, et uusi algupärandeid sellel aastal praktiliselt polegi), sest päris ühese aadressiga on "Jutupaunik", Aino Kalda "Händimõrsja", Teet Kallase, Silvia Truu ja Jaan Rannapi valikkogud, Jules Verne'i "20 000 ljööd vee all", Martti Haavio ümberjutustus "Kalevalast", Grimmide "Muinasjutte", Defoe "Robinson Crusoe seiklused". Numbriteindeksite pinnalt saavad seega ühese aadressi nii klassikalised lasteraamatud kui noorsooteosed. Pikematagi on selge, et sirge abil ei saa täpselt eraldavat piiri tõmmata laste ja noorsookirjanduse vahele (ammugi mitte noorukite ja täiskasvanute vahele), sest selle või teise raamatu täpsema koha ja aadressi määrab vastuvaidlematult lugeja enda areng. Pealegi on tuntud tõsiasi, et üheeaalised lapsed või noorukid kuuluvad küll sama numbrimärgiga kooliklassi, kuid sellega pole välistatud arenguerinevusi. Kõike seda arvestades on mõneti ehk õiguski vastuväidetel - pole vaja üldse lahterdada-adesseerida lasteraamatuid.

Vajadus siiski on. Näiteks eelkooliealiste puhul, kellele ikka emad-isad muretsevad raamatuid jm. Temaatiliste plaanide numbrimängus on nemad loomulikult nõatud, kuid ei aita annotatsioonidki, sest seal kohtame määratlusi "väike inimene", "mudilane", "laps", "väike lugeja", "väikelaps", "koolieelik". Kõigest hoolimata on täpsema suunamise vajadus olemas. Kui veidi lähemalt vaadata välismaa raamatute lette meie raamatukauplustes, siis leiame sealsetelgi lasteraamatutel oma aadressid - "Ab 3 Jahre", "3-vuotiaista alkaen", "Fran 3 ar" jne. ning sedalaadi notiitse kohtame samuti sealsetel mänguasjadelgi. Aadressi arvestavad ning usaldavad eelkõige muidugi need lastevanemad, kelle raamatukultuuri võiks pidada keskmiseks või alla selle (neid on aga ca 75 %). Filoloogidest lastevanemad ja üldse üle kesk-

mise raamatutraditsioonidega pered suhtuvad lugejamäärangu-
tesse väga kriitiliselt ja usaldavad iseenda teadmisi ja kogemusi. Kas aga alati täpsust saavutatavalt, see on omaette probleem. Lugejamäärangu üle polemiseerimine ja üha teravamaks minev kriitika on siiski asja üks pool. Selge on seejuures vaid üks - see või teine raamat ei vasta mingil põhjusel vahendaja poolt antud aadressile. Põhjusteks on tavaliselt nimetatud: lugejamäärang desorienteerib, antud raamat pidanuks olema üles- või allapoole märgitud aadressi, illikukatav käsitlus jm. Kriitika on seejuures valdavalt lähtunud sisulistest, temaatilistest või ka didaktilistest aspektidest, kuid sõnavara ja üldse keelega seotud probleemid on väga harva ning siis ka pelgalt oletamisi kõne all. Vahel on öeldud küll väga raskeid sõnu mõne teose keele kohta, kuid oma süüdistusi harilikult ei tõestata, nagu H. Jõgisalu hea raamatu "Kärp" puhul, mille miinuseks olla "püüdlilik kõnekeelsus", mis jõudvat "lobisemise ja keelelodevuse ni" (A. Lõhmus, "Edasi", nr. 66, 21. 03. 81).

Keeleprobleemid, antud juhul siis laste eneste ja neudele adresseeritud kirjanduse keele probleemid pole meil paraku vabariigis uurimisaineks.

TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris on selle loomisest peale lastekirjandus olnud üheks alateemaks kateedri tööplaanis ning kirjutatud on arvukalt kursuse- ja diplomitöid. Oma laadilt on need teatud perioodide ülevaated, monograafiad jne., seega puhtalt kirjandusloolised, mis kateedri tööplaanist tulevalt loomulikki. Kirjanduslooline olnuks ilmselt ka lastekirjandusalane kandidaadiväitekiiri, millega omal ajal kateedri juures mõnda aega tegeles nüüd tuntud lastekirjanik Ellen Niit.

1970. aastate algul tegeles otseselt lastekeele probleemidega TRÜ pedagogikakateedris H. Lupp, kelle artiklid "Nõukogude Koolis" jm. töötasid arengut sisukamale uurimistasandile, kuid üritus oli liiga lühiajaline.

1979. a. oli "Loomingus" ning "Keeles ja Kirjanduses" TRÜ psühholoogikateedri poolelt paar sisukat inimkeele arengut fülo- ja antropogeneesis käsitlevat artiklit võimalikust väitekirjast, kus lapse kõne aspektidki kesksemal kohal, kuid väitekirjast siinmail siiski asja ei saa.

Pedagoogilises ajakirjanduses on aeg-ajalt ilmunud kõnearenduse meetodikat puudutavaid artikleid, kuid need on eranditult lasteaednike otseseid töökogemusi vahetavad.

Suuremat huvi pakuvad Moskva jt. NSV Liidu uurimiskeskuste arengusühholoogide tööd, milledega mõnel määral puudutatakse probleeme, mis aitaksid käsitleda lastekirjanduse keele-kirjanduse suhteid-seoseid. Laste sõnavara ja keelelise arengu uurimisega on viimase kümnendi jooksul tõhusat tööd tehtud Helsingi ja Turu ülikoolide pedagoogikateaduskondades, kus tulipunktis oleva algõpetusega ühenduses on trükkis avaldatu põhjal otsustades puudutatud mõndagi olulist ka lastekirjanduse keele probleemidest. Nagu ilmneb uurimisprojektide aruannetest ja väitekirjadest, tehakse Stockholm, Londoni, Hamburgi jt. ülikoolides tõhusat uurimistööd lastekeele alal, real juhtudel otseselt lastekirjandust arvestavalt.

Väljaspool meie vabariiki tegeldakse küllalt pingsalt lastekeele probleemidega ning 0 - 10-aastaste laste keele arenemise-kujunemise-kasutamise uurimises jõutud läbida üsna kaalukate eksperimentide ja neist tulenevate analüüside etapp, mille järeldused on nüüdseks andnud teatud aluse tõhusamaks süüvimiseks ka lastekeele-lastekirjanduse probleemidesse. Meie vabariigi lingvistidelt, psühholoogidelt, meedikutelt, pedagoogidelt, kelle ühistöö on kindlasti vajalik, on kõnesoleva põhiprobleemiga ühenduses vaid mõningaid tööhüpoteese silma hakanud, needki veel lähemalt ja selgemalt piiritlemata. Kooliõpetajad, kirjastajad, kirjanikud ja neist sõltuvalt lastevanemadki on seotud vaid empiirilise tausta reegluga, mis iseenesest aga nõuab, et tuleb põhjalikumalt uurida.

Probleeme uurimistööks on aga rohkesti - lastekeele olemus, sellest johtuvalt ka terminoloogia kujundamine ja määratlemine; laste eneste ja nendele suunatud ilukirjanduse keel; lastele määratud kirjanduse eakohasus, üldse saaja-vastuvõtja suhted; mõistetavuse eeldused ja tegelik mõistmine; interpretatsioon ja kriitika roll jt. Keskele kohale meil peaks võimalikult kohe tõusma lastekeele ja lastekirjanduses kasutatava keele vahekordade uurimine, mis võimaldaks suuremat täpsust saada lugejamaärangugi osas. Siinkohal edasimõtlemisele ja ehk ka uurimistööle virgutamiseks tööhüpoteesidena mõnest küsimusest.

Lastekeele arengu uuringutes tuleks arvestada kaht poolt - praktilisi oskusi (siia alla kuuluvad vilumus, talitlus, teadlikkus jne.) ja lingvistilist tasandit (sõnavara maht, morfoloogilised oskused, süntaksi eripära jm.). Asja-

sündinu keele areng algab kohe esimesest, reflektoorsest hüüdest - on ju inimlapsel sünnipärane anne omandada keel. Laps reageerib inimhäälele õige varakult, oskab küllalt kiiresti eraldada auditivseid ärritajaid ning 4. - 5. elukuulise olla aktsioonis - algab lallamine, oma hääleelundite sihipärasem katsetamine. Siis produtseerib ta kõikvõimalikke häälikuid ja häälikühendeid, kusjuures püsima jäävad need, mida kuuleb ka ümbrusest. Nutulgi on esimestel elukuudel väga erinevaid tüüpe, mis peegeldavad olekuid ja hoiakuid. Keeleõppimine algab aga dialoogi abil. Kuni laps veel ümbrust ei märka, räägib ema eelkõige lapsest endast, seejärel aga juba enamasti sellest, mis tundub last huvitavat. See kõik pole pelgalt ema monoloog, vaid selgesti ema ja lapse dialoog, kusjuures laps hakkab ammu enne rääkimist mõistma, mida kuuleb. Samal ajal algab ka asjade, olendite, üldse ärritaja ja sõna ühendamine. Nii kujuneb passiivne sõnavara, mis võimaldab enne aktiivset keelt osutada esemetele, kui lapselt küsitakse. Rääkimine, s. t. aktiivne keeleoskus käib mõistmise järel ja selline suhe püsib kogu keeleõppimise aja.

Seda mõistmise-rääkimise vahetõlget on mõnelgi juhul tõlgendatud kitsalt ning arvatud, et lastekirjanduses võib ja peabki olema sõnu (fraase jne.), mis soodustavad mitte lihtsalt sõnavara avardumist, vaid tingimata ka kiirendavad emakeele avaramat mõistmist. Lapse sõnavara laiendamine on pikematagi vajalik ja aktiivse keele eelsel perioodil on iga laps ise ka alati aktiivsema rollis, juhtides ema jt. selle juurde, mis teda just hetkel huvitab ja millega tahab suhelda. Kõik see on üldomane aktiivse keele eelsele perioodile ega ole üheselt vastav sellele etapile, mil laps ise on juba suuteline lugema. Siis tuleb arvestada ja silmas pida mitmeid lisategureid, mis vastavuses inimlapse füsioloogilise arenguga.

Aktiivse keeleoskuse eelsel tasandil saab oma aluse verbaalne suhtlemine, esimeste antud keelele omase häälikulise kuju ja tähendusega sõnade kui teatud sümbolite väljendamine. Seejuures on lapse esimesed sõnad alati üsna laia tähendusega (nn. holofraasid) - intonatsioonist olenevalt märgib üksik sõna soovi, käsku, tunnustamist vm. Nii võib sõna "ema" (emme, emm ...) kanda sisu "ma olen siin", "tule ruttu siia", "ma tahan seda" jm. Teise eluaasta lõpu poole on laps suuteline looma 2 - 3-sõnalisi ühendeid, mis gram-

matiliselt tavaliselt küll vigased, aga n.-ö. telegrammiliselt sisumahukad. Näiteks "Anu õuna" võib tähendada "Anul ei ole õuna", "See on Anu õun", "Anu tahab (söüb, näeb ...) õuna", "Anna Anule õuna" jm. Samaaegselt toimub muutevormidegi omandamine ja sihiteadlikum kasutamine, kusjuures suurenevaid oskusi kasutab vist küll iga laps sõnamänguks (por-gand-torgand; karu-taru-aru-laru-maru). 3 - 4-aastane laps oma mängudes ("mängult" ja "päris" vahetult) mõistab selle-ealine juba hästi) on tavaliselt väga jutukas, kuigi partneriks võib olla vaid lelu ning küsijaks-kostjaks ta ise. 4-aastasele on küllaltri iseloomulik juba ka teadlik liialdamine ning hooplemine oma juttudes nii mängus kui ka suhtlemisel omaealistega ("mul on sada sinist autot", "mul on kõik toad nukke täis", "isa ostis mulle päris lennuki" ...). Veel 5 - 6-aastaste dialoog võib olla omamoodi möödarääkimine, s. t. repliigid on vaid näilises seoses.

6-aastane Jüri ja 5-aastane Mari:

"Sõidan isa autoga."

"Tooli all on jänes."

"Lepatriinu jäi alla."

"Triinu-kommid on ema kapis."

Semantiliselt liigendub koolieeliku sõnavara pidevalt ja ta on võimeline küllalt pikki loogilisi fraase väljendada, kuigi selles on omajagu elementaarlauseid, mis "jah", "jah-ja", "ja siis", "siis" jt. sidesõnadega ahelaks ühendatud. Ahellused on tüüpilised veel algklassideski, eriti kui tuleb jutustada mingil tuttavatel teemal.

Abstraktsem mõtlemine ja väljendamine ning formaalsete seoste periood lapsel tema keele arengus algab alles 10. - 12. eluaastast alates.

Siinkohal provisoorina visandatud etapid lapse keelelisest arengust vajavad iseenesest kõik küllaltri täpselt uurimist ja piisavalt rikkalikku näite- ja tõestusmaterjali. Väga tuntud on lastevanemate ja koduhoidjate väited, et nad lapsega suhtlemisel räägivad tavalisel viisil ega kasuta lastekeelt. Tegelikult on nendegi süntaks ja sõnavara sel puhul alateadlikult või muul põhjusel teistsugune, lapsele omasem ja tähenduslikke sõnu rõhutav ning kordavgi.

Lastele kirjutav kirjanik peaks küllalt täpselt teadma lapse keelelise arengu eri- ja omapära ning tingimata arvestama lastekeele iseseisvusega. Täiskasvanu keeletundusest lähtuv n.-ö. mugandatud mall lapse tarbeks ei vasta te-

gelikkusele, ei arvesta lastekeele iseseisvust. Konkreetsele vanuseastmele kirjutav lastekirjanik peaks väga täpselt teadma, milline on selleealiste keelesüsteem, kuidas see antud etapil toimib ja kuivõrd tema kui kirjaniku poolt kasutatav keel (sõnavara, süntaks jm.) on sellega vastavuses. Loomulikult on muidki tegureid, kuid hea-halb, põnev-igav jne. hinnangu annab laps vastavale raamatule tingimata ka viimase keelesüsteemist lähtuvalt. Pedagoogilisest ja sotsiaalsest seisukohast hea, oluline, vajalik jne. teema realiseerub lasteraamatus eeldusele vastavalt enneõike ka eakohasust arvestavas keelesüsteemis.

1981. a. augustis tulid üheaegselt raamatuletile kaks raamatut lugejamääranguga "koolieelikutele" - Peeter Valdesse "Linnurahva kalender" ja Ly Seppeli "Kaarini ja Eeva raamat". Piisavalt lugeda oskav ja mõne päeva pärast oma kooliteed alustanud koolieelik pani P. Valdesse raamatu pärast paari lehekülje lugemist rahus kõrvale (huvi selle vastu pole hiljemgi tulnud), L. Seppeli raamatu luges aga naudinguga ja tabavaid kommentaare tehes läbi. Küsimusele, miks ta "Linnurahva kalendrit" ei taha lugeda, oli vastuseks - ma ei saa aru, nii rasked sõnad, pikad laused, igav. Raamatu ettelugemise ajal polnud ka märgata suuremat huvi, päriti vaid mitmete sõnade (talguline, pärimus jt.) tähendust. Iseenesest hädavajaliku ainevaldkonnaga populaarteaduslik raamat ongi P. Valdesse sõnastuses jõukohane ja enam mõistetav 10-aastaste, 3...4. klassi õpilaste poolt. Oma raamatu eessõnas on autor aga andnud koolieelikule imperatiivse korralduse: "Loe need läbi." Küllap mõnigi lapsevanem on seda arvestanud, uskunud lugejamäärangut ja pannud oma koolieelikust lapse ise lugema.

Tänapäeva 6-aastane üldiselt oskab lugeda, tuleb toime kasvõi ajalehegi lugemisega, aga see on formaalne oskus, mis ei tähenda kaugeltki veel loetu sisulist mõistmist ja arusaamist. P. Valdes on oma raamatut kirjutades lähtunud puhtalt täiskasvanu keeletundmisest ja püüdnud seda mõnel viisil ja oletamisi kohendada lapsele, arvestamata meti lastekeele iseseisvust.

Ly Seppel on intuiitiivselt tabanud paljusid lastekeelele omaseid seiku, tunnetanud lastekeele iseseisvust ning kirjutanud sinevaldkonnas ja keelelises tasandis adressaadile vastava raamatu. Siit ka lugemishuvi, loetu mõistmine ja loetu üle arupidamine, kogetuga täiendamine jne. Võib

loomulikult küsida: on siis nüüd Ly Seppeli raamat keeleta- sandilt teatud ideaal? Raske vastata, pealegi kus märkad, et mitmedki laste suhu pandud laused on seegesti konstrueeri- tud, sõnamängu, mis niisuguste jutukate tüdrukute juures nende koos olles üsna tavaline, on välditud või lihtsalt ta- gasi hoitud. Vastamise teeb raskeks seegi, et me ei tunne lastekeelt ja meil puuduvad ka lastekeele kohta vajalikud lingvistilised terminidki. Vähe on ju sellest, kui väidame, et see raamat on keelelt lastepärane.

On küllalt põhjust väita, et me ei tunne, pole uurinud kuigivõrd ka erinevas vanuses olevate õpilaste sõnavara, sün- taksit jne. Näiliselt on ju nii, et algklasside õpilased ka- sutavad ülekaalukalt vaid pealauseid. Aga kui suur on see- juures siiski kõrvallauseid lausete osakaal ja mis tüüpi kõrvallauseid kasutatakse? On siis tegemist enam rind- või põimlauseid? Milline on sõnavara (nii aktiivse kui pas- siivse) tegelik ulatus? Kuidas on lood sõnade tähenduse ja tegeliku sisu mõistmisega?

Üldtuntud tõsiasi on ju, et vaid väike osa keskkooli- õpilasi tunneb piisavalt võõrsõnu ja oskab neid õiges tä- henduses kasutada. Aga algklasside õpilased? P. Valdes eel- dab võõrsõnade (koloonia, periood, meloodia jt.) tundmist juba koolieelikute poolt. Teiselt poolt teame hästi ja esi- meste klasside õpetajad saavad tuua arvukalt näiteid selle kohta, et kooliastujate keelepruugis on TV kaudu rohkesti nn. maailmasõnu. Kuidas aga neid tegelikult mõistetakse, kuidas tuntakse nende sisu, millised assotsiatsioonid teki- vad neil antud sõnadega seoses jne.?

Lingvistidel on muidugi õigus - igas keeles on üld- omane ja väga sageli kasutatav sõnavara, mille tõestuseks mõnelgi pool on sagedussõnastikkegi võimalik tõestuseks väl- ja pakkuda. Ometi on nii, et me ei tea ega suuda vastata - milline on konkreetsetes vanuseastmes olevale lapsele see üld- omane ja tema poolt väga sageli kasutatav sõnavara. Laste- kirjanikul oleks seda ometi hädavajalik teada, rääkimata ju- ba õpikute autoritest, pedagoogidest jt.

Probleem tervikuna pole seega üksnes puhtlingvistiline, nagu võiks arvata, vaid hoopis avaram ja eeldab tingimata mitme eriala (keel, kirjandus, psühholoogia, pedagoogika jt.) spetsialistidest koosneva ühise uurimisrühma olemasolu ning küllalt sisukat uurimisprojekti.

Käesolevaga lastekirjanduse ja ennekõike selle lugejamaärangu seisukohalt lastekeele tundmise ja uurimise erilist tähtsust ja vajadust rõhutades pole seda aspekti ometi ai-
numääravaks peetud, küll aga praeguses olukorras väga olu-
liseks, mille teatud ulatuseski realiseerimine looks pare-
maid eeldusi tõhustamaks meie lastekirjanduse esteetilisi
väärtusi.

PROBLEME DER ESTNISCHEN KINDERLITERATUR, DIE MIT DER LESERBESTIMMUNG IM ZUSAMMENHANG STEHEN

A. Järv

Z u s a m m e n f a s s u n g

In letzter Zeit sind die Thematik der estnischen Kin-
derliteratur und ihre erzieherische Funktion vielfach dis-
kutiert worden. Fast überhaupt nicht beschprochen worden
sind weder die sprachlichen Probleme der Kinderliteratur noch
die der Sprache der Kinder selbst, welche in direkter Verbin-
dung mit der Leserbestimmung stehen. Die Erforschung der
Entwicklung der Kindersprache ist sowohl vom Standpunkt der
praktischen Kenntnisse aus, als auch von dem der linguisti-
schen Ebene notwendig. Die Anpassung eines Erwachsenen, die
auf sein Sprachgefühl zurückgeht, berücksichtigt das Kind
nicht. Die Kinderschriftsteller, Verfasser der Lehrbücher
u. a. sollten ziemlich genau den Wortschatz, die Eigenart
der Syntax u. a. kennen, die für die Kinder in der entspre-
chenden Altersstufe charakteristisch sind. Eine genauere
Kenntnis der Kindersprache sollte den ästhetischen Wert un-
serer Kinderliteratur erhöhen.

ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ОСОБЕННОСТЯМИ ЧИТАТЕЛЬСКОГО
ВОСПРИЯТИЯ В ЭСТОНСКОЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

А. Ярв

Р е з ю м е

В последнее время много говорится о тематике и воспитательной функции эстонской детской литературы. Однако почти совсем не обращается внимание на проблемы языка детской литературы и собственно языка детей, которые прямо связаны с читательским восприятием. Изучение развития языка детей необходимо как с точки зрения практических знаний, так и лингвистической. Основанное на знании языка взрослого человека приспособление не учитывает ребенка. Детские писатели, авторы школьных учебников и др. должны бы достаточно точно знать словарный запас, своеобразие синтаксиса и т.п. детей соответствующей возрастной группы. Более точное знание языка детей повысило бы эстетический уровень нашей детской литературы.

TRADITSIOONI JA NOVAATORLUSE SUHE EESTI NÕUKOGUDE
DRAAMAS (1956 - 1964)

L. E p n e r

1950. aastate keskpaik on pöördeline aeg nii eesti nõukogude kirjanduse praktikas kui ka selle teoreetilises mõtestamises. Ühiskonnas toimuv uuenemine puhastas ka kunsti-atmosfääri. Kummatigi ei kulgenud vabanemine sisulis-vormilistest stampidest ning kirjanduse spetsiifiliste kvaliteetide väljaarendamine valutult ega vastuoludeta. Sõjajärgseil aastail oli kirjanduses jõudnud kinnistuda kaunis kitsapiiriline käsitlustraditsioon, mille jätkust suurendasid normeeriva hoiakuga kriitika nõuded ja ettekirjutused. Sidemed varasema kunstitraditsiooniga ning Lääne kirjandusega olid vägivaldselt katkestatud. Kirjanduskogemusliku baasi ahtus ning tihtipeale ka omaenda seisukohtade ümberhindamise raskused olid neid loomepsühholoogilisi tegureid, mis kokkuvõttes pärssisid uue kunstitunnetuse läbimurdu. Kirjandusprotsessi komplitseeris ka isikukultusaegsete vulgaarsotsioloogiliste kriteeriumide visa püsimine (1), mis mõnigi kord tingsis sõjaka poleemika uuenduslike üksikteoste ümber. Kriitika teatava osa jätkuvalt dogmaatiline kirjandusemõistmine ning sellest johtuvad ebaasjalikud süüdistused ulatusid 60-ndatessegi aastatesse, pidurdades kirjanduse normaalset arengut (2).

50. aastate teiseksaamised ei ole siis plahvatusliku iseloomuga. Murrangu asemel on tegemist pikaajalise, välis- ja sisetegureist pidurdatud protsessiga. Draamas, nagu teisteski põhiliikides, on tähiste täpne mahapanek uue ja vana vahele raske. Täendusrikkaks tohiks ehk pidada 1956. aastat, mil uude kvaliteeti jõuab A. Liivese ja E. Ranneti looming ning J. Smuul avaldab novaatorliku ideestiku ning vormilahendusega esiknäidendi "Atlandi ookean". Tõsi, muutumismärke on juba A. Jakobsoni "Vanad tammes" (1954), mille sidemed 40.-50. aastate triviaalsüsteemiga on siiski küllalt tugevad.

Sõjajärgse perioodi näitekirjandus, mille ilmet kujundab juhtautorina August Jakobson, on mahult kui ka tähendu-

selt olulisim põhiliik, ent seda eepika funktsioonide ja liigiomaste kujunduskvaliteetide ülevõtmise arvel (3). Didaktilise funktsiooni prevaleerimine tunnetuslike ja esteetiliste ülesannete ees toob kaasa illustratiivsuse (tegelased ja olukorrad on üldtuntud tõdede piltliku demonstreerimise vahendiks (4)), ebasuhted tegeliku elu probleemidega. Tollane draama propageerib eeskätt valvsust ja võitlusvajadust. Ideeliseks ja süžeeliseks teljeks on klassivaenlas(t)e paljastamine koos nõukogude korra eeliste näitamisega. Nii aine valikul kui selle kujundamisel lähtutakse rohkem lihtsustatud sotsiaalsetest skeemidest kui tegelikust elust. Inimesekäsitus on normatiivne (hinnangud antakse õige - vale skaalal, kusjuures vale käitumine saab administratiivse vm. karistuse) ning kitsalt sotsiaalpoliitiline (kõlbelise palge ja saatuse otsesõltuvus klassikuuluvusest); inimest näidatakse sotsiaalsetes suhetes, eraelu sfäär on kõrvaltähtsusega. Individuaalpsühholoogilise karakterikäsitluse on asendanud - suresti tüüpilisuse kategooria väärtõlgendusest tingitult - sotsiaalselt determineeritud mõtteviiside piltlikustamine. R. Veidemann iseloomustab tolle ajajärgu kirjanduse kangelast partikulaarse eneseteadvusega osainimesena (5); see kehtib ka draama tegelaste kohta. Positiivsete tegelaste idealiseerimine ja negatiivsete karikeerimine lähendab karakterikujundust ohtlikult must - valge skeemile. Vormilt on 40. - 50. aastate näidend üsna amorfne. Panoraamsus, paljuliinilisus, tegelasrohkus, aegruumiliste mastaapide ulatus jm. tunnused ilmuvad eepilise struktuuri järgimist. Teisalt on kujutamisleadis ohtralt publitsistlike algeid - nagu tollases proosaski: ajavaimuliste loosungite näitlikustamine, tegelaste ja olukordade üleseletamine, illustratiivne sümbolika eriti lõppstseenides, ajaleheleksika jne. (6). Žanriliselt annavad tooni Jakobsoni dramaatilised jutustused ja satiirid ning nende analoogid teistel autoritel; peaaegu täiesti puudub komöödia. Käibemallistik on vägagi püsiv ja produktiivne: võrdlemisi piiratud arv põhiteemasid, -konflikte ja -tüüpe rändab väikeste variatsioonidega näidendist näidendisse.

50. aastate keskpaigaks on see ideelis-kunstiliste vahendite süsteem automatiseerunud. Ühiskonna muutumine ning kirjandusväliste piirangute järkjärguline kõrvaldamine soodustavad dramaturgia uuenemist. Püüdkemgi nüüd piiritleda novaatorluse ja traditsiooni dialektikat järgmisel arenguperi-

oodil, mis kestab umbes 60. aastate keskpaigani.

Sel ajal toimuvad nihked seletuvad suuresti muutustega draama autorkonnas. A. Jakobson avaldab veel vaid dramaatilise kroonika "Tormisõlmed", mis kaasaja kirjandusprotsessis enam kaasa rääkida ei suuda. Vormiltki on tegemist pigem dialogiseeritud romaanikonseptiga. A. Hint dramaturgina vaikib. Uue perioodi produktiivseimad on A. Liives ja E. Rannet; väga oluline on juba tunnustatud prosaistide-poetide J. Smuuli, E. Krusteni, R. Parve, U. Lahe draamalooming. Varasemaist näitekirjanikest jätkavad ka M. Talvest, E. Vaigur, P. Kilgas; uusautoreist olgu veel mainitud L. Kompus, K. Süvalep, R. Kaugver, A. Uustulnd, kes debüteerivad 50-ndail aastail, ja E. Alt, A. ja V. Beekman, V. Pant, R.-E. Rummo järgmise kümnendi algaastaist. Kvantiteeti lisab lai ring isetegevuslavadele kirjutavaid autoreid, kelle töid avaldab "Repertuaarileht": L. Kõiv, L. Olo, E. Kanits, R. Aller, A. Linntam, H. Lumet, L. Kahas jpt. Ometi on kunstiväärtuslikke töid vähem välja panna kui proosas, luulest rääkimata. Meie draama arengujoon ongi õieti punktiirne - üks põhjusi ehk seegi, et uut ja uuenduslikku annavad pigem teistest põhilikidest tulnud kui "pärisdramaturgid". Näib, et korduvad kurtmised draama mahajäämuse üle (eepika ja lüürikaga võrreldes) on põhjendatud, kui mõista mahajäämusena kirjanduse põhihoovuste jõudmist näitekirjandusse n.-ö. järellainetuse korras.

50. aastate keskpaiga ühiskondlikud käärimised ei kaustu dramaturgias otsekohe ja vahetult. Isikukultusest kui nähtusest hakatakse kirjutama hiljem. Siiski kõlab tollane draama kokku põhilisega omas ajas, püüab toetada ja kiirendada ühiskonna humaniseerumist. Inimene ja inimlikkus on ajastu märksõnu, telgküsimumusteks suhtumine inimesse, humanus, näiyuse-olemuse keerdsesed ("ankeet ja tegelikkus"). On siis loomulik, et draama teisenemiste põhivallaks on inimesekäsitlus ja -kujutus. Vulgaarsotsioloogilisi hindamismalle hakkab kõrvale tõrjuma dialektilisem ja tolerantsem inimesenägmine. Reaktsioonina ideeskeemidele allutatud klassi-olemuslikele tüüpkujuksle aktualiseerub karakter kui individuaalsus oma isikupärase iseloomu ja saatusega (7). Karakteri tõusmine dominantseks annab tunnistust süvenevast huvist üksikisiku, ta psüühika, käitumismotiivide, individuaalsete väärtussüsteemide vastu. Pole tähenduseta, et ka selleaegses draamakriitikas on peakohal karakterianalüüs;

karakterite uudsus ja huvitavus on teose hindamise tähtsaid kriteeriume. Indiviid omandab iseseisva, klassikuuluvusest determineerimata tähenduse. See peegeldub niisugustes 50. aastate teisel poolel levivais motiivides, nagu konfliktsituatsioon ankeediandmete ja inimese tegeliku väärtuse vahel ("Atlandi ookean" jt.), osavõtlikkuse nõutamine ka eksinutele-kibestunutele ("Uusaasta õõ"). Tegelas-konna mitmekesis-tumise ja individualiseerumisega käib kaasas erapooletum au-torisuhtumine. Tuleb küll veel ette tavapäraseid resonööre, kes annavad hinnanguid, üldistavad, sõnastavad moraali, kuid valguse-varju jaotus karaktereis pole enam ülemäära järsk ega hinnangud liiga lõplikud. 50. aastate draama paremik lõ-hub karakterikäsitluses kinnistunud stereotüüpe. Nii osutub "Atlandi ookeanis" pealtnäha õigeid sõnu rääkiv Aus hinge-tuks bürokraadiks; "Lea" nimitegelases ühendub usklikkus ebatriviaalselt headuse ja inimlikkusega; "Atlandi heerin-gas" on vastu ootusi positiivseks kangelaseks välismaalt saabunu, nõukogude inimeste seast leitakse ka karikaturseid tüüpe.

Katsed kujutada sügavamalt inimpsüühikat ei anna 50. aastail veel psühholoogilist draamat. Ei piisa suutlikkust keerukamaid hingeliikumisi nähtavaks teha. Küll aga väärib tähelepanu, et näidendite keskmesse ilmuvad sisekonfliktiga tegelased. Uue ja vana, progressi ja reaktsiooni vahel kõi-kujaid oli nähtud ju varemgi (kas või Nigul Härm "Kahe lee-ris"), kuid ikka perifeersemate tegelaste seas; pealegi oli nende sisevõitluse tulemus juba ette ära otsustatud. Küllap on senisel traditsioonil oma osa selles, et ka kümnendi tei-sel poolel eksponeeritakse sisevõitlust võrdlemisi ettevaat-likult ning kaude. Näiteks E. Ranneti "Südamevalus" ja "Ka-dunud pojas" on selle kõige teravamad faasid viidud lavavä-lisesse aega, misjärel tegelast näidatakse juba uutele veen-dumustele jõudnuna, "ümberkasvanuna", kui pruukida tollast terminoloogiat. Hoopis enamal määral on peategelases toimuv dramaatilise pinget allikaks "Leas". - See Smuuli karakteri-keskne näidend on üldse inimesekujutuselt novaatorlikumaid oma ajas. - Vastandlike ideede põrkumine objektiveerub Lea monoloogides ja kolmanda vaatuses mammutdialoogis Endliga. Keskendumine indiviidi sisearengule on uudne, nagu on tava-lisest märksa suurem ka selle kujutamise sügavus ja tõepä-rasus: Lea toimuvad murrangud on psühholoogiliselt moti-

veeritud, ta tundeliikumised remarkides täpselt osutatud. Ja veel: kuigi ajastustaustaks on 1941. - 1942. a. klassilahingud, on inimesi neis konfliktides nähtud mõneski osas trafaretivabalt. Lea puhtnaiselik suhe poliitikaga (vt. I vaatus) jäetakse tauniva hinnanguta; ebatraditsiooniline on sakslasi aitav kehvik; harjumuslikust suurema diapasooniga on kommunisti-võitleja emotsioonide skaala: sinna mahub lootusetustki. Sünkroonkriitikas oligi "Lea" enamvaideldud teoseid ning tulemata ei jäänud ka vulgaarsotsioloogilistelt positsioonidelt esitatud süüdistused.

Lisagem, et sisekonflikti aktualiseerumine draamas kajastus teooriavaidlustes (küll kaunis skolastilistes) nn. "kristallpuhta" positiivse kangelase üle 1958. - 1959. a.

Kaugeleulatava mõjuga on nihe draama kujutamissfääris. 40. - 50. aastail oli inimesi nähtud pea ainuüksi sotsiaalsete suhete subjektina, poliitilises võitluses ning tootmiskollisioonides. Nüüd tuleb lavale igapäevaelu, perekond ja argisuhted. Toimub eraelu taasväärtustamine, "avastatakse" armastus- ja abieluprobleemaatika. See teemaring osutub järgnevate aastate jooksul väga produktiivseks. Töö- ja perekonnasuhetes põrkuvad erinevad väärtussüsteemid, erinevad ellusuhtumised ja hoiakud. Inimene, kes nois raamides tegutseb, on ennekõike homo moralis. Niisuguse, inimsuhete eetikat vaatleva, sealjuures argiolustikku natuuritruult reprodutseeriva näidenditüübi juhtautor on Ardi Liives; kirjanduslikult nõrgemal tasemel sekundeerivad E. Vaigur, V. Rähn, P. Kilgas, R. Aller jt. Tavaliselt saadavad tegelaste nii- või teistsuguseid käitumisakte ja suhtumisavaldusi resonanceerivad arutlused sellest, milline peab inimene olema, kuidas tuleb elada, mis on kõlbeline, mis mitte. Hinnangud antakse hea - halb tasandil, negatiivsetele tegelastele saab osaks moraalne hukkamõist. Selleski erineb 50. aastate teise poole perekonnanäidend Jakobsoni draamadest, mille tegevus samuti sageli perekonna raamidesse sulgub, ent kus tegelased polariseeruvad sotsiaalpoliitiliste vaadete alusel.

Vastukaaluna sõjajärgse kirjanduse lihtsustustele-mooutustele aktualiseerub elusarnasuse printsip. Reprodutseeriva alge ülekaal näitekirjanduses tervikuna on ilmne ning realiseerub kõigil teose tasandil (autoriti ja teoseti küll erineval määral). Karakterite psühholoogiline tõepära, situatsioonide eluline usutavus, probleemistiku aktuaalsus annavad eluehtsuse ja värskuse Smuuli "Atlandi ookeanile", Lii-

vese kaasajänidendeile, Ranneti "Südamevalule". Need on oma ajastu küllalt usaldusväärsed dokumenteerijad, seda nii reaalses kui ka kaasaja mõtteviiside ja vaidlusküsimuste esituses. Veristlik lähtekoht ilmneb ka kompositsioonis ja stiilis: tunnuslikud on hajutatud konflikt, panoraaalne esituslaad, kõnekeelne dialoog jne.

Paraku elavad läbilõiketasel (eriti isetegevuslavadele mõeldud teostes) edasi ka reaalsuskauged situatsioonid ja karakteristambid. Väga vastupidavad on nad kolhoosiainelistes tükides; nähtavasti olid välised piirangud selles valdkonnas kõige tugevamad ning propagandistlikud vajadused kõige tungivamad. Tükist tükki tõestatakse kolhoosikorra üleolekut, paljastatakse ja kasvatatakse ümber neid, kes tõrguvad kolhoosi astumast või ei taha ausalt tööd teha, varieeritakse skeemi "novaator - vanameelsed jõud". Maa tegelikke vastuolusid ei puudutata (helgeks erandiks on "Südamevalu"). Ilustav-Ilustav esitusviis ning sotsiaalne võltsoptimism püsivad edasi (H. Lumeti "Neiud roolil", L. Kahase "Pähklimägi", E. Käspéri "Rõõm tänasest päevast" jt.). Tüübistikus ja koomikavõtetes on ka 30. aastate rahvatükkidest tuttavat. Lihtsustavad skeemid on kummalisel kombel visad püsima ka mineviku klassikonflikte käsitlevais teostes. Näib, et juba läbikirjutatud aine puhul mõjuvad traditsioonid tugevamini, karakteriloomingus eriti. Väheütlevad on P. Kilgase "Ööbik lallis koidikul", A. Liivese "Sinine raket", J. Semperi "Inimesed risttuultes", kuigi viimase peategelane Juta on kavatsatud komplitseeritud siseeluga naisena.

Üsna tugevad sidemed Jakobsoni ja Hindi traditsioonidega on E. Ranneti loomingu. Neid ühendavad sotsiaalpedagoogiline sihiseade ja ideoloogiliste kvaliteetide ülekaal esteetilistega võrreldes, samuti publitsistlik põhilaad. Seisukohavõetud aktuaalsete probleemide suhtes on Rannetil tavaliselt kraadi võrra karmimad kui teistel autoritel. Tõsi, mõnigi kord ületab autori printsiplaalsus asjatundlikkuse - tunda annab see eeskätt kunsti- ja kirjandusküsimuste puhul ("Salakütid", "Haned"). Ka inimesekujutuses on Rannet tugevasti seotud Jakobsonliku traditsiooniga. Küll on temagi draamades konfliktse siseeluga tegelasi, ent pealiskaudsus ja eksimused karakteriloogikas võtavad neilt usutavuse. Tegelikult puudub Ranneti näidendis seesmine dialoogilisus. Hinnangu plaanis on tegemist üheainsa vaatepunktiga - autori suhtumist kandva resonööri omaga -, mis assimileerib ka vas-

tasleeri; sellesse kuuluvad tegelased esinevad eneseiseloo-
mustustega, kasutades positiivse leeri ideeskeeme ning fra-
seoloogiat. Taolised psühholoogiliselt motiveerimata enese-
paljastused välistavad sisuliselt diskussiooni. Kuigi väli-
selt võib konflikt olla vägagi terav, antakse m õ t t e -
sisu edasi publitsistliku sirgjoonelisusega. Võiks öelda:
Rannet (ja mitte ainult tema) on oma tegelaste suhtes auto-
ritaarne autor.

Nõnda siis olid 60. aastate alguseks laienenud draama
sisupiirid; hõlmati uusi kihte tegelikkusest, kõne alla võe-
ti seni vaikumisega ümbritsetud probleeme, taotleti elueht-
sust inimesekujutuses ja olustikus. See aga tähendas draama
tunnetusliku kaalu suurenemist, eeskätt selle kaasaja-aine-
lises osas. Sünkroonkriitikas saabki lavakirjandus just kaas-
aegsuse eest kiita (8). Ainetiku tasandil on ehk draama
tõepoolest oma ajaga tihedamini seotud kui luule või proo-
sa, ometi peab tõdema, et avastuslikkust on vähem. Uut elu-
tunnetust manifesteeritakse mujal siiski julgemalt ja ava-
ramalt. Liiaati läheb draama areng pigem laiuti kui sügavu-
ti; 50. aastate keskpaiga tõusulaine mõõnab kiiresti. Olme-
realistlik laad on kiire stampeeruma. Nii liivesel kui Ran-
netil tekivad oma isiklikud stereotüübid; kunstilist tunne-
tust piiravad tüüpmotiivid, -karakterid, -probleemid levi-
vad ka vähemtunnustatud autorite töödes (E. Alt, M. Schwartz,
V. Rahn, P. Kilgas, F. Kotta jt.). Ühelt poolt kaotab mo-
raaliküsimusi vaagiv, elusarnases laadis looming selle uud-
susvõlu, mis tal oli jakobsonliku triviaalsüsteemiga suhes-
tatult; teisalt mõjuvad need probleemid teisenenud ühiskond-
likul ja kirjandustaustal pahatihti vähekaalukatena. Korda-
misel devalveeruvad ka kõige õigemad ideed. "Nagu elus"-
printsip realiseerub sageli "peaaegu nagu elus", s. o. kül-
laltki pealispindses ja ligikaudses elukujutuses.

60. aastate algupoole läbilõikenäidend reageerib en-
distviisi operatiivselt päevaprobleemidele, ent teeb seda
riivamisi, kõige muu seas. Valdavad on eetikaküsimused. Üs-
na ohtralt pakutakse abielu- ja armastussuhete variante. Tun-
nuslik on madal üldistusaste, äratundmisrõõmu võimaldav, kuid
tunnetuslikku funktsiooni halvasti täitev käsitluslaad. Val-
litud aine tagab publikumenu kunstilise teostuse puudujääki-
dest hoolimata. Käsitletavat püütakse väärtustada arutlus-
tega, milles tegelased mõtestavad oma suhteid ja hoiakuid
üldisemates kategooriates (eriti produktiivne on 60. aasta-

te algul kommunismiehitaja moraalikoodeks kui kõlbeliste normide põhiallikas); paraku jäävad need deklaratsioonid sageli tühisõnaliseks targutamiseks. Tagasilööke on ka karakterikujunduses: lavale sigineb standardpsüühikaga tüüpkujusid, hea ja halva vastandus on mõnikord üleliia primitiivne. Kõik see kõneleb uute stereotüüpide kinnistumisest. Sisuvaeseid ja kunstiliselt väheütlevaid näidendeid koguneb nii palju, et kriitikas hakatakse murega rääkima draama madalseisust. Väga teravalt heidab n.-õ. olustikunäidendile ruttiini ja käsitöölikkust ette R. Parve (9), olmerealistliku näidenditüübi automatiseerumist sedastavad teisedki kriitikud (10).

50. - 60. aastate draama struktuuris on järjepidevus sõjajärgse toodanguga kaunis suur. Muutused haarasid maailmanägemist, inimesekontseptsiooni, avaldusid funktsioonide nihkes (tunnetuslike eesmärkide esiletõus), ent olid tagasihoidlikumad, kui asi puutus vormikvaliteetidesse. Draama säilitab aine epilise, jutustava esituslaadi, mis oli iseloomulik pärastsõjaaegsele loominguale. Vastassuunalisi pürgimusi - siis keskendatud, kompaktselt ülesehitustüübi suunas - on vähe: Liivese paar katkematu tegevusega ja süžeeiliselt kontsentreeritud teost; klassikalisele vormile lähedane, kõrgdramaatiline "Lea jmt. Rohkearvulise tegelaskonna ja paljude tegevusliinidega, soliidse aegruumilise haardega näidenditüüp püsib ka 50. - 60. aastail edasi ("Südamevalu", "Ööbik laulis koidikul", "Avarii", "Inimesed risttuultes", "Siinpool horisonti" jt.). Uuenduslikuna mõjub aga stseenikoosseisu mitmekesistamine: paljupildilistes, vahelduva tegevuskohaga teostes tuuakse osa etteasteid prostseeniumile (Rannet "Hanedes" nimetab neid vahekildudeks, Parve "Õndsuse labürindis" vahepaladeks; vrd. ka Raua "Suveöö ilmsi"). Ülesehitus muutub niimoodi dünaamilisemaks, ühtlasi on autoril mugav eksponeerida faabulavälist materjali.

Mõnevõrra muutuvad konflikti avaldusvormid. 50. aastate esimesel poolel oli enamjagu tegu raskekaaluliste klassikonfliktidega, mille pingevaljas oli tegelase asend ta sotsiaalse päritoluga üsna jäigalt ära määratud. Konflikti skemaatilisust kompenseeris ta avaldumise teravus, antagonistide võitluspinge. Lahendus oli antud konflikti suhtes ammendav: võitjad ja kaotajad pandi selgelt paika. Nüüd kannuvad vastuolud töö- ja perekonnasuhete sfääri, kus põrkuvad erinevad väärtussüsteemid, eluvaated. Mõistagi ei olda

siis surmavaenlased. Tegelased osutuvad "liikuvamaks": nende asend konfliktis ei pruugi algusest peale ühene olla, võimalikud on üleminekud ja pooltoonid. Konflikt manifesteerub suures osas vaidlustes ja arutlustes põhimõtteliste asjade üle, s. o. verbaalselt. Esitatud suhtumiste "kate" tegelike tegude näol on ka ikka olemas, kuid need teod tehakse sageli lavavälises ajas või ruumis; informeerivat-referereerivat dialoogi on tähelepandavalt palju. "Atlandi ookeanist" peale tulebki üksteise järel näidendeid, kus idee-line vastandus ei realiseeru faabulaühtses tegevuste - vastutegevuste reas, vaid läbi mitmesuguste kõneluste. Rohkelt on fakultatiivset, põhikonfliktiga sidumata ainet. Kogu seda harali materjali organiseerib autori idee. Niisugused väheaktiivse, mitteläbiva konfliktiga teosed levivad eriti 60. aastate esimesel poolel (nimetagem veel: "Suveöö ilmsi", "Siinpool horisonti", "Haned", "Seitsmemagajapäeval"), kuni sääraستنی, kus väline tegevus on hoopis tühine, põhili-seks ongi vestlused ja arutlused ("Trep", "Naeratus"). Välist staatikat peaks ju korvama mõttedünaamika, kõneldava uudsus ning tähtsus - siiski ei küüni selle perioodi dramaturgia vaimsus luule või eepika tiptasemeni. Pigem võiks mõnelgi puhul kõnelda intellektuaalsest vaesusest. Üllatus-väärtus on väike.

Mainimist väärrib lüürilise alge varasemast suurem osa-tähtsus. See avaldub mitmeti. Üks äärmuslikumaid katsetusi on M. Raua "Suveöö ilmsi": luule ja draama sümbioos, kus dominandiks on meeoleolu, atmosfäär, tuntav osa tekstist on värsistatud ning raamtegevuse põhimotiive on "uue luule" poleemiline hinnang. Ent "lüürilisi kõrvalepõikeid", olgu need siis pihtimuslikud monoloogid, tegelaste suhu pandud värvi-kad looduskirjeldused või teksti põimitud laulud ja luule-tused, tuleb ette mujalgi, ka mittepoetide näidendeis. Ünt-aegu suureneb lavateoste emotsionaalsus ning, tänu stiili-laadide diferentseerumisele, avardub selle diapasoon. Snuu-li karge poeesia on kõrvu Liivese mõõduka, ajuti ka senti-mentaalsusse ulatuva tundelisusega, Ranneti jõulised kired Krusteni sümboolseid tagamaid osutava, alltekstirikka tun-detoonistikuga. Väheamaandelised kirjutajad kalduvad ka pi-saramaigulisse halemeelsusse või kirgede käristamisse. Te-gelaste kõrgendatud tundelisus 60. aastate massidraamas, mis sageli jäi sisulise katteta, ajendas L. Remmelgat aforistli-kult üldistama: "On tundmine, kuid tunnetamist ei ole" (11).

Traditsiooni ja novaatorluse pingeväljas etendavad 50. aastate teisest poolest peale erilist osa teosed, mis toovad käibele tingliku võttestiku - niisiis vormiuuendusliku sihiseadega näidendid. Valitseva elusarnasuspoetika taustal äratav iga taoline katse iseenesest huvi ja tähelepanu ning leiab kriitikutelt enamasti heatahtliku vastuvõtu. Välismõjurina tuleb ilmselt arvesse tutvumine Brechti, Čapeki, Kohouti, Švartsi jt. tinglikumat laadi töödega, mida eesti teatrite järjest avarduv repertuaar noil aastail sisaldab; ka vene nõukogude dramaturgia novaatorlikud suundumised (Arbuzov jt.) ulatuvad meie teatrilavadele, pääsedes mõjutama algupärastki draamaloomingut.

Näidendeid, mis kalduvad kõrvale tegelikkuse illusiooni loomisest, kus elujäljendus asendub või vaheldub reaalsust deformeeriva kujutusviisiga, on erisuguseid. Neid kõiki ühe nimetaja alla viia on raske, ehk võimatugi. Piirdume kunstilise struktuuri desautomatiseerimise vahendite lühida iseloomustamisega.

R. Parve "Õndsuse labürint" (1958), mille žanriks on autor märkinud "tähenamissõnad", algatab allegoorilise kujutamislaidi eesti nõukogude draamas. Parve allegooria pagulusest on ühetähenduslik ning kergesti dešifreeritav. Ajalooliste protsesside allegoriseerimiseks arendatakse edasi Tammsaare Kaval-Antsu - Jürka paari, Jürka kehastamas rahvast, Ants "rahvajuhte". Konkreetseid prototüüpe pagulastegeleste seast ning dokumentaalset lähtematerjali rakendatakse paroodiliselt, nii luuakse avar taust Jürka ja Antsu loole. Interpretatsioon sisaldub olulises osas tekstis endas: nii nimetatakse Jürkat korduvalt rahvaks, seletatakse ära ühe või teise tegelase või situatsiooni tähendus, ka remarkides on eksplikatsioon. Vääritimõistmine on küll välditud, ent kujundi semantiline pingestatus üpris vähene. Sama autori "Seitsmemagajapäeval" (1962) on samuti tugeva publitsistliku hoovusega. Satiirilisel kujundatud tüübid asetatakse ideaalse tuleviku taustale ning lastakse neil demonstreerida oma igandlike jooni. Toimuv pakutakse välja tegelaste ühise unenäona. See motiveering võimaldaks pea piiramatut fantaasiamängu, kuid need võimalused jäävad kasutamata. Satiir on ühemõõtmeline, küllalt kitsa probleemi-asetuse ja konkreetse adressaadiga - rohkemat pole taotletudki. Mõistulugude hulka kuulub ka A. Liivese teostuselt ebaõnnestunud näidend "Millest vaikis prohvet" (lav. 1962).

E. Aldi "Pime mees" (lav. 1962, trükkis 1974) taotleb mahukat üldistust: üldnimelised tegelased esindavad teatud sotsiaalpoliitilisi mõtteviise, pime-olemise metafoor on laiendatav kapitalistliku maailma intelligentsile üldse, tekst on küllastatud sententsidest-aforismidest. Kuid need väljendusvahendid rakenduvad lapidaarse idee teenistusse; probleemiaetus ja -nägemine ei tõuse üle ajaleheringvaate taseme.

Nimetatud draamades on allegooria ning tinglikud väljendusvahendid publitsistliku üldistuse teenistuses. Kujundi tähendusruum on kitsas, mängureeglid ette ja üle seletatud, üldistusaste võrdlemisi madal. Tsiteerigem M. Peeti: "Allegooria kasutamine iseenesest ei määra veel ei süžee struktuuri ega kunstiväärtust, mille kriteeriumideks on /---/ ikka filosoofiline mõtestatus ning kujundisüsteemi rikkus ja otstarbekus" (12).

R. Parve rakendas allegooriat kogu teose ulatuses. Kuid eesti lavakirjandusse tuleb 60. aastail ka teoseid, mis eemalduvad tegelikkuse illusioonist ühes või teises struktuurielemendis, säilitavad aga olmerealistliku põhikoe. Nii näiteks tuuakse sisse uudse funktsiooniga, faabulaväliseid tegelasi: P. Kilgase "Ristis ja roosis" (lav. 1962) personifitseeritud Saatus ja Ajastu Südametunnistus, kes peaksid autori kavatsust mööda andma filosoofilise kommentaari lavaval hargnevale loole; A. ja V. Beekmani draamas "Kohus tuleb" (1961) Kohtunik ja Hääl saalist, kelle abiga objektiivieritakse keskse tegelase sisekonflikt.

60. aastate algul on populaarne raamnäidendi vorm. Tegevuse kandmine süžeeleisest olevikust minevikku või ka tuleviku ("Seitsmemagajapäeval") pingestab teose aja- ja ruumisuhteid. M. Raua näidendis "Suveöö ilmsi" (1961) on ajaplaanide vahetus saanud mängulise motiveeringu. Mängu-realliteedi ambivalentsus annab teosele omapärase võlu ning tavapärasest suurema tinglikkuseastme.

Aegruumiline tasand vahetub ka siis, kui tegelased astuvad otsesuhtlusesse publikuga. Paaril puhul on seda võtet ka vaatlusaluse perioodi draamas kasutatud ("Õndsuse labürint", "Suveöö ilmsi", "Õöbik laulis koidikul"). Mõnikord on remarkteksti või dialoogi sisse kirjutatud publiku "roll": "Õndsuse labürintis" esindavad vaatajad Nõukogude Eestit, "Õöbik laulis koidikul" lõppremarki on kirjutatud publiku eseldatav reageering.

Silma torkab suurenev hool näidendi üldise atmosfääri kujundamise eest valgus- ja heliefektidega, vahel taotle- takse nii ka paljutähenduslikkust. Nii on taustal semanti- line koormus "Uusaasta öös", kus mängib kaasa tegevusaja sümboolika ja tuisuilm; markantsemaid näiteid on veel val- guse-varju vaheldumine haakumisi dialoogi kuluga E. Krus- teni "Ameeriklased tulid"-näidendis, mille üksikuis ele- mentides on kasutatud allegooriatki.

Paraku pole uudsete väljendusvahendite kasutamisel ala- ti sisulist põhjendust, vahel jäävadki nad "võtteks võtte pärast". Vajadus süvendada elu kunstilist analüüsi püsib tungivana. Seda eriti 60-ndate algaastail: vaimsuse defit- siit ning olmerealistliku kujutusviisi stampeerumine anna- vad end juba vägagi tunda. Omaette probleemiks on seegi, et draamaloomingu kirjandusvääruslik osa on liiga pisike, trük- kigi jõuab näidendeid vähe. Tundub, et sageli käsitlevad au- torid oma teost rohkem teatritükina ega hooligi kirjandus- likust tasemest. Siit siis tihti kitsalt mõistetud lavali- suse taotlemine, vastutulek publiku maitsele, poolik teos- tus (kui palju töötati tekste lavastamise käigus ümber). Eesti draama kunstilise struktuuri põhjalik uuenemine lan- geb 60. aastate teise poole. Filosoofilist süvenemist ja teostusliku taseme tõusu ilmutavad juba J. Smuuli "Kihnu Jõnn" (1964), edasi A. Kaalepi, M. Undi jt. näidendid. See protsess nõuab aga eraldi analüüsi.

K i r j a n d u s

1. Kirjandusteoreetilisest mõttest vt. lähemalt Kalda, M. Kirjandusprotsess 1950. - 1970-ndail aastail. - Keel ja Kirjandus, 1980, nr. 7, lk. 389 jj.
2. Draamaga seoses kirjutab sellest Ird, K.: Miks side on lõdvenenud? - Sirp ja Vasar, 1963, 7. XII, nr. 49, lk. 3.
3. Selle perioodi žanrisuhetest vt. Peep, H. Žanri- probleeme August Jakobsoni dramaturgias. - Rmt.: Tähtraamat. Tln., 1978, lk. 62 - 66. Vrd. Kalda, M.: "Nõnda oli toimunud teatav kirjandus- liikide ja žanride unifitseerumine - vormi liht- sustumine ideelisele sisule keskendumise nimel ning arvel" (op. cit., lk. 396).

4. K ä ä r i , K. Ühest küsimusest ajaloolisi teemasid käsitlevate romaanide puhul. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 2, lk. 69.
5. V e i d e m a n n , R. Teese (r)evolutsioneeruvast inimesest eesti nõukogude kirjanduses. - Looming, 1981, nr. 1, lk. 122.
6. V r d . P e e t , M. Jooni draamateoste struktuuri kujunemisest. - Keel ja Kirjandus, 1970, nr. 6, lk. 323.
7. Draama tegelaskujude seas eristab karakterit kindel individuaalsus paljude talle omaste joonte ning omadustega. Vt. M i t t e n z w e i , W. Gestaltung und Gestalten im modernen Drama. Berlin und Weimar, 1965, lk. 19 - 20.
8. S m u u l , J. Eesti nõukogude kirjandus aastail 1954 - 1958 ja kirjanduse ees seisvad ülesanded. - Looming, 1959, nr. 1, lk. 93 - 94.
R e m m e l g a s , L. Konflikt ja kangeline eesti viimase aja dramaturgias. - Looming, 1960, nr. 6, lk. 916.
9. P a r v e , R. Mõtisklusi dramaturgiast. - Sirp ja Vasar, 1963, 29. XI, nr. 48, lk. 1.
10. K a s k , K. Dramaturgiast teatrikülastaja pilguga. - Keel ja Kirjandus, 1962, nr. 1, lk. 12. J ä r v , A. Kaheteistkümnendikust ehk draamakirjandusest. - Edasi, 1963, 9. VI, nr. 114. N a g e l m a a , A. On edenenud, kuid visalt. - Edasi, 1965, 12. XII, nr. 244. R e m m e l g a s , L. Seitsme aasta proosast ja draamast. - Looming, 1966, nr. 3, lk. 476.
11. R e m m e l g a s , L. 1963. aasta proosast ja draamast. - Looming, 1964, nr. 5, lk. 772.
12. P e e t , M. Op cit., lk. 327.

THE RELATION BETWEEN TRADITION AND NOVELTY IN
ESTONIAN SOVIET DRAMA (1956 - 1965)

L. Epner

S u m m a r y

The present paper deals with the features of novelty of the 1950s and 60s Estonian drama as compared with the data from the post-war period, such as the continuence of tra-

ditions. The novelty in drama was caused by the change of social and literary setting. The leading authors of the period considered are A. Liives, E. Rannet, J. Smuul. Of great importance are the changes in the concept and representation of man of that period, i. e. more individualized figures, the representation of inner conflicts, the depiction of man's psyche. Entering the scene are everyday problems, commonplace, family relations and due to this ethical problems become of greater importance. The "true-to-life" principle is followed mainly, the psychological plausibility is of great concern. All this means the increase of the cognitive power of drama, especially in the plays treating contemporary life. But at the beginning of 60s the development of drama becomes restrained, the established psychological-everyday type of play turns into a stereotype. The structure of drama retains the epic, narrative mode of expression so characteristic of the post-war plays. An important part play the works of R. Parve, M. Raud and others which introduce the conventional framework such as the deformation of temporal and spatial relations, allegory, etc.

СООТНОШЕНИЕ ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВА В ЭСТОНСКОЙ
СОВЕТСКОЙ ДРАМАТУРГИИ (1956-1964).

Л. Эппнер

Р е з ю м е

В статье рассматриваются новаторские черты эстонской драматургии 50-х - 60-х годов в сравнении с творчеством послевоенного периода, а также проявления преемственных связей. Обновление драматургии в названный период обусловлено изменением общественной и литературной ситуации. Ведущими авторами являются А. Лийвес, Э. Раннет, Ю. Смуул. Важнейшие сдвиги совершаются в области концепции и изображения человека. Характерны повышение индивидуализированности характеров, углубление в психику человека, изображение внутренних конфликтов. В драме появляется быт, повседневная жизнь, отношения в семье; в связи с этим выдвигается этическая проблематика. В изображениях доминирует принцип жизненности: добиваются психологического и бытового правдоподобия. Эти изменения повышают познавательную ценность драматургии, в особенности в произведениях, изображающих современность. Но в начале 60-х годов обнаруживается застой в развитии драмы; бытовая психологическая драматургия быстро превращается в штамп и теряет свое новаторское значение. В структуре драмы сохраняется повествовательный способ изображения, характерный и произведениям послевоенных годов; особую роль играют пьесы Р. Парве, М. Рауда и др., которые приносят в обиход условные приемы: деформации временно-пространственных отношений, аллегория и т.д.

JOONI MEIE NOVELLI KUJUNEMISEST

H. N o o r

1880. aastail algasid eesti kirjanduses olulised muutused: järkjärguline üleminek rahvusromantiliselt elukujutuselt realistlikule, raskuspunkti nihkumine luulelt proosale ning viimase sisuline mitmekesisustumine ja uuenemine. Jutukirjanduse elavnemisega kaasnes huvi tärkamine kirjanduse žanrilise külje vastu. Seni oli aetud läbi umbmäärase mõistega "jutt", mis tähistas nii lühemat kui ka pikemat eriliste tunnusteta proosapala. Nüüd seisid kirjanikud ja kriitikudki silmitsi žanriprobleemidega ning teoste tiitlitesse või alapealkirjadesse hakkasid ilmuma žanrimäärangud "novella", "uudisjutt", "romaan", "jutustus".

Muidugi ei saa vaadeldava perioodi autorite eneste žanrimääranguid kaugeltki alati aktsepteerida. Samuti oleks ennatlik loota tärganud žanrihuvi mingit pööret eesti kirjanduse või kirjandusteoreetilise mõtte arengus, sest meie kirjandus toetus tollal suuresti väliskujudele ning kriitika jäi soovitav-reklaamivale tasemele.

Jälgigem seetõttu peamiselt just mõistete "uudisjutt" ja "novella" tarvitamise ja tähenduse traditsiooni, novelliteoreetilise mõtte kujunemist, laskumata algupärase ja tõlkenovelli põhjalikumasse analüüsi.

Seniste otsingute põhjal võib väita, et terminit "novell" on eesti trükisõnas kasutatud esmakordselt 1880. a. perioodilises väljaandjas "Meelejahutaja" (1). Nimemärgi S all (2) ilmunud artiklis "Eesti uuemad kirjanikud" tutvustatakse novellistidena L. Koidula, J. Pärna ja K. A. Hermann. Mainitud J. Pärna tugevamaid novelle "Oma tuba, oma luba", "Ustav sulane", "Vana ema varandus", "Juhan ja Adele", püüab autor selgitada, miks meil novellikirjandus ei edene. Ühtlasi iseloomustatakse siin lühidalt novelli olemust: "Novellid on pildid ehk maalid hinge elust, nad püüavad lühikest jagu inimese elust, ning üht iseäralist võitlust tema elupiris ära kujutada." Eriti tähtsaks peab autor nõuet, et novellid peavad "võitlusi inimese elust avaldama" ning et

"võitlemised on seda ägedamad, mida rohkem inimene haritud ning oma priiusest aru on saanud." Viimane saavatkki meie novellistidele komistuskiviks. Kuna eesti rahvas on vähe haritud, ei esinevat meil ägedaid hingede võitlusi, mis "novella kirjutaja silma puuduksivad ja novella lugijat kaastundmustele ärritaksivad, kui nad nii väheses värvis novellas ette kantakse". Seetõttu armastavat J. Pärngi oma tegelastel lasta võõrale maale rännata ja "toimetab siis nende abiga, jutu asjad ära". Muidugi pole taoline seletus kuigi veenev. Autor on unustanud, et enamikul meie kirjameekest ei võinud vähese hariduse tõttu olla ülevaadet novelli žanrinõudeist, mida võibki pidada novellide vähese viljelemise peamiseks põhjuseks. Samas nimetab autor siiski neis harvades ridades, mis ta novellile on pühendanud, paar sellele omast tunnusjoont. Nenditakse, et novell kujutab lühikest lõiku inimese elust ning "üht iseäralist võitlust". Viimaseid sõnu võiks tõlgendada järgmiselt: novelli keskmeks on ainult üks sündmus, kusjuures "iseäralist" vihjab ilmselt novelli aine ebatavalisuse, uudsuse mõudele ning "võitlus" osutab konfliktile olemasolu. Et see, väike, arvatavasti meie esimene novelliselgitus on küllaltki ebanääraselt sõnastatud, siis ei võinud see kuigi oluliselt meie kirjanduse kirjandusteoreetilisi teadmisi rikastada. Liiatigi oli "Meelejahutaja" suhteliselt vähese levikuga ega võinud kaugeltki kõigi kirjameesteni jõuda.

Sama aasta "Meelejahutaja" sisukorras leiame alajao-tuse: "Uudisjutustused ehk novellad". Seega oli laenu-lisele terminile ka tõlkevaste leitud. Ükski artiklis nimeta-tud autoreist ega teistestki kirjameestest polnud seni ise oma teosele sellist žanrimäärangut lisanud. Tõenäoliselt pärineb tõlkevaste tolleaegselt "Meelejahutaja" toimetaja-lt A. Mohrfeldtilt.

Enne kui ilmus eesti esimene algupärane novell, mida autor seesugusena välja pakkus, jõudsid ilmuda mõned tõl-kenovellid: 1881. a. P. Undritzi vahendusel soome kirjani-ku K. Suomalaineni "Novellad ehk uudisjutud" ja 1882. a. M. Lipu tõlgitud "Soome uudisjutud" I. Samal 1882. a. il-mus "Oleviku Lisalehes" anonüümne artikkel "Meie novella-kirjandus", kõige tõenäosusega A. Grenzsteini sulest (3). Artikkel põhineb ilmselt saksakeelseil allikail: sulgudes antakse terminite saksakeelsed vasted. Nimetatud artiklis on novelli žanrispetsiifiline käsitlus rajatud romaani ning

novelli võrdlevale analüüsile. Kõigepealt esitab Grenzstein novelli ja romaani ühisjooned. Ta märgib nende kuuluvust proosakirjandusse ja rõhutab elu tšepärase kujutamise vajadust: tegelikkuse kujutus peab olema loomutruu ja sündmustiku arendus, kuigi see võib olla erakordne, peab ikkagi loogiline olema ja tegelikkusest välja kasvama. Nii romaan kui ka novell on sisult küll mõttekujutuse looming, kuid oma olemuselt ei tohi nad siiski olla väljamõeldised.

Veelgi suuremat huvi pakub romaani ja novelli edasine eritlemine. Kui romaan on mahult ulatuslik ja kujutab inimese elu mitmekülgselt, siis "novella jälle võtab ühe inimese elust kõigest ühe osa, mis tema elu kohta iseäranis tähtjas ja mõõduandev on, kõik jutustus jookseb kui jõgi, kel mingit takistust ees ei ole, edasi kuni pöördeni, kus saatusesõlm hingeteadusliselt lahti võetakse, mis järele jutt sedamaid lõpeb." Kui romaanis võivad esineda sündmustiku kõrvalliinid, siis "novella ei tohi kõrvalisi juhtumisi mitte jutustada, vaid tema kõnelõng peab katkemata hakatusest saadik pöördde pääle sihtima ja sääil tipule ning lõbusale lõpule jõudma." Kui romaanis võib elu mitmekülgsel kujutamise huvides olla palju tegelasi, siis "novella ei tohi oma sisse mitte rohkem tegelasi mahutada kui saatuse sõlme hingeteaduslikeks lahtivõtmiseks hädasti tarvis on".

Ja veel: "Romaani päätegelane peab kõigiti oma aja laps olema, et ta oma aja näolisi mõtteid võiks tegelisel meile ette seada; novella päätegelane võib omast ajast hää tüki ette jõudnud olla, aga ometi ei tohi tema võimaluse piirist mitte üle minna. Romaanikirjutaja peab oma kujutatavat aega igapidi põhjani tundma, novellakirjutaja peab suur inimesetundja olema, et ta hingeteaduse vasta ei eksiks."

Seega saame A. Grenzsteini käsitlese järgi novelli olemusest järgmise pildi. Novell peab olema lühike. Novell ei taotle näidata karakteri arengut, vaid vaatleb mingit eriti tähtsat või millegipoollest olulist lõiku inimese elust, kusjuures tegelaste olemus avatakse tegevuses. Tegelaste arv novellis on piiratud: neid olgu just niipalju, kui konfliktsituatsiooni psühholoogiliseks avamiseks vaja läheb. Novelli tegelane võib erakordne, oma ajast ette jõudnud olla, ent ometi peab kõik usutavuse piiresse jääma. A. Grenzstein toob esile ka pöördemomendi tähtsuse. Peale pööret peab tulema novelli kiire ja lõbus lõpp. Ilmselt peab siin A. Grenzstein silmas puanti. Eraldi rõhutab ta, et novellikirjanik peab

olema hea psühholoog. Samuti on ta tuttav novelli läbiva tegevuse ja kontsentreerituse nõudega.

Huvitav on A. Grenzsteini katse novelle liigitada: "kõneviisi", s. t. kujutamiseviisi järgi jaotab ta need tõsis- teks ja naljakaks; "tuuma", s. t. sisu järgi aga ajaloolis- teks, "koduelusteks" ning "mõttepüüdesteks", tõenäoliselt mõtleb ta viimaste all perekonna- ja ideenovelle.

Teoreetilisele tutvustusele järgneb lühiülevaade novel- li päritolust ja tähtsamaist esindajaist eri maadel. Novelli sünnimaaks märgib A. Grenzstein Itaalia ning annab terminile "novella" tõkelise vaste "uudisjutustus", mida aga ise ei kasuta. Lõpuks jõuab autor meie "oma novellakirjanduseni". Esimesteks novelliviljelejateks Eestis peab ta J. W. Jannse- nit, L. Koidulat ning J. Pärna. J. W. Jannseni loomingu- t autor ei käsitle, kuna polevat võimalik kindlaks teha, missu- gune osa sellest on algupärane, missugune laenuline. Kahe viimase teoseid aga püüab A. Grenzstein žanrinõuetele vasta- vuse aspektist käsitleda. Parimaks peab ta L. Koidula teost "Ojamõlder ja tema minia", kuna Pärna töödes puuduvat novel- liline ühtsus, olevat palju kõrvalline, koolmeisterlikke ma- nitsusi ja lugusid, mis loomulikud pole. Pärnale heidab ta ette ka jämedate sõnade tarvitamist, mis novellis lubatav ei olevat.

Tegelikult oligi J. Pärn see mees, kes esimese eesti kirjanikuna sõandas novelli nimetust kasutada; oma järjekord- sele teosele "Head sõbrad" (1883) on ta lisanud alapealkirja "Novella linna rahva elust", kuigi tegemist on pigem jutus- tuse kui novelliga (4).

Kõike seda, mida Grenzstein heitis ette Pärna varasema- le loomingu- le, võib ka nüüd puudusteks tuua. Novell on pika- võitu ning värvitu, kõik arutatakse ja seletatakse mitu kor- da üle, puuduvad pinged ja põnevus.

Nii põhjaliku ning ammendava artikli järgi, nagu seda oli "Meie novellakirjandus", on üllatav, et 1884. a. ilmunud "Eesti Sõnaraamatus" annab A. Grenzstein peaaegu mittemida- güttleva lühikese novellimääratluse: "novella=uudisjutt"; teisel: "Uudisjutt(Novelle), luulelik jutustus" (5). Näide- tena nimetab ainult J. Pärna "Oma tuba, oma luba" ning L. Koi- dula "Ojamõlder ja tema minija". Meie novellimõistmisse see märke midagi ei lisanud.

Tähelepanuväärseks eesti proosakirjanduses sai aga 1885. a., mil ilmus juba terve rida algupäraseid uudisjutte

ning kaks esimest algupärast romaanigi (J. Järve "Vallimäe neitsi", E. Vilde "Teravad nooled"). Nii ilmus selle aasta veebruarikuu "Sakalas" A. Jürgensteini "algupäraline uudisjutukene" "Silmapilk või pikem tutvus". Jutt on üles ehitatud ebaharilikule sündmustikule (varjusurm, valenimed jne.), pinget ja põnevust jätkub lõpuni. Aprillikuu "Virulases" ilmus E. Vilde esimene "algupäraline uudisjutt" "Leeni", mis oli ilmunud uudisjuttudest kahtlemata kõige novellilikum: napp süžee, jõulised karakterid, dramaatiline pinge, terav konflikt.

Romantiline uudisjutt "Leeni" polnud siiski Vilde esimene novellikatsetus. 21. sept. 1883 kirjutas Vilde oma sõbrale J. H. Vahtrikule Karjakülast, et ta on "ühe kirjatöö kallal töös", mida tahab "müümiseks linna tuua": "see on üks algupärane novell" (6). Mõeldud on uudisjuttu "Musta mantliga mees", mis ilmus eriraamatuna 1886. a. Sellest võib järeldada, et Vilde läks kohe oma kirjanikutee algul kavatsuslikult novelli kirjutama. Teosest aga ilmneb, et ta tundis sel ajal novelližanrit pigem nimepidi, kui mõistis selle olemust. Novelližanrist võis Vilde saada aimu kas kreiskoolis kirjandustunnis kuuldust või, tõenäolisemalt saksa kirjanduse lugemisest. Ka on mõeldav, et Vilde oli tuttav A. Grenzsteini kirjutisega "Meie novellakirjandus", kuna Vilde dede peres "Olevikku" loeti.

Oma esimesi töid on Vilde hiljemgi novellideks nimetanud. On teada, et esimene kirjanduslik katsetus "Kurjal teel" valmis juba 1882. a., jäi aga siis ilmunud ning ilmus autorile eneselegi üllatuseks alles 1898. a. alapeal-kirjaga "Algupäraline jutustus päälinna elust". 1923. a. ilmunud "Kogutud teoste" I eessõnas nimetab Vilde seda "kõiki noorusnõrkusi põdevaks novelliks" (7). Samuti on ta "Musta mantliga meest" hiljemgi novelliks nimetanud. 1885. a. ilmus Vildel 2 novelli - juba eespool nimetatud "Leeni" ja "Virulase" toimetuse poolt väljaantud "Rahva Kirjakogus" nr. 7 "Norra rannas" (hilisema pealkirjaga "Mägede poeg"). Siitpealt saadab Vilde igal aastal lugejate ette 3 - 4 uudisjuttu lisaks romaanidele ning jutustustele.

Tulles uuesti tagasi 1885. a. juurde, leiame "Virulase" lisast veel J. Järve "algupäralise uudisjutu "Kadunud lootused", mis aga nõretab sedavõrd sentimentaalsusest, et pingele ja põnevusele ruumi ei jää, kuigi novelli välised vormitunnused olemas on. Jutt on lühike, orienteeritud ühe-

le sündmusele, hakkab juba õnnelikku lõppu näitama, kui toimub ootamatu pööre, millele järgneb traagiline lõpp.

Siinkohal võiks teha ka esimesed otsustused terminite kohta. Oma töös "Meie novellakirjandus" andis Grenzstein termini "novella" vasteks "uudisjutustus", 1884. a. võrdustas ta "novella" "uudisjutuga". Kõrvutuseks võib tuua 1880. a. "Meelejahutaja" sisukorras esineva punkti "Uudisjutustused ehk novellad" ja järgmisel aastal P. Undritzi tõlgitud K. Suomalaineni raamatu pealkirja "Novellad ehk uudisjutud". Ning 1884. aastal ilmub Tallinnas A. Stankovi toimetatud "Ameerika uudisjutud". Seega siis just neil aastail kujunebki meie oma termin "uudisjutt", mis tähistab novelli. Vähem suupärast varianti "uudisjutustus" tarvitatakse kaunis harva, eriti teadlikumate kirjameeste poolt, kes nähtavasti hoomasid siin segavat paralleeli omaette žanri jutustusega. Termin "uudisjutt" tõrjus kõrvale "novella" ja jäi valdavaks sajandi lõpuni.

Et aga novelli e. uudisjutu žanrinõudeid üldiselt ikkagi halvasti tunti ning terminikasutusse küllalt tõsiselt ei suhtunud, siis valitses sel alal kuni sajandi lõpuni üpris suur suvalisus, kuigi novelli ümber juttu veel korduvalt tehti.

Nii puudutab novelliküsimust 1886. a. "Virulases" J. Järv oma kirjutises "Eesti algupäralisest kirjandusest", kus ta kaunis segases sõnastuses meenutab uudisjutu paari tähtsat nõuet, nagu erandlike, teravdatud, selgepiiriliste karakterite ning sündmustiku selguse ja ereduse vajalikkust (8). Tähtsaks peab ta ka "jutuehituse", s. o. kompositsiooni selgust. Neid nõudmisi pole aga J. Järve arvates meie uudisjuttudes täidetud, või kui on, siis väga saamatult, "noorusnõrgalt". J. Järve kirjutis äratas tähelepanu, sest kohe vastas ajaleht "Valgus" omapoolse lühiartikliga (9). Autor, arvata vasti J. Kõrv, arvab, et kirjanik, kui ta ei taha või ei oska, ei pruugi reeglite ega "kunsti seaduste" järgi kirjutada, ent "kui üks kirjanik oma lugule peale kirjutab "Romaan" või "novella" jne., siis piab ta neid reegleid tähele panema, mis kunstiteadus romaanist ehk novellast nõuab". Kahjuks jätab kirjutise autor tähele panemata J. Järve poolt uudisjutule esitatud nõuded - ei arvusta neid ega lisa midagi uut.

1889. a. analüüsis A. Grenzstein "Olevikus" üsna põhjalikult K. A. Hermannii uudisjuttu "Häbelik Juhan" žanrinõuete

seisukohalt, ta tegi selle täiesti maha ning jõudis küllaltki olulisele järeldusele (10). Peamine põhjus, miks eesti algupärasest kirjandusest valitseb taoline alaväärtuslik looming, on selles: "Meil Bestlastel ei ole veel mitte üht tublit iseäralde trükitud kirjakogu, mis niihästi lugijatele kui ka noortele kirjameestele kõigiti eeskujuks võiks olla. /.../ Meil puudub ka veel oma kirjanduse ajalugu ja õpetus, mille järele kirjaõllul tuleks tööd teha." Nende soovide täitumist tuli aga veel kaua oodata.

1890. a. ilmunud kaks novelliarvustust ei lisa õieti midagi uut ega olulist senisele novellimõistmisele. Ajakirjas "Linda" kritiseeritakse A. Saali uudisjuttu "Sõstra silmad", mille karakterid leitakse olevat elujõuetud, liiga tavalised, samuti olevat konfliktid tuimad, kompositsioon kehv (11). Teine nimemärgi S. taha varjunud arvustaja "Olevikus" märgib A. Täkeri nn. tõenäoljaka uudisjutu "Issandale on neid tarvis" kohta, et autor ei tea üldse, mida "uudisjutt" tähendab ja missugune ta olema peab (12). Neis ja mõnedes teisteski kirjutisid esinenud vihjeist võib järelda, et vähemalt osa kriitikuid ning kirjamehi oli teadlik novellizantri suuremast nõudlikkusest. Missugune õige uudisjutt olema peab, ei nimetata, taunitakse vaid kõige silmatorkavamaid puudusi.

1891. a. puhkes kolme lehe - "Valguse", "Postimehe" ja "Oleviku" - vahel poleemika probleemi "mis on jutt?" ümber, mille käigus iseloomustati veidi ka novelli. Poleemika näitab aga küllalt veenvalt, et proosazantrite piirid olid enamasti ähmased nii kirjanikel kui ka arvustajail.

Sama aasta "Sakala" nelja numbrit läbivas kirjutises "Eesti kirjandus" toonitatakse taas juba 1880. aastast saadik tuttavat, et uudisjutt kujutab ainult üht ajalõiku inimese elust ja selle jooksul peab kangelase loomus mingil viisil avanema (13).

Läinud sajandi viimaseks tõsisemalt arvestatavaks teoreetiliseks tööks jääb 1893. a. ilmunud A. Perdi "Lendleht meie luulekirjanduse parandamiseks" (14). A. Pert heidab siin oma aja uudisjuttudele ette sündmustiku liigset laialivalgust ja trafaretti (kahe noore paariminek pärast suuremate või vähemate takistuste ületamist); ta jaotab uudisjutud psühholoogilisteks ("hingeteadlisteks"), ajaloolisteks ja rahvuslikeks, ning on üks esimesi teoreetiliste küsimustega tegelejaid, kes esitab selged nõuded kompositsioonilise sünd-

mustikul peab "alustus" (e. "sisseviimine"), "keskkoht" ning "lõpp" olema. Siiski ei tee ta vahet süžee ja faabula vahel ning nõuab sündmuste ajalis-põhjuslikku järgnevust. Meie parimaks uudisjuttude autoriks peab ta õigusega E. Vildet.

Üldse võib A. Perdi kirjutise põhjal tuua välja järgmised novellile omased tunnused:

- 1) lühike ulatus ja põnevus,
- 2) sündmuste koostentreeritus, ebatavalisus; mulje katkestamatus,
- 3) sisuline üldistusjõud,
- 4) kindel kompositsioon.

Enkki mõnigi A. Perdi arvamus on ebatäielik ja ta sõnastus abituvõitu (vastava terminoloogia puudumine või väljakujunematus sundis nii mõndagi mõistet ebamääraselt ära seletama), on selle kirjutisega tehtud teooriaalaseis küsimusis siiski samm edasi.

Sajandi lõpu novelliarvustusis teoreetilisi küsimusi ei puudutata. Kul arvustajail üldse midagi asjalikku on öelda, siis käib see kas novellide keelelise külje korrektsuse või sisu kõlbelisuse nõuetele vastavuse kohta. Ka K. A. Hermann oma "Eesti kirjanduse ajaloo" (1898) ei pea vajalikuks avada uudisjutu olemust, kuigi terminit ennast ta kasutab. Nii jääbki 19. sajandi kõige ulatuslikumaks ja spetsiifiliseks novelliteoreetiliseks käsitluseks A. Grenzsteini "Meie novellakirjandus" 1882. aastast. Et A. Grenzsteini novellikäsitlusele sajandi lõpuni samaväärsetki järke ei tulnud, sõltus osalt meie kirjandusteoreetilise mõtte üldisest arenematusesest ja loidusest, osalt aga kirjanduspraktikast enesest, milles siiski vähegi žanripärasem novell oli harv nähtus.

Ometi leidub selles uudisjuttude tulvas, mis 80. aastate keskpaigast alates ajalehtede jutunurki, lisasid ja kaasandeid ning kalendrisabasid täitis, mõndagi seesugust, millel kas rohkemal või vähemal määral oli novellile omaseid jooni, nagu lühike ulatus, ainestiku uudsus, süžeeiline põnevus, terava konflikti olemasolu. Palju ilmus tõlkenovelle. M. Jókai, I. Turgenevi ja B. Björnsoni kõrval tõlgiti arvukalt saksa perekonnalehtede 3. - 4. järgu autoreid ning nende eeskujul kirjutasid oma teoseid meie õnnelad ja kannikesed. Sajandi lõpu uudisjutus võib leida paralleele "meremaaks" kutsutud põnevusromaanidega. Novelligi püüti mahu-

tada võimalikult põnevamaid ning salapärasemaid sündmusi ja seiklusi.

Nii ilmus 1888. a. Chr. Kannikese sulest 3 uudisjuttu: "Möldri saladus", "Tundmuste vangis" ja "Kaks venda", kus läbi arvukate imelike juhtumiste, seikluste ja õnnetuste lõpuks ikkagi õnnelikku abielusadamasse jõutakse. Autoritest, kes sajandi lõpukümnendel astuvad üles enam kui ühe uudisjutuga, olgu nimetatud veel J. Pärn, J. Järv, O. Brunberg, K. A. Hermann, M. Pödder.

Teistest märksa enam tõusid esile E. Vilde uudisjutud, milles žanrinõudeid oli juba teadlikumalt järgitud. Kuigi ka E. Vilde on pidanud põnevusele põnevuse pärast lõivu maksma: mõnegi novelli, nagu "Jobu" (1886), "Kõie päält", "Terve mõistusega" (1888) ja "Haige tuvikene" (1889), väärtust kahandavad kunstlikult loodud põnevus ning ülepingutatud saatuslikkus. Rohkem aga kaaluvad sellised uudisjutud nagu "Rõuge armid" (1888), "Suguvend Johannes" (1891), "Peiu käsiraha", "Kännud ja käbid" (1892), "Västriku Aadu" ja "Kippari unerohi" (1893). E. Vilde ületas oma kaasaegseid autoreid nii uudisjuttude kvaliteedi kui kvantiteedi poolest, seega võime just teda pidada eesti kunstiväärtusliku novelli rajajaks.

Tagasi vaadates läinud sajandi kahele viimasele aastakümnele, võib öelda, et see oli ettevalmistav periood nii novelliteooria kui ka -praktika arengus.

K i r j a n d u s . M ä r k u s e d

1. S., Eesti uuemad kirjanikud. - Meelejahutaja II. Trt., 1880, lk. 151 - 159 ja 302 - 308.
2. ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi bibliograafia osakonna pseudonüümide kartoteegi andmeil peaks peituma nimemärgi S taga Matthias Johann Eisen.
3. /A. G r e n z s t e i n /. Meie novellakirjandus. - Oleviku lisaletk, 1882, nr. 4 - 6.
4. P ä r n , J. Head sõbrad. Novella linna rahva elust. Tln., 1883.
5. G r e n z s t e i n , A. Eesti sõnaraamat. Trt., 1884, vg. 99 ja vg. 164.

6. E. Vilde J. H. Vahtrikule 21. sept. 1883. - Rmt.: E. Vilde. Artikleid ja kirju. Tln., 1957, lk. 290.
7. V i l d e, E. Eessõna. Kogutud teosed I, 1923. - Rmt.: E. Vilde. Artikleid ja kirju. Tln., 1957, lk. 250.
8. J ä r v, J. Eesti algupäralisest kirjandusest II. - Vi-rulane, 1886, 31. V, nr. 23, lk. 1.
9. K õ r v, J.? Kodumaa ringvaatus rubriik. - Valgus, 1886, 13. VI, nr. 24, lk. 1.
10. G r e n z s t e i n, A. Häbelik Juhan. Dr. K. A. Her-manni uudisjutt. - Olevik, 1889, 12. II, nr. 6, lk. 1.
11. W, Sõstra silmad. - Linda, 1890, nr. 1, lk. 11 - 12.
12. S. Issandale on neid tarvis. A. Täkeri tõenäljakas uudis-jutt. - Olevik, 1890, nr. 34, lk. 857, vg. 2571 - 2572.
13. X. Eesti kirjandus. - Sakala, 1891, 31. X, nr. 44, lk. 1 - 2.
14. P e r t, A. Lendleht meie luulekirjanduse parandamiseks. Trt., 1893.

ON THE DEVELOPMENT OF ESTONIAN SHORT STORIES

H. Noor

S u m m a r y

The changes which took place in Estonian literature in the 1880s called attention also to the problems of the genre. Generic notions - "short story", "novel", "story" - began to appear in the titles and subtitles of literary works. The term "short story" was used for the first time in 1880 in the semiperiodical publication "Meelejahu-taja", which also included a short characterization of the genre. The most interesting treatment of the short story at the end of the past century appeared in the article "Our short stories literature", which was published in 1882 (the author was probably A. Grenzstein), it based its generic treatment of the short story on the comparison of the short story and the novel. 1885 was a remarkable year in Estonian prose literature: a member of original short stories along-

side with the first two original novels were published. Since then one can find in newspaper columns and supplements abundant material with features typical of the short story. A more conscious approach to the requirements of the genre can be found in the works of E. Wilde who deserves to be considered as the creator of the artistically mature short story in Estonian literature.

О СТАНОВЛЕНИИ ЭСТОНСКОЙ НОВЕЛЛЫ

Х. Ноор

Р е з ю м е

Наряду с другими проблемами литературного процесса в 1880-х годах предметом изучения стали и вопросы жанра. В заглавиях или подзаголовках печатающихся произведений указывались уже жанровые определения "новелла", "роман", "повесть". Термин "новелла" встречается впервые в эстонской печати в 1880 году в полупериодическом издании "Меэляжухуа", где дается и краткая характеристика сущности этого жанра.

Самой содержательной трактовкой новеллы в конце прошлого века была вышедшая в 1882 году статья "Наша новеллистика", автором которого, видимо, является А. Гренцштейн. Анализ в этой статье построен на сопоставлении новеллы и романа.

Примечательным стал 1885 год, когда в свет вышел уже целый ряд оригинальных новелл, а также два первых романа. Начиная с этого года в литературных приложениях газет публиковалось немало материалов, содержащих присущие именно новелле черты. Наиболее сознательно придерживался законов жанра Эдуард Вильде, которого мы и можем считать основоположником эстонской новеллы.

SETU RAHVALAULUD EKRRK KOGUS

P. H a g u

Laskõ_ks laulu mi ladusahe,
laskõ_ks ilo mi ilosahe:
siia_ks jää-i laulu' meil lae ala,
jää-i tarrõ s'oo laulu.
N'oo_ks läävä laulu' meil Tartohe,
Tartohe ni Tallinahe.

(Pelageja Metsa improvisatsioonist
rahvaluulekogujatele - EKRRK I 74,
119 (3))

TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri poolt korraldatavate rahvaluuleekspeditsioonide puhul on põhiliseks pedagoogilised ja didaktilised eesmärgid, üliõpilastele erialaste oskuste ja kogemuste andmine. See aga ei tähenda, et praktiline kogumistöö jääks seejuures hoopis kõrvaliseks asjaks. Üliõpilaste poolt kogutud rahvaluuleainesel on kindel teaduslik väärtus. Alates 1950. aastast on ekspeditsioonidel talletatud materjalid koondatud kateedri käsikirjalisse rahvaluulekogusse (signatuur EKRRK), lindistused aga kateedri fonoteeki (signatuur EKRRK, Fon). Nii kateedri rahvaluulekogu kui ka rahvaluulealaste ekspeditsioonide organiseerijaks ja juhendajaks on olnud prof. E. Laugaste. Kohapeal on gruppide tööd juhendanud kateedri õppejõud, aspirandid, laborandid, aga ka vanemate kursuste üliõpilased. Kuigi kateedri ekspeditsioonid on ulatunud väljapoole Eestitki (1951. a. - Valilai Karjala, 1953. a. - Karjala ANSV, 1970. ja 1972. a. - Vadja), on üldise frontaalse kogumistöö objektiks Eesti NSV territoorium. Selle kõrval on jälgitud ka spetsiaalküsimusi, näit. ühenduses hiin- ja vägilasmuistendite väljaandmisega töötati läbi piirkonnad, kus vastavat ainet leidus, mõned maanurgad (eriti Kihnu ja Setu) on olnud süstemaatilise jälgimise objektiks eraldi.

Kõige sagedamini on kateedri ekspeditsioonid suundunud Eestimaa kagunurka, Setumaale. See on ka mõistetav: juba J. Hurt on Setumaad nimetanud vanavara kullaauguks, siin on elav rahvatraditsioon suutnud õilmitseda kauem kui kusagil mujal Eestis ning alles oma esimesi kogemusi omandama asuvat

filoloogid-õpipoissi on paratamatult vaja viia sinna, kus ta oma õpihimu kõige otstarbekamalt saaks rakesse panna. Kindlasti pole vett vedama läinud see muljetepagas, mis neist kõikudest igamehe isiklikku mälestuste pauna on settinud (1), veel kindlamini on aja möödudes kasvanud kõige selle väärtus, mis tera- ja piiskhaaval on kokku kantud kateedri rahvaluulekogusse.

Kuigi TRÜ üliõpilaste esimene retk Setumaale sai teoks juba 1948. a. KKI kompleksekspeditsiooni raames (2), algas kateedri süstemaatiline kogumistöö Setus 1956. a. Tookordne ekspeditsioon seostus setu laulutraditsiooni filmimisega Obinitza ja Tona külas (operaator J. Mikk TRÜ foto- ja kinolaboratooriumist, teaduslik juhendaja ja filmimistöö organiseerija prof. E. Laugaste). Käigul osalesid ka kunstnikud E. Kits ja O. Kangilaski. Filmimist jätkati aastail 1961-1963 Haudjasaare ja Laossina külas (operaator E. Sakk, teaduslik juhendaja U. Kolk) ning 1977. a. Põrste ja Saatse külas (operaator H. Liblik, teaduslik juhendaja E. Laugaste). Üldse on aga Setusse korraldatud 15 ekspeditsiooni ning läbi käidud kõik setu külad. Kohapeal on tööd juhendanud E. Laugaste (1956. a.), I. Sarv (1959. a.), U. Kolk (9 korral) ja P. Hagu (4 korral).

Järgnevas püüame anda kokkusurutud ülevaate rahvalaulude kogumise veerandsaja-aastase töö tulemustest. Tõsi, ekspeditsioonidel on talletatud ka rahva jutuvara, lühifolkloori ja kombestikku, kuid ülevaade kõigest kogutust paisutaks liigselt artikli mahtu. Lauludega sobib piirduda sellekski, et alla kriipsutada kaht olulist rajajoont setu lauluvara publitseerimisel minevikus ja tulevikus: käesoleval aastal möödub 75 aastat J. Hurda "Setukeste laulude" viimase köite ilmumisest (3) ning "Vana Kandle" seeria editeerimise esimese ringi plaani on lülitatud ka üks köide setu rahvalaule. "Setukeste laulud" (edaspidi SL) on jäänud eesti folkloristikas tänini ühe piirkonna regilaulutraditsiooni kõige täielikumaks esinduseks. J. Hurda tänuväärse töö kiituseks tuleb nentida sedagi, et kuigi hilisemate aastakümnetega on Setust talletatud lauluvara kvantitatiivselt kasvanud mitmekordseks, pole siit täiesti uut ja üllatavat leitud. Muidugi ei tee see tühjaks folkloristide, sealhulgas ka üliõpilaste hilisemat kogumistööd, sest variantide väärtust oskame tänapäeval pareminigi hinnata, kui seda võidi teha J. Hurda päevil, ning tehnika areng on hääle ja lii-

kumise jäädvustamisel andnud meile sellised vahendid, millest siis ei osatud unistadagi. Pole mõtet siinkohal välja tuua plusspunkte, mida rahvaluulepala talletamisele annab pliiatsiga võrreldes magnetofon või filmikaamera. Ent hoolimata sellest, et me tehnikat nii mitmelgi põhjusel ja eesmärgil kasutame, on ka praegu folkloristi oluliseks töövahendiks vana hea pliiats. Siiski võib erinevust lindile ja paberile talletamise vahel pidada sedavõrd oluliseks, et me statistilises ülevaates lisame variantide koguarvule (arvesse on võetud ka fragmendid) sulgudes juurde, mitu varianti neist on jäädvustatud lindile.

Artikli eesmärk, ülevaade EKRK-s leiduvatest setu rahvalauludest, näib meile olevat kõige ökonoomsemalt realiseeritav statistilise ülevaadena. Kuivõrd me põhimõtteliselt püüame seda läbi viia tüübi tasandil, siis ei sobi selleks materjali hulga tõttu kõige ökonoomsem võte - tabel. Tuleks veel märkida, et käesolev artikkel pole setu ainesest esmane ülevaade - kuni 1976. a-ni käsikirja talletatud setu rahvalaulu kohta on olemas kursusetöö (4), mida artikli kirjutamisel on kasutatud võrdluseks. Kontrolli ja täpsuse huvides on kogu materjal siiski uuesti läbi töötatud.

Lüroepika

SL struktuuri järgides võtke meiega sissejuhatuseks esimese alarühmana kõne alla laulud laulust. "Ilo laulu" traditsioonilisi algusvärsse

Ilo sõidi jõkö pite,
laulu lak'a vällä pite

on kateedri kogusse talletatud 16(6) juhul. Kvantiteedi ligi kolmekordne kasv, võrreldes SL 6 variandiga, ei peegelda ehk siiski mitte niivõrd laulu märgatavat populaarsuse tõusu, kuivõrd tema tuntukssaamist küsitulejatele endile. "Lee-lo toomine", rühma teine laulutüüp, on variantide hulgalt jäänud peaaegu samaks - 3(1).

Müütiliste laulude rühma alustab Hurt "Kureneiuga" (13 var.), mis nüüdseks on saanud üldestilise konventsionaalse nimetuse "Tähemõrsja". Kateedri kogus esindab seda 1 var. ja varasemast traditsioonist erinevalt puudub selles sissejuhatav osa "Kurg künnab", tähemõrsja kasvab tedrest. Lisandub kaks liitlaulu: "Tähemõrsja + Kalmuneiu" - 1, "Kolm kätkit + Tütarde tapja + Tähemõrsja" - 1. Variant tüübist "Kurg

künnab" lahkneb varasemast setu lokaaltraditsioonist ja ühtib hoopis üldestilise arendusega. SL (13 var.) arvukam tüüp on "Ilmatütar" - 18(12), kuna kontaminatsioonid "Ilmatütar + Tähemõrsja" jääb variantide arv peaaegu samaks - 3(1). Ka "Kalmuneiu" arvukus on lihtlauluna kasvanud - 19(12), kuid vähenenud liitlauludes: "Kalmuneiu + Kosjasõit" - 1, "Kosjasõit + Kalmuneiu" - 1. Ainsa variandiga on esindatud "Leemeleht" ja kontaminatsioonid "Neiu veri + Neiu tahab talupojale", "Vaeslapselaul + Sajalaul + Neiu veri + Neiu tahab talupojale", "Neiu veri + Püha putk + Suur tamm", "Ask põllule + Arbijalaul". Lähedane SL tüübile "Tütar lätt kuulule mehele" on kateedri materjalides "Imä and koolule mehele" - 1. Kahekordseks on kasvanud "Nutva tamme" (SL "Tamme laulu") variantide arv - 9(2); ühele neist liitub "Neiulinn". Eestis tunduvalt populaarsemat tüüpi "Suur tamm" esindab ainult 1(1) variant. Taandumas on laulurepertuaarist fantaasiarikas, oma tähenduselt hämaraks jääv ning just sellega interpreteerima kutsuv "Imeline koda" - 1(1), mis korra esineb ka kontaminatsioonid "Imeline koda + Tütarde tapja + Uibuneiu" - 1(1). Tüüp "Uibuneiu" (SL "Uibonõ näiokõnõ") esineb Hurdal põhiliselt kontaminatsioonides, kateedri kogus aga ka lihtlauluna - 4(3). Tõsi küll, neist üks variant, fragmentaarne, tundub lähenevat tüübile "Karjasaatmine".

Legendid on oma varasema populaarsuse kaotanud. SL 14 var. vastu on tüübist "Jeesuse sõit" võimalik seada vaid 3(1). Mõnevõrra tuntum on "Ilma parandamine" - 6(2). Kuigi tegemist võib olla ka eelmise tüübi fragmentidega, tasuks siiski vist omaette tüübiks lugeda "Tühi kosõ talotütärd" ("Miks ilm udune") - 2(1).

SL "Muinasjutuliste laulude" rühmas tasuks omaette gruppina eristada perekonaballaade. Üheks populaarsemaks tüübiks on Setus ka hilisemal ajal jäänud "Naisetapja" ("Toomalaul") - 22(9). "Mehetapja" ("Maialaul") polnud samavõrd variandirohke juba SL-s (9), kateedri materjalides on selle arvukus veelgi väiksem - 4(2). Hurda tüübid "Tütar vette" ja "Ema ihkas minijat" on teineteisele väga lähedased, sageli omavahel põimuvad. Sellepärast on neid käesolevas ülevaates provisoorselt käsitletud ühtseks tüübiks "Tütarde tapja" - 13(6). Kui lihtlauluna oli SL vastavaid variante poole vähem, siis kontaminatsioonidega on olukord enam vastupidine: "Tütarde tapja + Uibuneiu" - 6(2), "Tütarde tapja + Uibuneiu + Suur tamm" - 1(1), "Tütarde tapja + Uibuneiu + Ilma-

tütar + Tähemõrsja" - 1(1). Üle-eestilise levikuga tüüp on "Uppunud vend". Nimetuse all "Vend veehädas" oli Hurdal võimalus esitada seda 15 variandis, meie materjalides on ta esindatud ainsa fragmentaarse tekstiga.

Oma varasemat populaarsust pole kuigivõrd minetanud "Venna sõjalugu" - 15(7). Lisanduvad veel kontaminatsioonid "Venna sõjalugu + Ilmatütar" - 1 ja "Venna sõjalugu + Kui mi muistõ noorõ olli (Vägimehe noorus)" - 1.

Armastus- ja perekonnaelu laulude rühmas on kunagine variantiderohke (SL 16) "Lunastatav neiu" taandanud vaid 2 variantile. Tüübid "Tikelaul", "Päevapoeg", "Luuda minek", "Marja minek" ja "Metsa minek" on Hurt asetanud müütiliste laulude rühma, seda nähtavasti oma algupäralt müütiliseks arvatud neiu kimbutaja tõttu. "Tikelaulus" tõepoolest leidubki üht-teist ebaselget - neiu arvates saab Tiket kinni püüda, ta palub vennal viia selleks palusse püünised, aga Tike asemel jääb paletesse kinni lind. Meie arvates koonduvad need laulud siiski ainult kahte tüüpi ning tegemist on neiu ülistamisega, kes oskab oma au hoida. Kuigi teema arendusel esineb ka ristumisi, seostub neiu marja minek valdavalt Tike kimbutustega, kes keerab marjavaka kummuli. Luuda või muidu metsa minekul on antagonistiks must mees, vana-mees, kõrk poiss, Päevapoeg, aga ka Tike, kes ajab "rinda riislõmma", ning selle antagonistist tapab neiu oma au kaitses. Teema populaarsus on vaieldamatu nüüdki, kuigi üleskirjutuste hulk ei suuda konkureerida möödunud sajandiga: "Tikelaul" - 4(1), "Luudaminek" - 13(5); kontaminatsioonis: "Tikelaul + Kalapüük - hää müük" - 1(1). Lisandub veel üks variant, kus "Marja minek" on saanud täiesti uue, tänapäevaimprovisatsioonilise lõpu: neiu meelstab oma kimbutaja endaga kaasa kolhoosi elama ja tööle (EKRK 67, 223 (1)). Tüüp "Müüdud neiu" - 2(2) pole ka varem olnud Setus eriti levinud (SL "Neiu müük" - 2), aga tunduvalt on oma positsioone loovutanud "Kosjasõit" - 4(1), tuleb ette ka kontaminatsioonis "Kosjasõit + Kaevul kosija + Venna sõjalugu", ja "Mitmesugused kosilased", mida kohtame vaid korra liitlaulus "Mitmesugused kosilased + Vana kosilane". Repertuaaris on säilinud "Kaval tütar" - 1, laul neiust, kes teeskleb surijat, et välja selgitada oma lähimate sugulaste suhtumist endasse. Üksainus variant on kirja pandud tüübist "Uba ja hermes", setu traditsioonis mõistatuslikust laulust, kus sisesejuhatuses kasutatakse üsna erandlikult sümbolpilti või

psühholoogilist paralleelismi oa ja herne omavahelisest kemp-lemisest, laulu sisu aga kujutab unist noorikut, kes ei kuu-
le ärgata, kaotab sellepärast oma kaasa ja asub teda otsi-
ma. Populaarsuse on säilitanud "Vana kosilane" - 14(6), lu-
gu, mis enamasti algab abielu ennustava neiu unenõoga ja
lõpeb vanast mehest lahtisaamisega. Tuntud on "Must naine"
- 6(2). Eesti traditsioonist on üsna viimasel ajal üle võe-
tud "Arg kosilane" - 1.

Selles rühmas tuleks nimetada ka tüüpi "Imeline emand"
- 16(11). Kuigi laulus puudub otsesõnul vihje armastustee-
male, võimaldab see sümbolset tõlgendust ning laulu ongi
tõepoolest kasutatud pulmalauluna. Kui SL lehekülgedel po-
le see tüüp kontaminatsioonide andnud, siis kateedri materja-
lides kohtab seda ka liitlaulu osisena: "Imeline emand + Tä-
hemõrsja" - 1 ja "Imeline emand + Kolm vaest" - 1. "Lindude
õlu" - 1 variant - on ilmselt fragment "Imelise emanda" lõ-
puosast.

Veel pole täiesti setu laulurepertuaarist kadunud ka
muinasjutulaul "Kuningatütre meelitamine" - 1(1), mis on re-
givarivormiliseks paralleeliks muinasjutule "Kõnelevad pea-
luud".

Kuigi J. Hurt on asetanud tüübi "Nurganaine" SL III
kõitese ning üldises eesti traditsiooniski on "Tuhulaul"
eelkõige lüüriline laul, mis situatiivselt seostus sünnitu-
se või varrudega, on Setu see tüüp selgelt lüroepilise
arendusega ning funktsionaalne kinnistuski polnud absoluut-
ne. Sellepärast arvame ta küllaltki populaarseks setu lüro-
epiliseks laulutüübiks - 8(4).

Sotsiaalseid suhteid ja olustikku käsitlevate laulude
rühmas on veel populaarsed tüübid "Härjad murtud" - 7(4) (SL
"Mets murrab künnilooma" - 12), kontaminatsioonid: "Luuda-
minek + Külmal kündma + Härjad murtud" - 1; "Hobune varas-
tatud" - 5(2) (SL - 12), kontaminatsioonid: "Kosjahobuse
sõõtmine + Nuttev tamm + Hobune varastatud" - 1; "Suur si-
ga" - 4(3) (SL "Sea tapmine" - 2); "Kalapüük - hää müük" -
3(3) (SL - 4), kontaminatsioonid "Kalapüük - hää müük +
Petis peiu" - 3; "Kolm vaest" - 3(2) (SL - 10). See-eest
"Harja otsimine" - 2(1) esineb SL-s ainult kontaminatsioo-
nis "Suga merde suigahtu + Venna sõjalugu". Ainsa variandi-
ga on kateedri materjalides esindatud tüübid "Saanitagemi-
ne", "Haned kadunud" ning kontaminatsioonid "Ehted varas-
tatud + Poisi ja neiu matus" - 1(1), "Põll põrmune + Ehted va-

rastatud". Ainus variant esindab ka tüüpi "Sõimajate tapmine" (SL "Poiss hobuseid jootmas" - 5), mis on omamoodi paralleeliks tüübile "Luudaminek".

Kaheldamatult kõige levinum lüroepiline laul Setus on "Hobune kadunud" - 52(25). Selline variandirohkus on ilmselt seletatav sellega, et laulu on kasutatud ka "Hobusemängu" tekstina, millele vihjab juba refräänsõnast tuletatud setupärsene laulu nimetuski - "Leigotaminõ". Hurt toob laulu ära nii jutustavate laulude hulgas ("Hobune varastatud" - 12) kui ka laulumängude all (3 var.).

SL tüüpide hulgas puuduvad vasted lauludele "Olli vala vaenõlatsi" - 1(1), "Torm viis venna Venemaale" - 1(1) ja "Nõiutud neid" - 1(1).

Kuigi lüroepikale pole setu repertuaaris (kateedri kogu järgi otsustades) püsima jäänud "Setukeste laulude" aegadega võrreldav positsioon, oli lähiminekus selle osakaal ikka veel märkimisväärne. Mõnedki laulutüübid on variandirikamad kui SL lehekülgedel. Kahtlemata kajastab see nihkeid ja muutusi laulurepertuaaris, sest paljud teised tüübid on samal ajal esindatud vaid variandiga või puuduvad hoopis. Lisaks pakkumisele on aga ilmselt mõnelgi juhul variandirikust põhjustanud ka nõudmine, tüübi tundus küsitlejale. Setu regivärsitraditsiooni üldist taandumist iseloomustab lüroepikas kõige ilmekamalt märgatav liitlaulude vähenemine.

Lüürika

Erinevalt lüroepikast, kus tüübi määratlemine ei valmista põhimõtteliselt erilisi raskusi, on setu lüürilise regivärsi tüüpidesse jagamine tõsine teoreetiline ja praktiline probleem. Setu lüürilises laulus võib mõnes variandis harkuda üksteise külge järjestikku mitu lähedast või temaatiliselt sobivat motiivi, mis muus eesti traditsioonis esinevad omaette laulutüüpidenä. Seejuures pole need motiivid ka sel määral välja arendatud, et teksti saaks kõnkluseta lugeda eri laulude kontaminatsiooniks, setu traditsioonis nad iseseisva tervikuna üldse ei esinegi. Sellepärast on nii mitmegi temaatilise rühma puhul variantide tüüpidesse kokkuvõtmine pelgalt provisoorne, kuigi lähtuda on püütud laulu domineerivast motiivist.

Alustame ülevaadet lüürrikaski SL struktuuri jälgides lauludega laulust. SL "Kost ma latsi laulu sai" (18) vastavad tüübid "Laulud tööi õpitud" - 5(4) ja selle paralleel või eriarendus "Ime kudi ilokangast" - 5(3). Laulma kutsuvad ja õhutavad "Velekese" (või "Naakõ, vele, laulõmahe") - 4(4), "Hoi, tara pois'okõsõ" - 6(6), "Truba Taar'a" - 4(4), "Paras laulupark" - 2(1). Parajät lauluaega ja -kohta kiidavad "Laulge hilja õhtul" - 6(4), "Laulgem mäel" - 2 (erineb maaslennitsa "Mähäälest"), "Ladus minna lauluga" - 1, "Lää viirde veerätämä" - 1(1), "Kaja kostab kaugele" - 1. Laulu ülistab "Laulu võim" - 2(1) ja "Ilus on neiu laul" - 1. Ka uemate kultuuri- ja moevoolude keskel muistset pärandit säilitama ja kasutama õhutab Põrste koori eeslaulja V. Pähnapuu sõnastuses Setus laiemaltki tuntuks saanud "Laulkõ sedä seto laulu" - 1. Neidude laulu ilu kiidab "Ilus on neiu laul" - 1; neidude ja naiste laulu võrdlus on setu laulurepertuaaris traditsiooniline ja ka meie materjalides leidub napp, kuid särav võrdlus:

Koh õks lauli' neio' noorõ',
 linahiussõ' leelotõli',
 sääal õks suvi tarrõ tulli,
 linnas' liblik põrmandulõ.
 Koh õks lauli' naase' noorõ',
 linikpää' leelotõli',
 sääal õks tungal tarrõ tulli,
 hüürdü küdsi põrmandulõ. (EKRK I 18, 180 (40))

Laulma kutsumist ning väga mitmeid muid laulu ja laulmisega seotud motive kohtab ka mitmel pool mujal, üsna üldiselt aga improvisatsioonides.

Töölaulude osa on kateedri kogus üsna rikkalik, küllap sellepärast, et ekspeditsioonidel on need ikka süstemaatilise küsitluse objektiks olnud. Antud laulurühmas pole liigitust püütud viia tüüpideni, peatuma on jäänud mingi teatud tööga seotud laulude temaatilistele rühmadele.

Karjalaule on talletatud 70(35), enamik neist on lauldud karja metsasaatmiseks, pisut vähem karja kojuajamiseks, kuid leidub ka karjaelu kujutust jm. Võrdluseks - SL esitab karjalauludest 32 varianti. Ainsa variandiga on kateedri materjalides esindatud "Luudaminekulaul" ja õitsilaul - 1(1). Koduste töödega seotud lauludest on kõige arvukamalt variante "Käsikivilaulust" - 26(12), ilmselt sellepärast, et se-

da on esitatud ka laulumänguna. Järgnevad ketruslaulud - 7(5), laul kanga kudumisel - 1 ja pesu pesemisel - 1(1). Põlulütöõlauludest on lõikuslaule 36(26), sõnakulaotuslaule 14(5), linakitkumislauale 6(2) ja heinatöölaule 2(1).

Lauale loodusest on palju napimait. Populaarseim on ka-lajärve kiitus "Järvehääl" ("Jyykõnõ, järvekene") - 10(6). Tuntuselt võistlevad temaga uuemad laulud "Oh sa matal tam-mõkõnõ" ("Ladvad lindudele") - 10(7) ja "Kits lätš orgc orassillõ" - 18(10). Variandivaesemad on "Kõokõnõ, tammõkõ-nõ" - 2(1), "Vihm võõrale maale" - 2, "Kuku, kagu" - 2(2), "Hunt ja kits" - 3(1), "Vareselaul" - 2(1), "Heinast hobu" - 1 ja "Unelaul" - 2(2).

Laulud ühiskondlikest suhetest ja küla argipäevast on üpris väikesed rühmad. Siin leidub vaeslapselaule - 9(4), laule lese raskest elust - 7(5); laulutüübid "Rikas sõimab reeks" - 2, "Olli or'ah, käve kar'ah" - 1, "Pelgä-i pintsa-kita" - 1(1), "Krõllo Miko ilmarikas" - 1(1), "Asjata loo-dud" - 1(1), "Oo vanna vanaessä" ("Vaesele poisile ei tulda naiseks") - 1(1), "Küläkene väikukõnõ" - 1(1), "Varga õpe-tamine" - 2(1), "Mis on hea varastada" - 2(2). Muinasjutust on pärit laul "Vaeslaps kääks" - 1, mis materjalides esineb üksi, ilma muinasjututekstita. Kõige variandirikkamaks tüü-biks on siin "Imed" ("Pahupidi") - 20(15). Nekrutilaule on talletatud 5(3), nekruitiitke - 4. Vägivaldsest sõttaviimi-sest räägib ka tüüp "Jako, Järvo säksolanõ" - 2(1).

Arvukam on laulude rühm noorte omavahelistest suhetest, armastusest ja abielust. Populaarsed on "Kui mi muistõ noo-rõ olli" ("Vägimehe noorus") - 20(13), "Lätši küllä kükä-killä" - 7(5), "Vanapõisi ja vanatüdruku matmine" - 8(5), "Mis viga mulle tulla" ("Illos tütrik, matal mamsel") - 11(8), "Üü pikk om ütsindä maada" - 11(7), "Õõsi üksi" ("Mitc Mat'oga magasi") - 13(7); uuemad laulud "Kuku maama, tsirgu maama, kos'a omma' kua takah" - 11(6), "Ma lätši läbi Ser-ga külä" - 16(11), "Ketra, Liisu" - 5(3), "Kui ma olli noo-rõkõnõ, võeh ma olli ull" - 4(4). Mõrsjaitku paroodia on "Vanaimäkene" - 16(15), sama teksti, kuid teistsugust meloo-diat kasutav "Lelläkene" - 4(4) ja Uusvada küla meeste poolt tuntuks lauldud "Härmä Ivokõnõ" - 2(2), kus "Vanaimäkese" me-loodiale on loodud uued sõnad. Variandivaesemad on noormeese-te laulud "Võta mulle naine" - 1(1), "Vahelt vaeslaps" - 1(1), "Kardab kurja" - 2(1), "Vend võtab naise maalt" - 1(1), "Teng, naine, hobu" - 3(1), "Ütel velel ülti ollõv halva-

võitu naane" - 5(5) ja "Võti piidsa, pessi naist" - 1(1). Ainult mõnevõrdilised on ka neidude laulud "Ärge põlake üksteist" ("Metsapuud pole ühepikkused") - 4(1), "Neulinn" - 2, "Oleks see mees minu" - 3(1), "Poiste pilge" - 4(3). Ainsa variandiga on esindatud tüübid "Kikkä küllä uulitsalõ" (neiu uurib, mis tööd keegi kodustest teeb), "Neiu kiitus", "Laisk noormees, laisk neiu", "Miks neiu kaunis või inetu", "Mis saad, neiu, oma tööst", "Tat'õ ja Kull'õ kosjad" ning "Tee mul väike tõllakene" - 1(1), "Hallitanud poiss" - 1(1), kosjafantaasia "Uibo olli külä otsah" - 1(1). Paremini näikse olevat repertuaaris püsinud õpetuslaulud noormeestele "Ar sa võtku-i vanna naist" ("Tillukene naine") - 4(3) ja neidudele: "Tule meie külla mehele" ("Oi, oi, Liisokõnõ") - 3(3), "Ära mine randa mehele" ("Tat'okõnõ") - 12(9), "Tule randa mehele" - 2(2), "Lesele mehele" - 5(3), "Vanale mehele" - 1, "Joodikul mehel" - 1 ja uuem laul "Jummal hoia joodikulõ" - 7(5).

Täiesti omaette valdkonna moodustavad setu pulmalaulud. Olulise osa nende hulgas hõlmavad mõrsjaitkud, sest setu pulmas oli mõrsja põhiliseks tegevuseks laulmine. See algas juba pulma kutsudes itkemisega kõigile sugulastele ning jätkus ka pulmas kuni mõrsjakodust lahkumiseni. Talletatud materjalis leidub mõrsjaitke (liigitus lähtub itku objektist) järgmiselt: maamakõsõlõ (emale) - 21(10), tatakesele (isale) - 6(2), ristämäle - 10(7), ristesäle - 2(1), vanaimäle - 1(1), tädile - 4(4), lelläle - 1, vel'okõsõlõ (vennale, aga ka külapoisile ja üldse noormehele) - 75(50), tsids'akõsõlõ (õele, aga ka üldse neiuile) - 13(10), sõbrakõsõlõ (sõbratarile) - 3(2), lellänaaselõ - 4(4), vele-naaselõ - 1(1), tädipujalõ - 1(1), ristivelele - 1(1), ristivelenaaselõ - 1(1), hõimule (suguvõsale) - 5(4) ja itk sugulaste pulma kutsumiseks kodust lahkudes: "Ihä kolka kutsmahe" - 1(1). Lisandub 5(5) itku, mis pöördumisõna puudumise pärast jäid esialgu identifitseerimata.

Kuna ülejäänud pulmalaulude enamik on talletatud lindile ning suur osa neist on senini litereerimata, siis on käesoleva ülevaate jaoks loobutud ülesande mahukust ja ka teoreetilise läbitõttatuse puudulikkust arvestades edasisest liigitusest tüüpide tasandini. Eristatud on vaid paari funktsionaalset rühma: pulma sõidulaulud (mn. seadikhäl, valdavalt tüüp "Sõida, sõnnikõnõ", aga ka "Veimevaka toomine" jt.) - 25(23); kaasitused - 27(25), kõik muud pulmalaulud - 76(57).

Setu surnuitkud on ekspeditsioonidel olnud spetsiaalse ning süstemaatilise küsitluse objektiks juba pikemat aega. Mõrsojaitkudega võrreldes on surnuitkude küsitlemisel ja talletamisel oma raskused: kui mõrsojaitke pakutakse kogujale meeleldi ning pea iga laulu tundev naine on valmis ja suuteline vähemalt ühe variandi kohe esitama, siis surnuitku kättesaamine on võrratult keerulisem. See eeldab sügavat usalduslikku kontakti küsituleja ja lauliku vahel, õige ajamomendi ja meeolelu tabamist. Kateedri kogusse laekunud itkutekstid pole tõepoolest talletatud traditsioonipärasel tavandilises situatsioonis, s. o. itkuna peietel või kalmul (neis kohtades pole paaril viimasel aastakümnel itke peaaegu üldsegi enam esitatud), kuid talletusi võib lugeda sellest hoolimata autentselt traditsioonilisteks, sest laulikud on ikka reprodutseerinud neid tekste, mida nad tõepoolest on korra juba esitanud õiges tavandilises funktsioonis. Ometi nõuab itku esitamine kogujalegi laulikult tõsist emotsionaalset ja psüühilist pingutust, sest ka pelk meenutus, varem esitatud reprodutseerimine sunnib uuesti läbi elama kogutud meeoleulusid ja tundeid. Sellepärast polegi mitte iga laulik nõus pikemata surnuitku esitama; ka on kogemus näidanud, et teinekord takistab laulikut itku esitamast uskumustele tuginev kartus. Kõike seda silmas pidades võib kateedri surnuitkude kogu lugeda märkimisväärseks. Itkemise objekti järgi jaotub talletatud materjal järgmiselt: maamakõsõlõ (emale) - 26(11), tätäkesele (isale) - 1(1), vell'okõsõlõ - 5(5), tsids'akõsõlõ (õele või külatüdrukule) - 4(4), sõbrakõsõlõ - 4(4), mehele - 4(4), pojale - 1(1), tsõdsõlõ (tädile) - 1(1), ristämäle - 1(1), tsids'amehhele (õemehele) - 1. Oma esituslaadilt ja teemaltili kuuluvad surnuitkude juurde ka mõrsojaitkud surnud emale - 1(1) ja isale - 1(1).

Süstemaatilisest küsitlusest annavad tunnistust laulud pühadest ja kalendritähtpäevadest. Nii on talletatud maase-nitsalaule ("Mäehäl") - 24(20) (SL - 11), urbepäeva laule - 6(3) (SL - 3), kiigelaule, mis Setus seostuvad vahetult lihavõttepühadega - 52(33) (SL - 8), jaanilaule - 16(11) (SL - 3), peetripäeva laule - 1(1), päätnitsapäeva laule - 5(4), maarjapäeva laule - 1, kadrilaule - 15(9) (SL - 6). Lisanduvad üldine prassnikulaul - 1 ning paabapraasniku laulud - 2(2); põhiliselt paabapraasniku repertuaari kuulus laulutüüp "Elli Ill'o, elli Kull'o" - 4(3). Pidotsemisega tihedalt seostuvast viinast ja õllest on iseseisvaid, teisve

teemadega liitumata laule napilt: "Matke mind viinakeldrisse" - 1, "Kiä kuah olt tekk'" - 2(2), "Tilgakõnõ" - 1(1), "Till topsi" - 2(2).

Variandirikas on laulumängude rühm. Siin leiduvad tüübid "Rikka ja vaese mäng" (SL - 2) - 16(9), "Rikas puu" - 3(3), "Leinamäng" (SL "Kurva mõrvoja kooletamine" - 1) - 13(7), "Pajamäng" - 7(5), "Vöökudumismäng" (SL "Vüü kudamine" - 1) - 10(6), "Sinimaniseele" (SL "Neidsütamine" - 2) - 18(13), "Kosjamäng" (SL "Kiä tule mu velele" - 1) - 6(4), "Rõikamäng" (SL "Rida kakmine") - 2) - 4(1), "Naerimäng" - 10(5), "Väravamäng" - 5(2), "Ketrusmäng" ("Ketsotamine") - 5(5), "Linamäng" ("Ütle mullõ, velekene, kuis linnu külbetässe") - 6(2), "Sõrmemähkimismäng" - 4, "Aiamäng" - 1(1) ja "Kullimäng" - 1(1). Laulumängudeks on ka uemad laulud "Oh sa vana valgõ jänes" ("Jänese õhkamine") - 9(8), "Lätsi alla lilli" - 9(8), "Eelä olli pümme üü" - 1(1). Mänguline liikumine saatis laule "Kergotamine" (SL "Kergotamise laul" - 3) - 5(3), "Handa, handa, hahekõsõ" (SL "Kirmaski laul B, Hannalaul" - 1) - 2(1), aga ka "Mõistatuslaulu" - 6(1). Kirmaskitel (külapidudel) oli vanasti pikkade lüroepiliste laulude harilikuks esitamisvormiks pöörajooks - naised seisisid lauldes poolkaares (ringis), kooripartii ajal, pärast eestütteleja sõnu, sooritas üks (paar) naistest individuaalsete tantsusammudega vastupäeva liikudes teiste ees sõõri, kuni jõudis oma endisele kohale. Pärast seda alustas sõõrliikumist järgmine laulja (paar). Laulu alustasid värvid:

Tsyyri₁ks, tsyyri, püürä, püürä,
tsyyri₁ks, tsõõrigu sysarõ,
püürä, meelimar'akõsõ jne.

Need traditsioonilised algusvärvid, millele järgnes sageli küllaltki pikk improvisatsiooniline arendus, olid sissejuhatauseks jutustavale laulule. Ka kateedri materjalides leidub kenake arv pöörajooksu algusvariante (ilma üleminekuta lüroepikale) - 15(13), kus tegemist pole sugugi ainult paarivärsilise fragmendiga, vaid ilusa arendatud tekstiga.

Mängulaulude kõrval peab märkima pisikest rühma tantsulaule: "Kats syserd kargas" - 1(1), "Mi külä kütse' naase'" - 1(1), "Kaarasin" - 1(1), "Kirilä, tui, tui" - 1(1), "Üts, kats, kolm" - 1(1), "Pilamutri Karila" - 1(1). Neid lauldi tantsu (enamasti karguse) saateks, kui kohal polnud pilli.

Lastelaulude repertuaar on kateedri materjalides esindatud küll tunduvalt variandirikamalt, võrreldes SI-ga, kuid uusi tüüpe on lisandunud vähe. Kogus on hällituslaule (SL "Latsõ hällütamise laul" - 5) - 16(7); hüpituslaulud "Sõit, sõit, sõtsele" (SL "Latsõ tsõõtamine" - 1) - 3(2) ja "Kassilaul" (SL - 1) - 4(3); ahellaulud "Liiri-lõõri, lõoke" (SL "Tsiiri, tsiiri, tsirgukõnõ" - 8) - 15(8), "Kus sa lähed, hiirekene" (SL "Hiirelaul" - 2) - 3(1), "Kits kile karja" - 1, "Memm läks aita" (SL - 1) - 5(4), "Ega susi kits süü-s" (SL - 1) - 2(2), "Onnimanni" - 1. Muudest lastelauludest kohtame tüüpe "Parmu matus" (SL "Tere, tere, sikkõnõ" - 1) - 4(2), "Vares, vaga linnukene" - 5(3), "Papp läts' lauta lammast tapma" (SL "Või, või, võõras tule" - 1) - 11(6), "Roti pulmad" - 1(1), "Tsirka, tiid'okõnõ" - 1(1), "Keeda putru, Pulli naine" - 3(2), "Meie kiisul kriimud silmad" - 1(1).

Üllatavalt vähe on Setust sattunud kateedri kogusse loitse. Esindatud on vaid "Noore kuu teretamine" - 1, "Lepatriinusõnad" - 2(1), "Varesele valu" - 1 "Ussisõnad" - 1(1), "Vihtlemisõnad" - 3(1), "Jala arstimise sõnad" - 3(2), "Naba paika" - 2(1), "Paistetussõnad" - 1(1) ja "Kadeduse sõnad" - 1(1).

Setu laulikud on olnud ikka kuulsad oma improviseerimisvõimega, oskusega leida sobivad sõnad igas olukorras ning vermida oma mõtted ja tunded regivärsi traditsioonilisse kunstilisse vormi. Ka meie materjalides on improvisatsioon rikkalikult. Paari improvisatsiooniteemat võiks isegi eraldi välja tõsta, nagu koosviibimise lõpul lauldavaid "Tehtu-i kuigi kodo minnä" - 12(10), "Naakõ, naase, minemähe" - 7(7) ja improvisatsioonid rahvaluulekogujatele - 18(9). Põhiosa moodustavad siiski improvisatsioonid väga mitmesugustel muudel teemadel - 173(92).

Olemegi ülevaatega lõpule jõudnud. Kokkuvõtlik statistika setu regivärsist laulurühmade kaupa näeb välja järgmiselt:

lühroepikat - 332(151) varianti, sellest:
 laulud laulust - 19(7), müütilised laulud - 68(34), legendid - 11(4), perekonnaballaadid - 48(21), sõjalaulud - 17(7), armastus- ja perekonnalaulud - 80(34), laulud sotsiaalsest suhetest ja olustikust - 89(44);

lühürikat - 1448(926) varianti, sealhulgas:
 laulud laulust - 43(28), tšõlalaulud - 165(88), laulud loodu-

sest - 52(30), laulud sotsiaalsetest suhetest ja argipäevast - 49(32), nekrutilaulud - 11(4), laulud noorte suhetest, armastusest ja abielust - 199(135), mõrsjaitkud - 155(105), muud pulmalaulud - 128(105), surnuitkud - 50(34), laulud pühadest ja kalendritähtpäevadest - 133(91), laulumängud - 156(99), tantsulaulud - 6(6), lastelaulud - 76(43), loitsud - 15(8), improvisatsioonid - 210(118).

Kokku on 1981. a. 1. septembri seisuga kateedri kogus 1780(1077) setu regivärsiteksti. Uuemaid (riimilisi) laule, mille täpsemast käsitlusest siinkohal loobume, on setudelt talletatud 180(106) varianti.

K i r j a n d u s

1. Vt. näit. M e t s m a , H. Setu rahvalaulu otsimas. - TRÜ toimetised, vihik 501, lk. 102 - 105.
2. P i n o , V. ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi 1948. a. ekspeditsioon Kagu-Bestisse. Kriitiline analüüs. Diplomitöö. Trt., 1950. (Käsikiri TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris).
3. H u r t , J. Setukeste laulud. Pihkva-eestlaste vanad rahvalaulud ühes Räpina ja Vastseliina lauludega. I - III. Helsinki, 1904 - 1907.
4. P r u u l i , T. Setu rahvaluule kogumine nõukogude perioodil. Kursusetöö. Trt., 1977. (Käsikiri TRÜ EKRK-s).

SETUKESISCHE VOLKSLIEDER IN DER FOLKLORESAMMLUNG DES
LEHRSTUHLIS FÜR ESTNISCHE LITERATUR UND VOLKSDICHTUNG

P. Hagu

Z u s a m m e n f a s s u n g

Obgleich sich die folkloristischen Expeditionen des Lehrstuhls für estnische Literatur und Volksdichtung der Staatlichen Universität Tartu auch über die Grenzen der Republik

erstreckt haben (in die Karelische ASSR, zu den Woten und den waldaischen Kareliern), wurde der Grossteil des Materials in Estland aufgezeichnet. Einige Gebiete Estlands (darunter auch das der Setukesen) sind zum Objekt der speziellen Untersuchung gewählt worden. Ab 1950 werden alle Expeditionsmaterialien in die Folkloresammlung eingeordnet - in die handschriftliche Sammlung (Signatur EKRK) und in die Phonothek (Signatur EKRK Fon). Der vorliegende Artikel stellt einen statistischen (vorzugsweise nach den Liedertypen gegliederten) Überblick über das setukesische Volksliedergut in der Folkloresammlung des Lehrstuhls dar.

СЕТУСКИЕ НАРОДНЫЕ ПЕСНИ В ФОЛЬКЛОРНОМ АРХИВЕ
КАФЕДРЫ ЭСТОНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ФОЛЬКЛОРА ТГУ

Пауль Хагу

Р е з ю м е

Хотя фольклорные экспедиции кафедры эстонской литературы и фольклора ТГУ проводились и за пределы республики (в Карельскую АССР, к валдайским карелам и води), основной материал собран на территории Эстонии. Некоторые регионы, в том числе и Сетумаа, находятся под постоянным наблюдением и изучением. Начиная с 1950 г. все полученные экспедиционные записи объединены в рукописном собрании кафедры эстонской литературы и фольклора ТГУ (сигнатура EKRK), а магнитофонные записи - в соответствующей фонотеке (сигнатура EKRK Fon). В настоящей статье приводится (преимущественно на уровне песенных типов) статистический обзор народных аллитерационных песен сету, хранящиеся в фольклорном архиве кафедры.

TRÜ ETTEVALMISTUSOSAKONNA JA KIRJANDUSKURSUSE
SPETSIIFIKAST

R. V ä ä r i

Uued arengutendentsid NSV Liidu kõrgkoolidesse vastuvõtul tõstatasid vajaduse suunata kõrghariduse omandamisele endisest rohkem töölisnoori. Üks selle ülesande lahendamise teid oli kõrgkoolide juurde ettevalmistusosakondade loomine. Ettevalmistusosakonnad (nullkursused) loodigi 1969. a. sügisel. TRÜ-s avati osakond 1. augustil 1970. Nii on TRÜ ettevalmistusosakonnal möödunud esimene juubel, seljataga on 10 tööaastat.

Ettevalmistusosakonna esimeseks juhatajaks-dekaaniks määrati dots. Anatoli Mitt, kes töötas nimetatud kohal 3. aprillini 1974, mil lahkus töölt tervislikel põhjustel. 1974. aasta aprillist käesoleva ajani töötab ettevalmistusosakonna juhatajana dots. Kalle Velsker. Esimesel tööaastal oli osakonnal vanemlaborandi ja laborandi koht, mis hiljem asendati ühe kohaga. Alates 1970. aastast töötab sellel kohal Eva Hindoala (1). Õppetööd viivad läbi kateedrite õppejõud. Esimesel, 1970/71. õppeaastal luges eesti keele ja kirjanduse kursust Valve Kingisepp, kes määrati eesti keele kateedri õppejõuks 20. okt. 1970. Teisest (1971/72) õppeaastast eraldati kirjanduskursus eri distsipliiniks ning õpetajaks (tunnitasu alusel) määrati Endla Kõst. 16. okt. 1972 kinnitati eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri õpetajaks Reet Väeri (1973. aastast vanemõpetaja), kes loeb ettevalmistusosakonna kirjanduskursust käesoleva ajani.

Riikliku plaani kohaselt tuleb TRÜ ettevalmistusosakonda igal aastal vastu võtta 150 kuulajat. Seni on plaan alati täidetud (v. a. 1971. a., mil õppima asus 110 kuulajat, põhjuseks vastuvõttueeskirjade täpsustamine aastase pideva tööstaazi osas). Plaanilised 150 kohta on jaotunud eri aastatel erinevalt: 1970/71. õ.-a. 75 päevases, 50 kaugõppes, 25 õhtuses; 1971/72 kuni 1975/76 125 päevases ja 25 kaugõppes ning alates 1976/77. õppeaastast kõik 150 kohta päevases osakonnas. Kaugõpperühmad moodustati uuesti alates 1. okt. 1981. a.

Ettevalmistusosakonda vastuvõtu maksimaalmäär on 20-30 % I kursusele vastuvõetavate arvust. Sobivate kandidaatide väljavalik ettevalmistusosakonda toimub vestluses ilma eksamiteta. Vastuvõtukomisjoni kuuluvad eriaine õppejõud ja teaduskondade esindajad, kes hindavad teadmisi fikseeritud eksamiainetes ja sobivust valitud erialale.

Ettevalmistusosakonda kuulajateks võivad suunata viimasel töökohal vähemalt aastase pideva tööstaažiga töölisi, kolhoosiliikmeid ja armeeteenistusest vabanenuid vastavalt tööstusettevõtte, side-, transpordi-, ehitus- ja geoloogilise luure organisatsioonid, pimedate ühingu õppe- ja tootmiskombinaadid, sovhoosid, kolhoosid, majanditevahelised põllumajandusettevõtte ja tootmiskoondised, Nõukogude armees väeosad (suunamiskiri kehtib 1 aasta). Vähemalt kaheaastase tööstaažiga müüjaid, kontrolör-kassapidajaid, kokki ja kondiitreid võivad suunata kaubandusorganisatsioonid ja toitlustusettevõtte (2). Õppetöö ettevalmistusosakonnas algab 1. detsembril ja kestab 8 kuud, kuulajad saavad stipendiumi ja kindlustatakse ühiselamukohaga. Ettevalmistusosakonna lõpueksamite sooritamise järel võetakse üliõpilaskandidaadid vastu I kursuse üliõpilasteks.

Kümne aasta jooksul on ettevalmistusosakonda astumiseks esitatud 2312 avaldust, vastu on võetud 1468 kuulajat, neist on 66,4 % töölisi, 24,2 % demobiliseeritud noormehi ning 9,4 % maanoori sovhoosidest ja kolhoosidest. Filoloogiateaduskonna 0-kursusele on esitatud kümne aasta jooksul 306 avaldust, vastu on võetud ettevalmistusosakonda 229 kuulajat, osakonna lõpetas ja sai üliõpilaseks 151 noort. Ettevalmistusosakonna lõpetanute üldarv on 972, s. o. 66,2 % vastuvõetuist (3). Osakonnast väljalangevuse põhjusi on mitmeid, neist olulisemad on nõrk üldhariduslik tase, sobimatus kõrgekooliõpinguteks, distsiplineerimatus jt. Ettevalmistusosakonna üks funktsioone ongi sobivate üliõpilaskandidaatide väljaselgitamine ja nende igakülgne ettevalmistamine ülikooliõpinguteks. Seega on väljalangevus 0-kursuselt põhjendatav, sest 8-kuune süstemaatiline põhjalik õppetöö kuulajatega selekteerib välja tõsiste huvide ja töökusega ülikoolivõimelised noored ning väldib nende hilisemat kõrgkoolist väljalangevust. Ettevalmistusosakonda vastuvõetutel on keskkooli lõputunnistuse hinnete keskmine 4,0. Mõningaid kõikumisi esineb teaduskonniti. Kõrgeim lõputunnistuse hinnete keskmine (4,2) on pidevalt olnud bioloogia-geograafia-

teaduskonda astujatel, kõige kõikumam aga (3,4-st 4,5-ni) kehakultuuriteaduskonda soovijail. Ettevalmistusosakonna lõpetanute edasijõudmise dünaamika ja akadeemiline edukus TRÜ-s õppides on olnud aastate lõikes erinev. Õppeedukus on viimastel aastatel pidevalt kasvanud ning ettevalmistusosakonnast tulnute eksmatrikuleerimine vähenenud. Kui näiteks 1972. a. lõpetas I kursuse 81 % ettevalmistusosakonnast tulnuid, siis alates 1974. aastast on see protsent üldiselt ületanud 90. Õppeedukus on erialati ja teaduskonniti erinev, ulatudes ajaloo- ja eesti filoloogia osakonnas ning bioloogia-geograafia- ja õigusteaduskonnas 100 %-ni. See, et edasijõudmatuse tõttu eksmatrikuleeritakse ettevalmistusosakonnast tulnuid suhteliselt vähe, on tingitud O-kursuse positiivsest osast teadmiste värskendamisel ja igakülgselt süstemaatilisest ettevalmistusest (4).

Ettevalmistusosakonna spetsiifikat arvestades toimub õppetöö eksamiainetes. Eesti keele ja kirjanduse ühendkursus on ette nähtud arstiteaduskonda, matemaatika, majandus-, bioloogia-geograafia, füüsika-keemia, kehakultuuriteaduskonda ja psühholoogia osakonda astujaile. Neil on ettevalmistusosakonna lõpueksamina (ühtlasi ülikooli sisseastumiseksamina) kirjand. Humanitaaraladele (filoloogia- ja õigusteaduskonda ning ajaloo- ja defektoloogiaosakonda) astujajale aga eraldi kirjanduse ja eesti keele kursus, sest lõpueksamina on fikseeritud nii kirjand kui ka eesti keele ja kirjanduse suuline eksam. Kirjanduse üldkursus humanitaarteaduskondadesse astujaile on üleminekuastmeks keskkooli ja ülikooli kirjanduskursuse vahel. See hõlmab kirjanduse olulisemate etappide, erinevate ajajärkude kirjandusprotsesside ning arengusuundade, samuti üksikautorite käsitlemist. Sellest tulenevalt on loengute ja seminaride temaatika mitmekülgne ja liigendatud, vastavalt eesti kirjandus, vene kirjandus, väliskirjandus, kirjandusteooria põhimõisted, kirjandiõpetus, referaadid ja kursusetööd. Nädalas on igal rühmal 3 tundi loenguid ja 4 tundi seminare, I semestri lõpul on arvestus, II semestri lõpul lõpueksamid.

Eesti kirjanduse käsitletus hõlmab mitmeid ajajärke: rahvaluule ja rahvusliku kirjanduse algus, eesti kirjandus aastail 1855 - 1885, kriitiline realism aastail 1885 - 1917, eesti kirjandus kodanlikul perioodil 1918 - 1940, eesti nõukogude kirjandus. Kirjanduskursus algab eesti rahvaluule

osaga, millele järgneb rahvusliku kirjanduse algus Kr. J. Petersoni ja Fr. R. Faehlmanni loominguga, seejärel XIX saj. 60. - 80-ndate aastate rahvuslik liikumine, selle suunad, üritused, rahvusromantismi tähtsamad esindajad (põhjalikumalt Fr. R. Kreutzwaldi ja L. Koidula elu ning looming). Üleminekut realistlikule kirjandusele ja kriitilise realismi kujunemist käsitletakse J. Liivi, E. Vilde, A. Kitzbergi jt. loomingu põhjal. XX saj. alguse eri suundi kajastab A. H. Tammsaare, Fr. Tuglase, G. Suitsu, proletaarsete kirjanike ja "Noor-Besti" looming. Eesti kirjandusest kodanlikul perioodil esitatakse tähtsamaid kirjandussündmusi, arengutendentse, tuntuimaid proosa- ja draamakirjanikke ning luuletajaid (A. H. Tammsaare, O. Luts, A. Jakobson, M. Metsanurk, A. Mälk, Fr. Tuglas, J. Kärner, J. Sütiste, M. Under, J. Barbarus, A. Alle, J. Semper, H. Raudsepp). Eesti nõukogude kirjanduse teket ja arengut käsitletakse J. Sütiste, A. Jakobsoni, A. Hindi, J. Smuuli, D. Vaarandi, R. Sirge ja P. Kuusbergi loomingle toetudes.

Vene kirjanduse põhjalikum käsitus algab A. Puškini ehk ja loomingu esitamise, millele järgneb teiste romantilise ja realistliku kirjanduse autorite M. Lermontovi, N. Gogoli, I. Turgenevi looming. Realismi süvenemist ja kriitilise mõtte esiletõusu käsitletakse A. Tšehhovi ja L. Tolstoi elu ja loomingu kaudu. Vene nõukogude kirjandust alustatakse M. Gorki elulooliste andmete ja loominguga XX saj. algul. Seejärel esitatakse V. Majakovski, S. Jessenini ja M. Šolohovi loomingu ülevaade ning üksikteoste analüüs ("Vladimir Iljitš Lenin", "Ülesküntud uudismaa", "Inimese saatus"). Kaasaegsest eesti ja vene nõukogude kirjandusest soovitatakse kuulajail vabalt valida 2 - 3 teost ning nende analüüs iseseisvalt eksamikaks ette valmistada.

Väliskirjanduse tähtteostest on programmis antiikkirjandusest Sophoklese "Kuningas Oidipus", renessansist W. Shakespeare'i "Hamlet", valgustuskirjandusest J. W. Goethe "Fausti" I osa ja II osa lõpp, romantismist V. Hugo "Jumalaema kirik Pariisis", realismist H. de Balzaci "Isa Goriot" ning A. Kivi "Seitse venda". Eri maade ja ajastute kirjanduslikud suunad ja voolud on seostatatud üksikautorite elulooliste andmete ja loominguga.

Kirjanduse üldkursus ettevalmistusosakonna kuulajatele annab süstemaatilise ja ülevaatliku pildi ilukirjanduse arengust suulisest rahvaluulest tänapäeva kirjanduseni välja,

selgitab Lääne-Euroopa klassikalise kirjanduse tähtteoseid ja arengusuundi, esitab ilukirjanduse põhižanrid eepika, lüürika ja dramaatika ning nende alaliigid. Õppetöö käigus tuletatakse meelde üldised kirjanduslikud lähtekohad. Kuulaja peab oskama avada teoste ideelist sisu, analüüsima karaktereid ja kunstilisi iseärasusi, mõistma teoste kunstilist, ajaloolist ja ühiskondlikku tähtsust. Loengutel ja seminarides rõhutatakse klassikalise kirjanduse väärtust, ideesügavust ja tähtsust, avatakse uuema kirjanduse sõlmküsimusi.

Kirjandusteooriast esitatakse teema, süžee, idee, probleemi ja kompositsiooni mõisted, seostatakse näidetega A. Kitzbergi, E. Vilde, A. H. Tammsaare, Fr. Tuglase, A. Hinde, J. Smuuli, M. Gorki, M. Šolohovi, A. Kivi jt. loomingu. Epiteeti, metafoori, metonüümiat ja võrdlust käsitletakse põhiliselt eesti rahvaluulega seostatult, ühtlasi tuuakse näiteid ka J. Liivi, G. Suitsu, M. Underi, J. Sütiste, J. Smuuli, S. Jessenini, J. W. Goethe luulest. Värsiõpetuse põhimõisteid (rütm, riim, värss, stroof) analüüsitakse samuti konkreetsete autorite loomingule toetudes (näiteid V. Majakovski, J. Sütiste, J. Liivi, M. Underi, W. Shakespeare'i luulest).

Et ülikooli õppeprotsessi oluliseks osaks on üliõpilaste teaduslik töö, siis tuleb ettevalmistusosakonna kuulajatel stuudiumi jooksul kirjutada referaate, kirjandeid ja kursusetöid. Kõigi nende tööde ülesandeks on anda oskusi ja teadmisi järgnevaks iseseisvaks teaduslikuks uurimistööks. Kirjaliku eneseväljenduse üheks vormiks on kirjand. Kirjanduskursuse käsitlemisel ongi tähtis koht kirjandiõpetusel. Põhirõhk on asetatud arutlevale kirjandile kui mõttekirjandi olulisemale liigile (põgusalt märgitakse elamus- ja informatiivkirjandit). Kirjandiõpetuses tuuakse välja arutleva kirjandi peaülesanne - arendada kirjutaja loogilist mõtlemist ning oskust arutlusprotsessi ja selle tulemusi kirjalikult fikseerida. Arutlev mõte liigub kas teesilt tõesusele ehk argumentatsioonile (selleks võivad olla arutlus, näited, võrdlused, tsitaadid jne.), või vastupidi: analüüsitava materjali süstematiseerimiselt ja uurimiselt järeldustele. Siin on vaja näidata põhjusi ja tagajärgi, kaaluda erinevaid seisukohti, esitada hüpoteese ja probleeme, ühtlustada seisukohti ning jõuda lõpphinnanguteni. Seega on

arutlusvõime eeskätt teadusliku töö eeldus, mida ettevalmistusosakonna üliõpilaskandidaatides püütakse arendada. Loengutel ja seminarides fikseeritakse arutleva kirjandi tunnused sisu, kompositsiooni, stiili, õigekirja ja interpunktsiooni kohta. Selgitatakse sisule esitatavaid olulisemaid nõudeid, nagu vastavust teemale ja mõttekäigu iseseisvust, täpsete faktide esitamist ning teema ammendatud käsitlust. Kompositsiooninõuetest rõhutatakse kirjandi arutlevat laadi, kusjuures arutlus peab sisaldama põhiteesi, seda üksikasjalisemalt liigendavad allteesid ning neid tõestavad argumendid. Kirjandi põhiosad (sissejuhatus, teema arendus, kokkuvõte) ja nende üksikosad peavaa olema õigetes proportsioonides ning üksteisest loogiliselt tulenema. Kirjandiõpetuses pööratakse tähelepanu ka stiilile. Selgitatakse stiilinõudeid, nagu selged ja täpsed laused, väljenduste ilmekus ja isikupärasus; rikas, sünonüümideküllane sõnavara ning sõnade ja fraaside sobivus konteksti. Viidatakse ka teistele kirjandi olulistele nõuetele laimatu õigekirjaoskuse ja interpunktsiooni ning korrektse välimuse osas (5). Kontrolltööde ja testide kõrval on kirjand samuti teadmiste kontrolli vormiks.

Referaatide ja kursusetööde kirjutamine kuulub olulise osana ettevalmistusosakonna kirjanduskursusesse. Kirjutaja õpib tundma viitamistehnikat, hakkab orienteeruma bibliograafias, kirjanduslikes allikates, omandab uusi teoreetilisi teadmisi ja kriitilise hindamise oskusi. Enesestmõistetavalt eeldab igasuguse kirjandusliku probleemi lahendamine uurijalt kirjandusteoste head tundmist. See nõuab üliõpilaskandidaatidelt ka teoreetilisse kirjandusse süvenemist. Referaatide ja kursusetööde koostamine annab ettevalmistusosakonna kuulajatele oskusi õigesti materjali hinnata, tüpiseerida ja piirata, lisab süsteemikindlust. Kirjanduslikku uurimust kirjutades puutub üliõpilaskandidaat kokku kompositsiooni põhinõuetega, analüüsi ja sünteesi vahekorraga. Heaks abivahendiks on eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri koostatud "Juhend kirjandusalaste üliõpilastööde koostamiseks" (Tartu, 1981). Olulisematest teetmetest soovitatatakse kasutada järgmisi:

- Eesti raamatute üldnimestik 1918 - 1939. Tartu 1930-1941.
- R. Antik, Eesti ajakirjandus 1766 - 1930. Tartu 1932.
- Eesti biograafiline leksikon. Tartu 1926 - 1929.
- Eesti biograafilise leksikoni täienduskõide. Tartu 1940.
- Eesti avalikud tegelased. Tartu 1932.

Eesti kirjanduse biograafiline leksikon. Tallinn 1975.
 Nõukogude Eesti raamat 1940 - 1954. Tallinn 1956.
 Raamatukroonika. Tallinn 1944 -.
 Artiklite ja retsensioonide kroonika. Tallinn 1952 -.
 Eesti NSV teatribibliograafia. Tallinn 1961 -.
 "Keele ja Kirjanduse" koondregistrid 1958 - 1967. Tallinn 1968.
 Eesti kirjandus, kirjandusteadus ja kriitika 1954 - 1958. Tallinn 1958.
 Sama 1959 - 1962. Tallinn 1963.
 Sama 1963 - 1966. Tallinn 1968.

Vajalikku andmestikku lisavad mitmesugused kirjanduslood, samuti ajakirjad "Looming", "Eesti Kirjandus", "Keel ja Kirjandus"; eriti väärtuslik on Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi väljaandel ilmunud "Eesti kirjanduse ajalugu" (I - IV/1, ilmunud 1965 - 1981) (6). Allikate läbitöötamine eeldab, et kirjutajal on juba olemas ettekujutus oma töö ülesannetest ja probleemistikust. Siis osutub võimalikuks valida, mis on oluline ja väärib väljamärkimist, mis mitte. Ka märkmete iseloom (pikem või lühem tsitaat mõnest teosest, refereering või tähelepanek) sõltub uurija ettevalmistusest.

Ettevalmistusosakonna kirjanduskursus võimaldab rakendada rohkesti metoodilisi võtteid, et värskendada üliõpilaskandidaatide teadmisi ja arendada nende loogilist mõtlemist ning kirjalikku ja suulist väljendusoskust. Ettevalmistusosakonna kuulajad moodustavad ühe osa kõrgemas koolis õppijatest. Seetõttu laieneb neile ka õppetöväline kasvatustöö, mille eesmärgid alluvad peaaegu ülesandele: eelduste loomine igakülgeks arenguks ja edukateks õpinguteks ülikoolis. Selleks on vaja läbi viia kuulajate kiire adapteerumine ülikooli nõuetele ja elutingimustele. Õppeaja jooksul rakendatakse kuulajate omaalgatuslikku tegevust ja aktiivsust. Võimalikult kiiresti suunatakse tulevased üliõpilased erialade kaupa vastavate teaduskondade üliõpilaskollektiividesse ja soodustatakse omavaheliste erialarühmade moodustamist. Ühtlasi toimub valitud erialade põhjalikum tundmaõppimine, milleks pakuvad võimalusi mitmesugused teaduskondlikud üritused, ÜTÜ ringide töö ja teaduskondade ning ülikooli allüksustega tutvumine. Ettevalmistusosakonna kuulajad võtavad osa üleülikoolilistest aktustest ja üritustest, komsomolija sporditööst, teaduskondade lahtiste uste päevadest ja

kuuluvad ühiskondlikesse organisatsioonidesse ning taidluskollektiividesse. Lisaks ülikoolisisesele tegevusele toimuvad veel teatrietenduste ja kontsertide ühiskülalastused, samuti õppekäigud muuseumidesse, näitustele ja raamatukogudesse.

Ettevalmistusosakond on huvitav ja vajalik õppevorm. See annab mitmekülgse ettevalmistuse paljudele töökatele töölis- ja maanoortele ning armeeteenistusest naasnutele. Kirjanduskursuse ülesanneteks on eesti, vene ja väliskirjanduse silmapaistvate autorite elu ja loomingu käsitus, kirjanduslike suundade ja protsesside selgitus, üksikteoste analüüs, kirjandusteoreetiliste mõistete käsitus. Kirjanduskursuse raames toimub ka kirjandite, kontrolltööde, referaatide ja kursusetööde koostamine, samuti suulise väljendusoskuse arendamine seminarides. Ettevalmistusosakonna lõpueksamid on ühtlasi ülikooli sisseastumiseksamiteks. Ettevalmistusosakond arendab kuulajates kõrgkooliõpinguiks vajalikke eeldusi, aitab süstematiseerida ja uuendada teadmisi.

K i r j a n d u s

1. V e l s k e r , K. 10 aastat ettevalmistusosakonda. - Tartu Riiklik Ülikool, 1981, 16. I, nr. 1, lk. 3.
2. Tartu Riikliku Ülikooli ettevalmistusosakond. - Noorte HÄäl, 1981, 28. VIII, nr. 200, lk. 4.
3. V e l s k e r , K. 10 aastat ettevalmistusosakonda. - Tartu Riiklik Ülikool, 1981, 30. I, nr. 2, lk. 2.
4. S e a l s a m a s , 1981, 13. III, nr. 7, lk. 2.
5. M u r u , K. Loenguid kirjanduse õpetamise metodikast I. Trt.: TRÜ, 1976, lk. 26.
6. Juhend kirjandusalaste üliõpilastööde koostamiseks. 2. trükk. Trt.: TRÜ, 1981, lk. 5 - 7.

SPECIFIC FEATURES OF THE PREPARATORY DEPARTMENT OF
TARTU STATE UNIVERSITY AND ITS LITERATURE COURSE

R. Vääri

S u m m a r y

The Preparatory Department of Tartu State University was established on August 1, 1970. Asst. Prof. Anatoli Mitt was appointed its first head and he worked in this capacity until 1974, when the present head Asst. Prof. Kalle Velsker took over. The course of literature is conducted by Senior Instructor Reet Vääri of the Department of Estonian Literature and Folklore. Studies at the Preparatory Department begin on December 1 and end with an examination session lasting from July 5 - 25. The final examinations of the Preparatory Department are simultaneously entrance examinations to the University and those who pass them are admitted as first-year students. The literature course of the Preparatory Department comprises the separate stages of the development of Estonian, Russian and foreign literature together with a treatment of the works of the more important authors. The part devoted to Estonian literature starts with folklore and comes up to the authors of the present time. Of Russian literature the works of the more important writers of the 19th - 20th centuries are dealt with. The treatment of foreign literature begins with antiquity, includes a survey of the different periods of the literary process, and comprises an analysis of the most important works. The literature course of the Preparatory Department presents the fundamental facts of literary history, it helps to develop the ability the ability to think and analyse, and provides some knowledge and skill necessary for later research work.

О СПЕЦИФИКЕ КУРСА ЛИТЕРАТУРЫ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОГО
ОТДЕЛЕНИЯ ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
/1970-1980/

Р. Вяэри

Р е з ю м е

Подготовительное отделение ТГУ было создано 1 августа 1970 г. Первым заведующим был назначен доцент Анатолий Митт, занимавший эту должность до 1974, затем доцент Калле Вельскер до настоящего времени. Курс литературы ведет старший преподаватель кафедры эстонской литературы и фольклора Рест Вяэри. Учебная работа подготовительного отделения начинается 1-го декабря и заканчивается экзаменационной сессией, которая проходит с 5 по 25 июля. Выпускные экзамены подготовительного отделения являются одновременно вступительными экзаменами в университет. Курс литературы включает эстонскую и русскую литературу, а также отдельные этапы творчества наиболее важных зарубежных писателей. Эстонская литература начинается фольклором и заканчивается творчеством современных авторов. Русская литература охватывает творчество писателей XIX-XX вв. Зарубежная литература начинается античным периодом, после чего дается обзор литературных процессов тех или иных эпох и анализируются основные произведения. Курс литературы подготовительного отделения знакомит с основными процессами литературного творчества, развивает умение мыслить и анализировать, дает навыки самостоятельной научной работы для будущего.

В процессе учебы составляются рефераты, курсовые работы и пишутся сочинения.